

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Katedra sociální a kulturní ekologie

Bc. Valentina Podlesná

**Mnoho tváří Černobylu: temporalita, toxicita,
komplexita v životech environmentálních migrantů**

Diplomová práce

Vedoucí práce: Mgr. Bohuslav Kuřík, Ph.D.

Praha 2020

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila pouze uvedené prameny a literaturu. Práce nebyla využita k získání jiného titulu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a v elektronické databázi vysokoškolských kvalifikačních prací a v souladu s autorským právem používána ke studijním účelům.

V Praze, dne 30. 07. 2020

Valentina Podlesná

Poděkování

V první řadě bych chtěla poděkovat vedoucímu této diplomové práce, Bohuslavu Kuříkovi, za jeho čas, rady a trpělivost. Dále bych chtěla poděkovat všem respondentům, za jejich příběhy, které se mnou sdílely. A v neposlední řadě svým rodičům a manželovi, bez jejichž pomoci by tato práce pravděpodobně nevznikla.

Valentina Podlesná

Abstrakt

Diplomová práce se zaměřuje na téma environmentální migrace v důsledku nukleární havárie v Černobylu v roce 1986. Hlavními otázkami práce jsou: zda vůbec je havárie v Černobylu spojována na společenské úrovni s environmentální migrací do České republiky? Do jaké časové roviny je událost společensky rámována? V jakých sférách a jakým způsobem se projevuje havárie v současnosti v životech environmentálních migrantů? Diplomová práce má dvě výzkumné části. První částí je mediální analýza, která ukazuje, že černobylská havárie je většinou společensky vnímána jako záležitost minulosti a není spojována s environmentální migrací do České republiky. Druhá výzkumná část je založena na antropologickém výzkumu polostrukturovaných rozhovorů s respondenty. Výsledkem výzkumu je rozdělení radiační toxicity na pět dimenzí (politická, biologická, potenciální, reprodukční, migrační), ve kterých se nadále projevují následky černobylské havárie v životech environmentálních migrantů. Dimenze toxicity se odehrávají v různých časových rovinách, proto se práce zaměřuje i na téma temporality havárií moderní doby. Společenské vnímání černobylské havárie jako ukončené události, neznamená, že v lidských životech nepůsobí nadále. Cílem diplomové práce je i zveřejnění příběhů environmentálních migrantů, které nejsou běžně prezentovány v mediálním prostoru.

Klíčová slova:

environmentální migrace, Černobyl, havárie, temporalita, toxicita, komplexita

Abstract

The diploma thesis focuses on the topic of environmental migration because of the Chernobyl nuclear accident in 1986. The main questions of the thesis are whether the Chernobyl accident is associated at any social level with environmental migration to the Czech Republic? To what time is the event socially framed? In what areas and how does the accident currently affect the lives of the environmental migrants? The diploma thesis has two research parts. The first part is a media analysis, which shows that the Chernobyl accident is mostly socially perceived as a matter of the past and is not associated with environmental migration to the Czech Republic. The second research part is based on anthropological research of semi-structured interviews with respondents. The result of this research is the division of radiation toxicity into five dimensions (political, biological, potential, reproductive, migration), in which the consequences of the Chernobyl accident continue to manifest themselves in the lives of environmental migrants. The dimensions of toxicity take place in different time frames, so the work also focuses on the temporality of modern accidents. The social perception of the Chernobyl accident as a finished event does not mean that it is no longer present in human lives. The aim of the diploma thesis is also to publish the stories of environmental migrants, which are not commonly presented in the media.

Key words:

environmental migration, Chernobyl, accident, temporality, toxicity, complexity

Mnoho tváří Černobylu: temporalita, toxicita, komplexita v životech environmentálních migrantů

Obsah

1. ÚVOD	3
2. VYMEZENÍ RÁMCE PRÁCE	5
2.1. Tematizace problému	5
2.2. Výběr a použití metody	6
2.3. Výběr respondentů	8
3. MNOHO TVÁŘÍ ČERNOBYLU	10
3.1. Výběr médií a analýza	10
3.2. Sémiotika médií	11
3.3. Černobyl jako znak konotovaný	12
3.4. Černobyl jako znak denotovaný	13
3.4.1. Černobyl jako minulost	14
3.4.2. Černobyl jako přítomnost	15
3.5. Shrnutí kapitoly	17
4. KOMPLEXITA	19
4.1. Teorie komplexity	19
4.2. Uznaná komplexita	21
4.3. Komplexní nejistota	23
4.4. Shrnutí kapitoly	25
5. ENVIRONMENTÁLNÍ MIGRACE	27
5.1. Shrnutí kapitoly	30
6. DIMENZE TOXICITY	32
6.1. Toxicita	32
6.2. Rozpoznání a uznání toxicity	33
6.3. Politická dimenze toxicity	36
6.3.1. Toxické tělo jako jistota	38
6.4. Biologická dimenze toxicity	40
6.5. Potenciální dimenze toxicity	44
6.6. Reprodukční dimenze toxicity	47
6.7. Migrační dimenze toxicity	48
6.9. Shrnutí kapitoly	50

7. TEMPORALITA.....	53
7.1. Proces ruinizace.....	53
7.2. Dlouhodobost toxicity	55
7.3. Čas jako společenská dohoda.....	57
7.4. Časové roviny havárie	59
7.5. Shrnutí kapitoly	62
8. ZÁVĚR.....	63
9. ZDROJE	66
9.1. Zdroje pramenné	66
9.2. Zdroje mediální analýzy	69
10. PŘÍLOHY	72
10.1. Seznam kódů	72
10.1.1. Otevřené kódování	72
10.1.2. Axiální kódování	72
10.1.3. Selektivní kódování.....	73
10.2. Projekt diplomové práce.....	73

1. ÚVOD

Když se řekne Černobyl vždy si vzpomenu na svoji babičku. Sedí u nás v kuchyni, v kyjevském bytě, mluví s mojí matkou o tom, že je někdo nemocný. Mně je tak šest. Po chvíli sklepe ruce, řekne „No jo, Černobyl,“ a znamená to, že se o tématu už dále mluvit nebude. Přemýšlela jsem, kdy jsem se o havárii dozvěděla a nedokážu to s přesností určit. Ale mám pocit, že byla přítomná pořád. Od začátku mého života. A určitým způsobem, i v dětském věku, mě fascinovala. Nebyla jsem schopná ji pochopit a vlastně pořád tak trochu nejsem.

Radiační záření a jeho působení je nevnímání senzomotorickými schopnostmi člověka. I přes četné výzkumy jsou následky nukleárních havárií stále nepředvídatelné a nejisté. Stejně tak nejde s přesností zachytit i jejich rozměr a vliv v budoucnosti. Kromě expertního vědění vyžaduje identifikace radiační toxicity i individuální zkušenost, která rozhodně není příjemná, ale pomáhá k pochopení důsledků. Já si svoji individuální zkušenost obnovuji skrze tuto práci. Na svoje zdravotní problémy, ačkoliv byly docela vážné, si už moc nepamatuji, a především až do rozhovoru s matkou pro účely mé diplomové práce, jsem si je nikdy nespojovala s černobylskou havárií.

Když jsem rodině řekla, jakému tématu se chci ve své diplomové práci věnovat, rozmlouvali mi to. Argumentem bylo, že je to náročné téma. V tomto případě náročné znamenalo bolestivé, traumatizující a stále otevřené. Ačkoliv se společensky velice snažíme téma havárie v Černobylu uzavřít, zazdít a stejně jako moje babička splasknout rukama a už o tom nemluvit, nejde to. Z povahy důsledků radiačního ozáření nejde tuto havárii a její pokračování ukončit, i přestože se o to velice snažíme. Událost přežívá dál v kontaminovaném prostředí, lidských tělech i pozměněných osudech. Přežívá ve mně. A možná přežívá i v mé dceři. Nikdy to nebudu vědět jistě.

Ze samotné povahy radiačního záření, které se dostává do každé složky životního prostředí a svým působením ovlivňuje všechny společenské sféry, vyplývá, že je potřeba na problematiku nukleární havárie v Černobylu nahlížet komplexně. Komplexita se prolíná celou diplomovou prací. Je potřeba nahlížet na environmentální migraci v komplexitě všech faktorů, které ji způsobily. Je potřeba nahlížet na toxicitu radiačního záření v komplexitě všeho, co ovlivňuje a do čeho zasahuje. V neposlední řadě je potřeba v komplexitě nahlížet i na následky katastrofy v Černobylu, které zasáhnou i generace mladšího věku než samotná havárie.

Pro lepší prezentaci svého výzkumného materiálu jsem tuto práci nerozdělila klasicky na teoretickou a výzkumnou část, ale mé poznatky se prolínají napříč skoro celou prací a jsou doplněny patřičnou literaturou. Diplomová práce je strukturována celkově do osmi kapitol, při započítání úvodu a závěru práce. V první kapitole uvádím tematizaci problému, metodologickou kapitolu a zabývám se výběrem respondentů. V další kapitole přecházím již k mediálnímu výzkumu, který je menšího rázu, ale pro pochopení kontextu diplomové práce nezbytný. Třetí kapitole je teoretickou částí práce, kde se zabývám otázkou komplexity vědeckých výzkumů a rizik moderní společnosti. Z komplexity pak následně vycházím ve všech dalších kapitolách. V páté kapitole řeším téma environmentální migrace z důvodů havárie v Černobylu. Hlavní části práce, ve které prezentuji poznatky ze svého výzkumu, je kapitola šestá. V této části práce představuji na základě svého výzkumu pět dimenzí toxicity. V předposlední kapitole se věnuji tématu temporality průmyslových havárií s důrazem na neukončenost a neuzavřenost takových událostí.

Během svého výzkumu jsem zjistila, že environmentální migrace není spojována s havárií v Černobylu a její následky jsou spíše společensky rámované do minulosti. Z rozhovorů s mými respondenty však vyplynulo, že černobylská havárie, i přestože nebyla jediným důvodem, rozhodně sehrála roli v jejich migraci do České republiky. Zároveň jsou následky nukleární havárie v životech respondentů stále přítomny. Cílem této práce je především nenechat propadnout povědomí o nukleární havárii v Černobylu do časového rámce minulosti a dát prostor environmentálním migrantům pro vyprávění svých příběhů.

2. VYMEZENÍ RÁMCE PRÁCE

V anglickém jazyce existuje pojem *aftermath*, který nejčastěji odkazuje na následky nějaké katastrofální události. Do českého jazyka by se tento pojem dal přeložit jako *dozvuk*¹. Ve své diplomové práci se věnuji zkoumání *aftermath* černobylské nukleární havárie z pohledu environmentální antropologie, která čerpá z různých oblastí antropologie od environmentální po kulturní a zároveň i z věd sociálních a přírodních [Kopnina, Shoreman, 2011]. Můj výzkum se zaměřuje na následky černobylské havárie, které se nedají jasně chronologicky vymezit v jedné časové rovině a přesahují z minulosti do přítomnosti a budoucnosti.

2.1. Tematizace problému

Ve své diplomové práci se věnuji především třem tématům, a těmi jsou – *komplexita*, *toxicita*, *temporalita*, které na základě svého antropologického výzkumu rozebírám na příkladu nukleární havárie v Černobylu. Jednotlivé koncepty rozpracovávám skrze rozhovory s environmentálními migranty, kteří se přestěhovali na České republiky z oblastí zasažených havárií. Cílem mé práce je poukázat na problematiku společenského vnímání ukončenosti nukleárních havárií, dlouhodobost toxicity přetrvávající nejenom v biologických, ale i společenských sférách a dát prostor opomíjeným příběhům environmentálních migrantů.

Z mého pohledu je důležité o havárii v Černobylu stále mluvit a vracet se k ní, protože jak uvádí Serhii Ploky hned za začátku své knihy *Černobyl – historie jaderné elektrárny*: „Čím dál se dostáváme v čase od katastrofy, tím více nám připadá jako pouhý mýtus – a tím obtížnější je pochopit její skutečné důvody a důsledky“ [Ploky, 2019: 14]. Ve své diplomové práci se nebudu věnovat historii havárie, jako takové, ale jejím důsledkům, které časově nejde zarámovat do minulosti.

Ve svém výzkumu jsem se zajímala především o tyto otázky: Zda vůbec je havárie v Černobylu spojována na společenské úrovni s environmentální migrací do České republiky? Do jaké časové roviny je společensky rámována? V jakých sférách a jakým způsobem se projevuje havárie v současnosti v životech environmentálních migrantů?

¹ V celé diplomové práci používám pojem *aftermath* v anglickém jazyce, z toho důvodů, že je pro dané téma výstižnější nežli překlad pojmu do českého jazyka.

2.2. Výběr a použití metody

Moje diplomová práce má dvě výzkumné části. První z nich je mediální analýza článků vybraných českých médií v rozmezí pěti let. Druhou, hlavní výzkumnou částí, je antropologický výzkum, který je založen na polostrukturovaných rozhovorech s deseti respondenty.

Mediální analýzu jsem dělala, protože jsem chtěla zjistit, jak je černobylská nukleární havárie v současnosti vnímána na společenské úrovni v České republice a zda se v médiích spojuje environmentální migrace s touto událostí. Analýza je spíše doplňkovou nebo vstupní výzkumnou částí, proto jsem ji nedělala ve velkém rozsahu. I přesto však je pro mou diplomovou práci důležitá a nezbytná vzhledem k samotné roli médií ve společnosti. „Média vzhledem ke své společenské povaze a ke skutečnosti, že jsou důležitým zdrojem opravdu masově sdílených prožitků, jež na první pohled těsně souvisejí se skutečností ..., nabízejí jednu z nejmocnějších reprezentací skutečnosti...“ [Jiráček, Köpplová, 2015: 272-273]. Na základě analýzy jsem totiž došla k závěru, že téma environmentální migrace není v mediálním prostoru s havárií v Černobylu v posledních letech spojováno.

Hlavní výzkumná část mé diplomové práce vychází z metody zkoumání známé jako polostrukturované rozhovory, a to s deseti respondenty. Tuto metodu tvorby rozhovorů jsem si vybrala především z důvodů, jež souzní s Janem Hendelem: „Je na tazateli, jakým způsobem a v jakém pořadí získá informace, které osvětlí daný problém. Zůstává mu i volnost přizpůsobovat formulace otázek podle situace“ [Hendl, 2005: 174]. Tento způsob vedení rozhovoru mi umožnil lépe reagovat na odpovědi respondentů a zároveň se dostat k tématům, která jsem s nimi v rámci svého výzkumu chtěla probrat. Také jsem potřebovala při výzkumu volnější přístup i proto, že mezi respondenty byly poměrně znatelné věkové rozdíly a některé otázky jsem v průběhu rozhovoru tomu musela přizpůsobit.

Volnějším vedením rozhovorů s respondenty jsem se inspirovala i v knize Jeana-Clauda Kaufmanna *Chápající rozhovor*. „Seznam otázek je v případě chápajícího rozhovoru velmi flexibilním návodem. Je velmi nepravděpodobné, že výzkumník bude číst a klást otázky v pořadí, v jakém si je předtím sepsal“ [Kaufmann, 2010: 52]. Některé moje otázky a témata, která jsem chtěla v rámci svých rozhovorů probrat byly velice osobní. Proto bylo důležité dát prostor respondentovi se rozmluvit o tématu a netlačit ho do předem stanovených neměnných otázek. „Je to jednoduše návod, jak respondenty přimět, aby se rozmluvili o daném tématu, přičemž ideálem je konverzace, která bude bohatší než pouhé odpovědi na otázky, aniž se

přítom odchýlí od tématu“ [Kaufmann, 2010: 52]. Ve většině případů jsem se s respondenty potkávala pouze jednou. Zároveň byl tento rozhovor náročnou sociální situací jak pro respondenta, ale i pro mě, vyvolával nepříjemné vzpomínky a emoce. Kvůli složitosti tématu a špatně přístupnému terénu pro výzkum jsem si jako metodu vybrala právě tento styl vedení rozhovoru, jež mi umožnil se blíže dostat k samotnému respondentovi a jeho životnímu příběhu.

Z deseti rozhovorů pouze jeden probíhal v českém jazyce. Všechny ostatní byly nahrány v jazyce ruském. Rozhovory jsem následně překládala do českého jazyka a kódovala. Svůj výzkum jsem postavila na *Zakotvené teorii*, která spočívá v simultánním sbírání dat a jejich analýze. „Základním předpokladem zakotvené teorie je nechat spíše klíčové problémy vyjít najevo, než je formovat do předem definovaných kategorií“ [Charmaz, 1996: 47]. Výzkum se tedy vyvíjel postupně se získáváním dat. Julian M. Murchison ve své knize *Ethnography essentials – design, conducting, and presenting your research* klade velký důraz na to, že etnografické výzkumy jsou vždy induktivní, a proto je důležité při psaní vycházet ze získaných dat, a ne je formovat předem [2010: 175]. Kódy, které jsem při analyzování použila, nebyly definovány předem, ale vyplynuly ze samotných rozhovorů (seznám kódu viz příloha 10.1.).

V první části kódování jsem použila *otevřené kódování*. „Během otevřeného kódování jsou údaje rozebrány na samostatné části a pečlivě prostudovány, porovnáním jsou zjištěny podobnosti a rozdíly, a také jsou kladeny otázky o jevech údají reprezentovaných“ [Strauss; Corbinová, 1999 :43]. Prvním krokem kódování rozhovorů tedy byla konceptualizace údajů. Tyto údaje jsem následně analyzovala pomocí *axiálního kódování*. „Axiální kódování tyto údaje zase novým způsobem skládá dohromady vytvářením spojení mezi kategorií a jejími subkategoriemi“ [Strauss; Corbinová, 1999: 71]. Cílem kódování bylo rozvinutí kategorií: „ve smyslu jejich příčinných podmínek, které ji způsobují, a konkrétní dimenzionální umístění tohoto jevu ve smyslu jeho vlastností, kontextu, strategií jednání nebo interakce užitými ke zvládnutí, ovládnutí nebo reakci na tento jev v tomto kontextu a následků jednání nebo interakce“ [Strauss; Corbinová, 1999: 84-85]. Tímto způsobem jsem si vytvořila základ pro poslední část, kterou bylo *selektivní kódování*. „Integrace se příliš neliší od axiálního kódování. Provádí se pouze na vyšší – abstraktnější úrovni analýzy“ [Strauss; Corbinová, 1999: 87]. Kategorie, které vznikly během druhé části kódování jsem tedy přiřazovala k mnohem obsáhlejší celkům. Na základě toho postupu mi vznikla centrální kategorie, kterou je *komplexita*, do které se řadí tři kategorie – *environmentální migrace*, *dimenze toxicity* a *temporalita havárie*.

Jako autorka textu, s podporou vedoucího práce, jsem se rozhodla strukturovat svoji diplomovou práci trochu atypicky. Práci nedělím na více klasickou teoretickou a výzkumnou část. Kvůli povaze antropologického výzkumu a jeho lepší prezentaci jsem zvolila prolínání teoretických poznatků a poznatků z mého výzkumu napříč celou prací. Přestože rozprostírám teorii do celého textu práce, z výzkumu vyplynul jako ústřední konceptuální termín *komplexita*, kterému se věnuji obsírněji na základě několika autorů v samostatné kapitole, která by šla vnímat, jako kapitola teoretická.

2.3. Výběr respondentů

Najít respondenty pro tento výzkum bylo těžší, než jsem očekávala. Mým prvním krokem byla konverzace na téma Černobylu se svojí matkou. V tomto okamžiku by bylo vhodné zmínit, že jsem se narodila v roce 1991 na Ukrajině. Do České republiky jsem se s rodiči přestěhovala v roce 2000. Na matku jsem se obrátila s dotazem, zda neví o někom, kdo se z Ukrajiny odstěhoval do České republiky kvůli havárii v Černobylu. Její odpověď mě velice překvapila. „Ano, znám. My,“ sdělila mi matka. Až do této chvíle jsem netušila, že se havárie tak zásadním způsobem podepsala na životní trajektorii mých rodičů a spolu s tím i mé. Oba své rodiče jsem proto zařadila mezi své respondenty.

Ostatní respondenty jsem hledala velice zdlouhavě a různými způsoby. V začátcích pátrání jsem očekávala, že narazím na někoho vhodného pro výzkum a další respondenti se nabalí metodou sněhové koule, která je typická pro antropologickou práci [Atkinson; Hammersley, 2007]. To se ovšem nestalo. Při hledání jsem kontaktovala Etnologický ústav Akademie věd České republiky, různé organizace pracující s cizinci nebo české průvodce, kteří jezdí do Černobylu. Většinou se mi dostalo odpovědi, že buď nikoho neznají nebo mě odkazovali na komunitu Volyňských Čechů, ze které jsem respondenty pro svůj výzkum shánět nechtěla.

Nejvíce mi pomohla organizace Ukrajinská iniciativa v ČR, která mi během pár dnů poskytla několik vodítek a kontaktů, od kterých jsem se mohla nějak odpíchnout. Přímo skrze ně jsem se dostala ke dvěma respondentům. Jeden z těchto respondentů mi poskytl kontakty na další dva. Následně jsem se, skrze známé, spojila s lidmi z obecně prospěšné společnosti Post Bellum, která spravuje sbírku Paměť národa a před nedávnou dobou začala mapovat i téma havárie v Černobylu. Společnost mi poskytla kontakt na jednoho respondenta.

Dále jsem hledala kontakty na sociálních sítích. Konkrétně jsem se zaměřila na skupiny na Facebooku, které sdružují Bělorusy a Ukrajince žijící na území České republiky. Dotazovat jsem se ve skupinách musela několikrát. Mezi komunitou Ukrajinců moje příspěvky neměly absolutně žádný úspěch. Ve skupině běloruské komunity se mi pár lidí ozvalo a touto cestou se mi podařilo se domluvit se třemi respondenty. Je nutno uvést, že kontaktů na potenciální respondenty se mi podařilo najít o trochu více, ale nakonec se mnou někteří nebyli ochotní mluvit. Buď měli pocit, že mi nemají, co říct nebo, jako ve většině případů, nechtěli téma černobylské havárie vůbec otevírat. Vyzozorovala jsem, že bylo jednodušší se s respondenty domluvit na rozhovoru, když se dozvěděli, že sama pocházím z Ukrajiny. Můj výzkum v diplomové práci tedy tvoří rozhovory s deseti respondenty, které se uskutečnily v období mezi únorem 2019 a lednem 2020. Jména všech respondentů, kromě jmen mých rodičů, jsem v diplomové práci kvůli zachování anonymity pozměnila.

Před každým rozhovorem s respondentem jsem sama pociťovala veliký neklid, a to především protože sama vím, jak může být téma důvodů migrace pro někoho citlivé a osobní. Ještě ve spojitosti s tím, že jsem se ptala i na další osobní věci jako například téma osobního zdraví nebo zdraví potomků. Když jsem se setkala s respondentkou Evou u ní v bytě a začala natáčet rozhovor, během prvních čtyřiceti minut mluvila respondentka pouze česky. Když pak začala mluvit rusky, řekla mi: „*Vidíte, já jsem se uklidnila a přešla jsem do ruštiny. A ze začátku nějaká nesoustředěnost, protože jsem ve čtyři ráno ještě nespala. Probíhal mi před očima můj celý život. Přijede holka. Z čeho mám začít? A vůbec, co mám povídat? Tu tragédii nejde popsat.*“

3. MNOHO TVÁŘÍ ČERNOBYLU

„Byly o tom napsány už desítky knih. Natočeny filmy. Sepsány spoustu komentářů. Ale sama událost nás přesahuje, je mimo jakýkoliv filozofický komentář. Jednou jsem slyšel nebo si přečetl, že problém Černobylu je před námi především jako problém sebepoznání“

[Alexijevičová, 2017: 175]

V kapitole se zaměřuji na to, jak vybraná česká média během posledních pěti let informovala o havárii v Černobylu, do jakých souvislostí havárií dávala a jakým způsobem je vůbec pojem *Černobyl* prezentován. „Reprezentací se v mediálních studiích rozumí v zásadě dvě vzájemně se doplňující jevy: fakt, že mediální produkce předvádí v nějaké podobě svět, jak ho známe či jsme schopni a ochotni akceptovat, a současně skutečnost, že v tomto předvádění jsou abstraktním ... pojmům... dávány konkrétní podoby“ [Jiráček; Köpplová, 2015: 271].

Během výzkumu jsem zjistila, že se o havárii referuje především ve dvou rovinách – o Černobylu jako o odkazu k něčemu, a o černobylské havárii jako takové. V mediálním prostoru je přítomno i téma časovosti, jež se rozděluje na dva časové horizonty, a to, jak téma minulosti a jako téma přítomnosti. Zároveň v mediálním výzkumu vyšlo najevo, že černobylská havárie a její důsledky nejsou spojovány s environmentální migrací.

3.1. Výběr médií a analýza

Při výběru médií k analýze jsem se chtěla vyhnout dezinformacím ve smyslu, jak je definuje Ministerstvo vnitra České republiky: „Pojem *dezinformace* znamená šíření záměrně nepravdivých informací, obzvláště pak státními aktéry nebo jejich odnožemi vůči cizímu státu nebo vůči médiím, s cílem ovlivnit rozhodování nebo názory těch, kteří je přijímají.“ Proto jsem se zaměřila na klasická masová média, na základě jejich důvěryhodnosti, a ne na dezinformační zdroje a sociální sítě. Zároveň jsem do svého mediálního výzkumu nechtěla zahrnovat žádná bulvární média, protože jejich obsah není pro mou práci relevantním.

K analýze jsem zvolila následující média – tištěné verze novin *Mladá fronta Dnes*, *Lidové noviny*, *Hospodářské noviny*, časopis *Respekt* a zpravodajské internetové servery *Aktuálně.cz*, *ČT24*, *Lidovky.cz*, *iHned.cz*, *iDnes.cz*. V zásadě jsem vybírala tištěná média, která mají digitální odnože, tedy internetové zpravodajské portály. Do svého výzkumu jsem

považovala za důležité zahrnout i veřejnoprávní médium, které je zastoupené webem *ČT24.cz*. Zpravodajský portál *Aktuálně.cz* jsem vybrala na základě toho, že ve výsledku výzkumu mezinárodního centra *Reuters Institute* byl tento zpravodajský portál označen za jeden z nejvíce důvěryhodných. Časopis *Respekt* jsem vybrala na základě toho, že jsem chtěla mít v mediální analýze periodikum, které vychází v delším časovém intervalu než klasický denní tisk.

Zkoumané období jsem vybrala v rozmezí skoro pěti let, tedy konkrétně od 1. ledna 2014 do 30. listopadu 2019. Pro vyhledávání článků jsem použila databázi *Anopress*. Jako první jsem zadala klíčová slova *environmentální migrace Černobyl* a databáze mi nenabídla ani jeden článek. Vyhledávaná slova jsem tedy zkrátila pouze na pojem *Černobyl* a databáze mi nabídla přes 500 článků. Následně jsem z celkového počtu vybrala příklady ustálených narativů, jež se v mediálním prostoru v souvislosti s černobylskou havárií objevují.

Při analýze jsem narazila na možné rozdělení zpráv a článků zmiňující Černobyl do dvou kategorií, které se odvíjejí na základě znaku pojmu. Následující krátkou kapitolu, proto věnuji tématu sémiotiky médií a následně rozeberu výsledky své mediální analýzy.

3.2. Sémiotika médií

Na začátku kapitoly je důležité uvést, co znamená pojem *znak* v sémiotice médií. Za *znak* je v mediálním prostoru považováno téměř vše, co odkazuje k něčemu jinému a je ve svém významu společensky uznaným. Tedy význam *znaku* musí být společensky známým a musí být vnímatelným. Z toho vyplývá, že v případě slova nebo pojmu, musí být vyčtený, napsaný nebo vytištěný, musí odkazovat k nějaké skutečnosti a zároveň odkazovat k zobecňující představě. [Jirák; Köpplová, 2015].

Pomocí znaku tedy lidé odkazují nejenom k smyslově uchopitelným skutečnostem, ale především k zobecněným představám, pocitům a hodnocením, které jsou s danou skutečností spojovány. Proces přiřazování významů v komunikaci je pojmenován jako *signifikace* a má tři roviny – denotaci, konotaci a rovinu mýtu. V denotační rovině se jedná o doslovný vztah znaku k označovanému. V konotační rovině se se znakem pojí řada dalších významů, nebo je znak významově zbarvený, tedy může vyvolávat nějaké emoce [Jirák; Köpplová, 2015: 252-258].

Ve své mediální analýze pracuji pouze s těmito dvěma rovinami signifikace. Mediální články a zprávy, které jsem analyzovala, jsem proto rozdělila do dvou kategorií na základě toho,

jakým způsobem využívaly znak, tedy pojem Černobyly. Z mé analýzy vyplývá, že pojem Černobyl je v mediálním prostoru využíván, jako znak denotovaný i konotovaný.

3.3. Černobyl jako znak konotovaný

Pojem *Černobyl* byl užit jako konotovaný znak v časopisu *Respekt* ve spojitosti s netransparentní politikou: „Toto vážné podezření před týdnem ve svém komentáři sdílel i šéfredaktor českých Lidových novin István Léo, jemuž coby pamětníkovi novoroční chování německých médií připomnělo mlčení těch sovětských po havárii jaderného reaktoru v Černobyly.“ [Lindner, 2016]. Zpravodajský portál *Lidovky.cz* referoval o nehodě v japonské jaderné elektrárně Fukušima jako o japonském Černobyly [Gibiš, 2016]. Server *iHned.cz* zase užívá pojmu Černobyl ve spojitosti s protesty proti ocelárně Formosa [Galová, 2016]. V roce vyšel na serveru *iDnes.cz* článek s titulkem *Začal úklid „mořského Černobyly“, největší jaderné skládky na světě* [Hájek, 2017]. Článek se dále tématu Černobyly vůbec nevěnuje, jen prostřednictvím pojmu odkazuje na jinou problematiku. Pojem Černobyl se objevil i ve článku zpravodajského portálu *Aktuálně.cz* v souvislosti s tím, že v Rusku vznikla první plovoucí jaderná elektrárna. Pojem byl užit v souvislosti s kritickým postojem: „Ochránci přírody projekt kritizují, označují ho za „plovoucí Černobyl“ [ČTK, 2018]. V létě 2019 došlo k výbuchu na střelnici ruského vojenského námořnictví, po kterém se v dané oblasti zvýšila radiace. Média tento výbuch spojovali s Černobyly, protože ze strany ruských úřadů nebyly poskytnuty všechny informace ohledně výbuchu. V článku ze serveru *iDnes.cz* se uvádí, že: „Nejasné zprávy o nehodě přirovnávají média k postupům při likvidaci výbuchu jaderné elektrárny v Černobyly“ [Nesterčová, 2019]. Na těchto příkladech, které jsem uvedla je vidět, že pojem *Černobyl* se užívá k popisu a přirovnání ve smyslu závažnosti situace, při událostech, kdy dochází k utajování informací nebo při přirovnání k rozsahu události, ve smyslu velikosti jejich následků.

. Mnoho článků a zpráv však odkazuje pojmem *Černobyl* na rizika, která jsou spjata s jadernou energetikou. Zpravodajský portál *Hospodářských novin* zveřejnil komentář Michaela Málka s titulkem *Jádro vs. obnovitelné zdroje*. Černobyl se tu zmiňuje v souvislosti s tím, že: „Přestože jsou bezpečnostní opatření na velmi vysoké úrovni, havárii nelze stoprocentně vyloučit. I velmi malá míra rizika je zkrátka ve světě havárií v Černobyly a Fukušimě pro mnohé nepřijatelná“ [Málek, 2017]. Zpravodajský portál *Aktuálně.cz* zveřejnil rozhovor s šéfem německého Greenpeace Martinem Kaiserem o problematice jaderné energetiky. Pojem Černobyl je v rozhovoru zmiňován v kontextu rizika: „Jaderná energie s

sebou nese obrovská rizika pro celý region. To jsme viděli v Černobyly a ve Fukušimě, kde je krajina na stovky let kontaminovaná a neobyvatelná (jde o dvě nejhorší jaderné havárie v historii - pozn. red.)“ [Truchlá, 2019]. Událost v Černobyly je vnímána jako společenské varování před riziky jaderné energetiky. Proto je v médiích pojem *Černobyly* často spojovaný s jakýmkoliv tématem, které se takové lidské činnosti týká.

V širším pojetí signifikace a užívání pojmů, je *Černobyly* používán jako příklad pro pochopení jiné situace. V roce 2014 se na internetových zpravodajských portálech *iHned.cz* a *Lidovky.cz* objevily zprávy o tom, že někteří volyňští Češi žijící na Ukrajině žádají o navrácení do České republiky z důvodů vypuknutí válečného konfliktu mezi Ukrajinou a Ruskem [ČTK, 2014]. Černobyly se v těchto zprávách zmiňuje především proto, že v devadesátých letech existoval program na pomoc k reemigraci volyňských Čechů do České republiky, právě z důvodů havárie v Černobylyské jaderné elektrárně. Tehdy se díky programu vrátilo do České republiky kvůli zdravotnímu ohrožení téměř 2000 osob. O rok později se zpravodajské zprávy nijak výrazně nelišily. Opět se o Černobyly informovalo v souvislosti s Volyňskými Čechy *Krajané prchají z Volyně, práci našli i ve Slavkově* [Zdeněk, 2015]. V těchto zprávách hraje pojem *Černobyly* pouze prostředníka k pochopení situace, která se v zásadě samotné havárie již netýká.

Pojem *Černobyly* se v mediálním prostoru často vyskytuje jako znak konotovaný, který popisuje situace a příběhy, se kterými samotná havárie v Černobyly nemá skoro nic společného, ale vychází z její povahy. Pojem *Černobyly* je ve společnosti vnímán například jako odkaz na jinou průmyslovou katastrofu, politickou netransparentnost, riziko jaderné energetiky, vysokou míru znečištění nebo jen jako odkaz k negativní události.

3.4. Černobyly jako znak denotovaný

V podkapitole uvádím články a zprávy, které se věnují tématu havárie Černobyly jako takové. Pojem *Černobyly* je tedy v těchto zprávách použit jako znak denotovaný. Tuto podkapitolu rozdělují na dvě části, a to na základě toho, do jaké časové roviny je nukleární havárie v Černobyly rámována. V první části se uvádím zprávy, které o havárii referovaly, jako o uzavřené události, která se stala v minulosti. V té druhé se věnuji zprávám, které o Černobyly a jeho důsledcích mluví v čase přítomnosti.

3.4.1. Černobyl jako minulost

Ve roce 2014 zveřejnila *Mladá fronta Dnes* jediný článek, který okrajově zmiňoval environmentální migraci z důvodů havárie v Černobylu. Šlo o rozhovor s lékařem původem z Ukrajiny. Redaktor v rozhovoru zdůraznil, že lékař do České republiky emigroval ještě před Sametovou revolucí. Načež se mu dostalo odpovědi: „Za to, že jsem trvale zakotvil v České republice, vlastně může černobylská tragédie. Coby mladý začínající lékař jsem si po studiích budoval kariéru v Kyjevě, má česká žena byla v sedmém měsíci těhotenství a najednou došlo k výbuchu jaderného reaktoru v Černobylu. Po této obrovské lidské tragédii se všem nastávajícím matkám doporučovalo, aby raději odjely porodit jinam“ [Půlpán, 2014]. Rozhovor se dále ubírá k jiným tématům. Tento rozhovor je za celé zkoumané období jediný, který dává do spojení migraci a Černobylskou havárií.

V roce 2016 bylo třicetileté výročí havárie, kvůli kterému zájem o téma ze strany médií narostl. V článku, který zveřejnili *Lidové noviny* je havárie Černobylu prezentována především jako: „Symbol apokalypsy, ale i státní cenzury. Bubák, kolem něhož dodnes raší konspirační teorie. Viník, jenž podlomil důvěru veřejnosti v jadernou energetiku. Černá díra na peníze. Ekologická katastrofa, jež proměnila ukrajinskou přírodu“ [Rychlík, 2016]. Server *Lidovky.cz* zveřejnil článek v sekci Cestování, kdy uvádí, s čím si většina Čechů spojuje Ukrajinu: „Krutá válka a jaderná katastrofa. To si teď s Ukrajinou spojí asi většina Čechů. Přitom k výbuchu v Černobylu došlo před 32 lety a „zamrzlá fronta“ leží od Kyjeva stovky kilometrů“ [Kalát, 2018]. Zpravodajský portál *Hospodářské noviny* zveřejnil komentář, ve kterém je Černobyl označován za příběh století, a to především kvůli tomu, že: „Pravdu o Černobylu budou historici možná hledat ještě dlouho. Vždyť například zdravotní data likvidátorů havárie byla záměrně manipulována, další údaje úplně zničeny. Archivy KGB jsou dodnes tajné a historici do nich nemají přístup“ [Vašků, 2019]. Deník *Mladá fronta Dnes* zveřejnil článek *Černobylská psychóza. Dnes by to bylo stejné*, ve kterém autor rozebírá mediální prezentaci havárie v Černobylu v roce 1986 v tehdejší Československu. „Pravidelně informovali o tom, jaká opatření stát dělá. Zvali si odborníky. Například hlavní hygieničku, která podrobně popisovala, kolikrát denně a kde se radioaktivita měří, jaké jsou její hodnoty, a také to, že úroveň záření je tak malá, že lidem naprosto nic nehrozí. Tehdy to spousta lidí považovala za propagandu. Dnes, třiatřicet let poté, víme, že to byla pravda. Lidem opravdu nic nehrozilo“ [MF DNES, 2019²]. Zpravodajský portál *Lidovky.cz* uvádí, že o nárůstu zájmu o téma v souvislosti se zveřejněním

² Článek byl zveřejněn bez jména autora, proto odkazují přímo na deník.

seriálu *Černobyl* svědčí i zvýšená návštěvnost stránek Černobylu na webu *Wikipedie*. „Ta byla během roku poměrně zanedbatelná, přibližně v řádu několika stovek či tisíců návštěv za den. Změnilo se to ve výročí havárie 26. dubna, kdy na ni zamířilo téměř 200 tisíc lidí. To ale není nic proti vlně zájmu, kterou vyvolal samotný seriál. V den premiéry každého dílu na Wikipedii zavítalo více než 400 tisíc lidí“ [Totušek, 2019].

Téma havárie Černobylu v posledních letech z médií nezaznívalo tak často. Přece jenom se jedná o nehodu, která se stala v roce 1986 a společenské vnímání tihne k považování černobylské havárie za ukončenou událost. Z mediální analýzy vyplývá, že téma havárie v Černobylu je jakýmsi společenským mementem, kterému je udělována pozornost především v době výročí nebo v případě nějakého kulturního zpracování tématu. Během doby, kterou jsem si vybrala k analýze došlo ke dvěma kulturním zpracováním. Prvním z nich bylo druhé vydání knihy autorky Světlany Alexijevičové *Modlitba za Černobyl* v roce 2017. Druhým byla premiéra seriálu *Černobyl* z produkce HBO v roce 2019. Prezentování a vnímání havárie v Černobylu, co by uzavřené události minulosti, dává prostor pro vymýšlení konspiračních teorií a zkoumání pravdy, která podle některých nikdy nevyšla najevo. Havárie jakožto uzavřená událost dává prostor pro vznik polemiky nad tím, zda havárie má nějaké přetrvávající důsledky do dnešních dní. V další podkapitole proto uvedu příklady z médií, která naopak ukazují, že se havárie v Černobylu za uzavřenou událost považovat rozhodně nedá a její následky přítomnost stále zasahují a ovlivňují.

3.4.2. Černobyl jako přítomnost

Přestože je havárie v Černobylu obecně považována za ukončenou událost minulého století, potažmo režimu, i v médiích je možné narazit na informace a názory, které tvrdí opak. K Černobylu, co by přítomnosti, se vracíme například prostřednictvím zpráv o novém sarkofágu, který má zakrýt vybuchlý reaktor – *Stříbrný dóm zakryl Černobyl* [Klesla, 2016], *Černobylský reaktor zakryje sarkofág. Začalo složité přesouvání* [ČTK, 2016].

Zpravodajský portál *Lidovky.cz* v roce 2016 zveřejnil sérii článků *Příběhy z Černobylu*. Jednalo se o příběhy lidí, kteří byli zasaženi havárií: „Havárie 4. bloku Černobylské jaderné elektrárny zasáhla před 30 lety do života dvou milionů a 200 tisíc lidí. Podle ministerstva sociální politiky Ukrajiny k 1. lednu letošního roku milion 961 tisíc Ukrajinců potřebovalo různou formu pomoci, protože exploze je nějakým způsobem poškodila. Celkem 418 tisíc z toho jsou děti, 35 tisíc rodin přišlo dodnes o živitele v důsledku černobylské katastrofy“

[Procházková, 2016]. Autorka článků zde přímo uvádí, že pro mnohé rodiny trvají důsledky havárie dodnes.

Portál *Aktuálně.cz* zveřejnil článek, který se zaměřuje na ekonomické následky havárie v Černobylu *Cena za Černobyl? Vědci spočítali, jak Ukrajincům klesla kvalita života* [Holanová, 2016]. Jedná se o jeden z mála článků, který se zaměřuje na současnou ekonomickou situaci Ukrajiny a referuje o havárii, jako o něčem, co má přesah do současnosti. Zároveň připouští, že následky se odráží nejenom na ekonomice, ale i na populaci: „Podle německých expertů by běžní Ukrajinci ročně potřebovali zboží a služby za osm až 11 miliard dolarů, aby se "smazaly" následky havárie jaderné elektrárny Černobyl. Šlo by o kompenzaci za strach, stres a další psychické problémy, kterými dodnes v souvislosti s Černobylem trpí“ [Holanová, 2016].

Časopis *Respekt* zveřejnil rozhovor s ukrajinskou skupinou Asphalt, která přijela do České republiky na Černobylfest. Autorka rozhovoru Kateřina Mázdrová se mimo jiné hudebníku ptala na to, proč se u nich doma o Černobylu nemluví: „Julia: ...Na Ukrajině to zkrátka není téma hovorů, možná se to bere, že to byl problém Sovětského svazu. Lidem taky vadí, že Černobyl je takové vypálené černé znamení...“ [Mázdrová, 2017]. V rozhovoru zazní i problematika toho, že i přestože se o havárii nemluví a je považována za minulost, tak si mnozí nesou zdravotní následky do dnes: „Julija: ... seznámili (jsme) s belgickým filmařem Alainem de Halleuxem, který natáčel dokument *Černobyl – věčná noční můra*. V něm se věnuje mimo jiné i "černobylským dětem", narozeným od půli osmdesátých let až do roku 1994, z nichž mnohé si nesou zdravotní následky. I já, prodělala jsem operaci štítné žlázy“ [Mázdrová, tamtéž].

Server *iDnes.cz* vydal článek o pilotovi, který i přestože jako likvidátor vyslaný do Černobylu dostal velkou dávku ozáření, přežil. V článku se také uvádí, že: „Desítky tisíc lidí musely následně z místa uprchnout, počet lidí zasažených nemocemi spojenými s ozářením, například rakovinou, dodnes nelze určit přesně“ [Matulík, 2018].

V roce 2019, kdy zájem o téma havárie v Černobylu vzrostl, kvůli již zmiňovanému seriálu, se k tématu havárie v médiích začaly vyjadřovat odborníci jako například předsedkyně Státního úřadu pro jadernou bezpečnost Dana Drábová. V rozhovoru pro *Lidové noviny* odpovídala na otázku, jak dlouho se bude Ukrajina vypořádávat s následky katastrofy: „Desítky až stovky let. Přinejmenším desítky let bude trvat, než zlikvidují taveninu ve čtvrtém bloku a než areál bude moci být uvolněn k jinému využití. A i tzv. zakázané zóně bez režimových

opatření potrvá sto dvě stě let, než bude obyvatelná. Pro ukrajinskou vládu je jednodušší nechat oblast uzavřenou, protože tam jsou opravdu ošklivá místa“ [Krejčí, 2019].

Dále bylo v *Hospodářských novinách* zveřejněno tvrzení běloruského patologa Jurije Bandaževkého o tom, že následky Černobyly přetrvávají dodnes: „Problémy lidí, kteří žijí na znečištěné půdě, jsou podle něj jiné než těch, kteří pomáhali černobylskou elektrárnu hasit nebo zahlazovat následky. "Likvidátoři dostali velké dávky záření, ale ne z jídla. Takže to známe: leukemie, kostní dřev, to je všechno prozkoumané. Přes potraviny nedostáváte radiace tolik, ale zato často. Nezabije vás to rychle, ale postupně. Vidíme, jak roste počet nádorových onemocnění, vidíme velké množství problémů se srdečními arytmiemi. Je to kvůli tomu, že radiací je zasažena centrální nervová soustava. Děti z druhé generace dodnes velmi často umírají na onkologické nemoci ve 20–30 letech," vysvětluje patolog“ [Soukup, 2019].

Na uvedených příkladech je vidět, že téma havárie v Černobyli, i přestože je většinově vnímáno, jako záležitost minulosti, dostává se do mediálního prostoru i v rovině času přítomnosti. Zásahu na znovuotevření tématu nukleární havárie Černobyly určitě má natočení seriálu *Černobyl*, který vzbudil zájem široké veřejnosti. Na těchto příkladech je i vidět, že prostoru na vyjádření k této události se spíše dostává odborníkům. Pokud se média zajímají o příběhy lidí, které katastrofa ovlivnila, odkazují především na ty, kteří zůstali žít v nejvíce zasažených státech.

3.5. Shrnutí kapitoly

Mediální analýzou jsem zjistila, že pojem *Černobyl* se v médiích používá ve dvou rovinách signifikace. První rovinou je použití pojmu jako konotovaného znaku při popisu nebo přirovnání k jiným událostem, bez referování k události černobylské havárie jako takové. Tento pojem se v konotované rovině používá při upozorňování na netransparentnost některých politických procesů, rizika jaderné energetiky nebo rozsah toxického zamoření. Druhou rovinou je téma černobylské havárie v denotačním významu, tedy kdy se pojem *Černobyl* používá k přímému odkazu na černobylskou havárii. V této rovině mě během analýzy především zajímalo téma temporality havárie a jeho mediální prezentace. Během analýzy se ukázalo, že v mediálním prostoru se dají odhalit dvě časové roviny, ve kterých se referuje o havárii v Černobyli. Jedná se o časovou rovinu minulosti a rovinu přítomnosti. Časová rovina minulosti dává větší prostor pro polemiku nad následky nukleární havárie, je vnímána jako memento nebo jakási charakteristická událost pro Ukrajinu. V časové rovině přítomnosti

v mediálním prostoru se na problematiku havárie v Černobylu nahlíží s tím, že její následky přetrvávají do dnešních dní. V této rovině se dostává prostoru k vyjádření odporníkům jako je například předsedkyně Státního úřadu pro jadernou bezpečnost Dana Drábová nebo lékařům, kteří se problematikou radiačního ozáření zabývají. Do této roviny spadá i vyčíslování ekonomických škod havárie nebo zprávy ohledně nového sarkofágů nad reaktorem.

V mediální analýze se za celé zkoumané období objevil pouze jeden článek, který okrajově zmiňoval environmentální migraci v souvislosti s havárií v Černobylu. Tento výsledek ukazuje na to, že problematika environmentální migrace a černobylské nukleární havárie není na společenské úrovni spojována. Navíc v případech, kdy média prezentují příběhy lidí, které černobylská havárie zasáhla, dávají přednost spíše těm, kteří zůstali v dotčených oblastech. Svoji diplomovou práci bych proto ráda dala hlas environmentálním migrantům, kteří se odstěhovali do České republiky z důvodů havárie v Černobylu.

Od této problematiky se nejde distancovat ani časově ani v rovině vzdálenosti. Ulrich Beck ve své knize *Riziková společnost* uvádí: „Je konec „druhých“, konec všech našich dokonale vypěstovaných možností, jak se distancovat, konec, který nám dalo pocítit radioaktivní zamoření“ [Beck, 2018:9]. A dále uvádí: „Tato dynamika nebezpečí, rušící veškeré hranice, nezávisí na stupni zamoření ani na sporech o jeho možných následcích“ [tamtéž]. Událost v Černobylu je prezentována jako něco cizorodého, co se událo v minulosti, ale nejde se od této události distancovat už i jen kvůli tomu, že ve společnosti v České republice žijí lidé, kteří si tuto havárii nesou ve svých příbězích a zdravotních potížích do dnešních dní. Vyčíslení škod a informace o tom, jak dlouho se bude ještě společnost se škodami vyrovnávat jsou důležité, ale mě v mé práci především zajímají příběhy migrantů a to, jak se na nich osobně důsledky havárie podepisují a vstupují do linie jejich života. A jak jsem prostřednictvím mého antropologického výzkumu zjistila, tak i do linie života mého.

4. KOMPLEXITA

„Byla to katastrofa vědomí. Svět našich představ a hodnot vybuchl. Kdybychom nad Černobylem zvítězili nebo mu do důsledku porozuměli, tak bychom o něm přemýšleli a psali víc. Jenže my žijeme v jednom světě, kdežto naše vědomí ve světě jiném. Realita nám uniká, tato realita se do člověka nevtěsná“ [Alexijevičová, 2017: 40]

Když bych se měla držet tradičního dělení diplomových prací na metody, empirie, teorie, pak tato kapitola bude nejvíce připomínat onu teoretickou část. Velmi záhy se během mého výzkumu ukázalo, že jedním z klíčových konceptů, pomocí kterého problematice života environmentálních migrantů porozumět, bude *komplexita* neboli familiárně řečeno, že všechno souvisí se vším. *Komplexita* byla patrná ve všech provedených rozhovorech. Ať už se jednalo o důvody k migraci respondentů nebo fakt, že je havárie v Černobyli zasáhla ve vícero rovinách než jen v té zdravotní. I proto nepřekvapí, že: „Havárie v Černobyli byla předmětem mnoha výzkumů ve mnoha oborech, od lékařských a přírodních věd až po sociologii a antropologii.“ [Smith; Berensford. 2005: 240]. Proto se v této kapitole zaměřuji na potřebu nahlížet na nukleární havárie komplexně.

Nezaměřuji se však na to, co havárii předcházelo a během kterého politického režimu se stala, i přestože měl na následky havárie v Černobyli veliký vliv, ale na důsledky, které pronikly do politických, ekonomických, sociálních a zdravotních sfér společnosti. Právě z těchto důvodů není možné na havárii v Černobyli nahlížet odděleně pouze v jednom směru, ale je potřeba vnímat následky v jejich komplexitě a zároveň neurčitosti, která vyplývá z její nepředvídatelnosti.

V této kapitole vycházím nejenom z některých zásadních antropologických a sociologických prací, ale uvádím i některé zásadní mezinárodní dokumenty, které se zabývají následky havárie v Černobyli. Nejsem tedy první v sociálních vědách, kdo na černobylskou havárii nahlíží v komplexitě. Mě ovšem zajímá konkrétní oblast zkoumání, a to komplexita v přetrvávajících následcích havárie v životech environmentálních migrantů.

4.1 Teorie komplexity

Tématu komplexity se věnuje antropolog Arturo Escobar ve své knize *Territories of Difference: place, movements, life, redes*. Je důležité uvést, že komplexitu neřeší v souvislosti

s průmyslovými haváriemi, ale v souvislosti vzniku, jak on nazývá, *Nových ekologií* (New Ecologies) ve 21. století. V rámci konceptu je důležité transformovat porozumění vztahu přírody a lidské kultury a spojit oblasti jako environmentální historie, historická ekologie, environmentální antropologie, ekologická ekonomie a kulturní a politická ekologie do jednoho celku, aby bylo možné se problematice věnovat komplexně a přehodnotit řadu otázek, které se týkají vztahu mezi přírodou a kulturou. Pro mojí práci je Arturo Escobar důležitý v tom, že tvrdí, že je potřeba pozměnit způsoby poznání, aby mohlo dojít ke komplexnímu zmapování problematiky. „Existuje zde obrovský paradox: moderní využívání přírody představuje definitivní zásah do vývoje ontologických řádů přírody a kultury, nezvratně hybridizuje skutečnost; každá věda (fyzika, biologie, antropologie atd.) by měla převzít odpovědnost na daný diferencovaný aspekt hybridní entity, ale tyto vědy nejsou schopny nabídnout pohled na skutečnost, která odpovídá její složitost“ [Escobar, 2008: 130]. Escobar tuto skutečnost označuje za *paradox moderních znalostí*, protože každá věda se blíže zaměřuje na konkrétní předmět poznání, a tím pádem nemůže problematice rozumět v její složitosti a komplexitě. Moderní vědecké poznání se snaží oddělit jednotlivá oblasti výzkumu, ovšem, jak uvádí Arturo Escobar, tímto způsobem nemůže dojít k poznání skutečnosti a dochází k její hybridizaci.

Hybrida pak popisuje Bruno Latour jako typ nové bytosti, která je na pomezí přírody a kultury a tyto dvě složky je nemožné od sebe v takových případech oddělit. Jako příklad *hybrida* uvádí Latour vědecké a průmyslové strategie, úzkostí, na které trpí ekologové nebo chemické látky v horní vrstvě atmosféry [Latour, 1993: 10–11]. Nukleární havárie v Černobylu je přesně tímto typem hybrida, protože není zcela možné určit, kde končí příroda a začíná kultura. Bruno Latour popisuje objekty, které jsou ve vztahu, jak on nazývá, příroda-kultura (nature-culture), jako něco, co je: „... o něco víc a o něco méně než kultura“ [tamtéž]. V mnoha studiích se problematika černobylské nukleární havárie řeší v komplexním souboru vědeckých poznatků, ovšem podle Bruno Lautora má největší předpoklad stát se komplexní vědou antropologie, protože: „... je schopná spojit podivnou trajektorii kvazi-objekty do celku“ [1993: 91]. Antropologie však nedokáže vyprodukovat poznatky v exaktních vědách a tím je odkázaná na jiná poznání, která ovšem následně umí komplexně propojit [tamtéž].

Podle Artura Escobara je důležité se oprostít od zažitých rámců poznání „... vždy existuje pevná souvislost mezi sociální realitou a teoretickým rámcem, který používáme k její interpretaci, a politickým významem a nadějí, která vyplývá z takového porozumění“ [Savyasaachi, 2017: 289]. Tento model poznání autor nazývá *Teorie komplexity* (Complexity theory). „Tento nový způsob vidění vychází ... z teorií, které nacházejí svůj zdroj v matematice,

přírodních a fyzikálních vědách...“ [tamtéž]. *Teorii komplexity* popisuje jako vědu vyvíjejících se forem v jejich souvislostech, které získávají mezi řádem a zmatkem. „Vznik biologického a sociálního zahrnuje, jak lineární (vztah příčina-důsledek), tak i nelineární procesy (chaos) a vytváří situace postrádající předvídatelnost a kontrolu, které jsou i přesto pochopitelné...“ [Escobar, 2017: 334]. Escobar uvádí, že nejkontroverznější tvrzení *Teorie komplexity* je to, že připouští, že stejná dynamika a procesy by mohly mít vliv v mnoha oblastech materiálního, biologického a sociálního života [Savyasaachi, 2017: 289]. I přestože se *Teorie komplexity*, vycházející z antropologického poznání Artura Escobara, nezabývá důsledky průmyslových havárií, dává důraz na logické propojení biologického, sociálního a ekonomického života člověka v prostředí, které ho obklopuje [Savyasaachi, 2017: 292].

4.2. Uznaná komplexita

Nuklerární havárie v Černobylu je přesně tím *hybridem*, jenž popisuje Bruno Latour. Není jasné, kdy v následcích nukleární havárie začíná příroda a končí kultura. Následky havárie ve projevy ve mnoha společenských sférách. Na problematiku je tedy z pohledu Artura Escobara i Bruno Latoura potřeba nahlížet komplexně. Oficiální mezinárodní dokumenty v problematice černobylské havárie přistupují právě komplexním způsobem, kdy zkoumají různé společenské sféry, do kterých proniká. V této kapitole proto uvádím dva oficiální mezinárodní dokumenty zabývající se následky havárie v Černobylu – *The Human Consequences of the Chernobyl Nuclear Accident* [UNDP, 2002] a *Chernobyl Looking Back to Go Forward* [IAEA, 2008] a doplňuji je poznatky z knihy *Chernobyl Catastrophe and Consequences* od Jima Smitha a Nicholase Berensforda, kteří ve svém díle nahlíží na problematiku černobylské havárie komplexně.

V roce 2002 United Nations Development Programme (UNDP) a United Nations Children's Fund (UNICEF) vydaly s podporou Úřadu pro koordinaci humanitárních záležitostí (UN OCHA) a Světové zdravotnické organizace (WHO) report *The Human Consequences of the Chernobyl Nuclear Accident: a Strategy for Recovery*. Dokument je založen na studiích Organizace spojených národů (OSN), které se zaměřovali na tehdy aktuální stav podmínek, ve kterých lidé žili patnáct let po havárii v Černobylu. Report uvádí, že i po patnácti letech od havárie ti lidé, kteří byli vystavení radioaktivnímu spádu stále trpí na zhoršený zdravotní stav, špatné sociální podmínky a zhoršené ekonomické příležitosti [UNDP, 2002]. Tedy, že lidé žijící na území Běloruska, Ukrajiny a Ruska jsou havárií stále zasaženi na mnoha úrovních.

Dokument *Chernobyl: Looking Back to Go Forward* vydaný Mezinárodní agenturou pro atomovou energii (IAEA), uvádí, že dopady havárie v Černobyli se dají rozdělit do tří hlavních kategorií:

1. Fyzické dopady z hlediska účinků na zdraví a životní prostředí
2. Psychosociální dopady na postižené populace
3. Celosvětový vliv nehody na jaderný průmysl [IAEA, 2008: 3]

O tom, jak následky nukleární havárie v Černobyli fungují v komplexitě píšou autoři knihy *Chernobyl Catastrophe and Consequences* Jim Smith a Nicholas Berensford. Autoři uvádí že kromě zdravotních následků, které výbuch v Černobyli měl na obyvatele těchto zemí, se havárie odrazila například i na ekonomické stránce: „... kontaminovaná půda se stala nepoužitelnou pro zemědělskou výrobu a lesnictví, lidé přišli o živobytí. To ovlivnilo ekonomické aktivity, a to jak státního rozpočtu (kompenzace, výdaje na léčbu), ale také ztrátu příjmu, infrastruktury a zemědělské půdy. Od rozpadu Sovětského svazu se ve všech třech zemích objevily velké ekonomické problémy a v oblastech zasažených Černobylem byly ještě horší“ [Smith; Berensford, 2005: 240]. Zhroucení ekonomiky následně vedlo k nižším životním standardům, poklesu porodnosti, větší nezaměstnanosti a v neposlední řadě i k migraci obyvatelstva [tamtéž]. Z Běloruské oblasti Gomel, která byla nejvíce zasažená radiačním spádem, se od roku 1986 do roku 2000 odstěhovalo 43 % obyvatel [Smith; Berensford, 2005: 253].

Důsledky havárie v Černobyli se na obyvatelích zasažených oblastí podepsaly i jinak než jen ve zdravotní a ekonomické sféře. „Výzkum provedený Sociologickým ústavem v Kyjevě zdůrazňuje některé velmi důležité psychologické aspekty, které se objevily u postižených jedinců“ [UNDP, 2002: 58]. Ve výzkumu je uvedeno pět faktorů, které se podílejí na interakci zdravotních radiačních rizik a psychosociálního účinku:

1. Sociopsychologický rozměr vnímání rizika spojeného s ozářením. V této části hraje roli i informační politika státu
2. Sociokulturní rozměr vysídlení (prostřednictvím politiky přesídlování z velice kontaminovaných oblastí) a následné narušení sociálních komunit
3. Obecný patogenní faktor, který se týká fyziologických stresových reakcí na změnu životního stylu. Například změna stravovacích návyků nebo zvýšená konzumace alkoholu

4. Sociologický lékařský rozměr, který se týká změn chování obyvatelstva v průběhu nemoci a změn chování lékařů při diagnostikování nemoci
5. Socioekonomický rozměr, který se vztahuje k uzavření jaderných elektráren a návratu k jiným zdrojům energie, ale i k ekonomickému přechodu, způsobeném pádem Sovětského svazu [tamtéž]

Mezinárodní dokumenty reflektují různé sféry, které byly a stále jsou zasaženy následky havárie v Černobylu. Po mimo zdravotních následků se zaměřují i na ty ekonomické, psychologické a sociální, které se prolínají napříč celou společností. S přihlédnutím ke všem sférám, které havárie v Černobylu zasáhla, nedá se na problematiku nahlížet jinak než komplexně a reflektovat všechny zasažené oblasti. Zároveň kvůli tomu, že: „Životy více než sedmi miliónů lidí v Bělorusku, Ukrajině a Rusku byly a stále jsou přímo nebo nepřímo ovlivňovány havárií v Černobylu“ [Smith; Berensford, 2005: 239], je potřeba důsledky havárie řešit nejenom v komplexním systému toho, co už se odehrálo a co to způsobilo, ale pokračovat dále ve zkoumání toho, jaký vliv bude mít havárie, na budoucí generace. V tomto případě je však společnost odkázána na nejistotu a nevědění.

4.3. Komplexní nejistota

V této kapitole se zaměřuji na to, že nejsou přesně zmapovaná všechna rizika, které nukleární havárie produkuje. Následky takových havárií jsou těžko rozpoznatelné, ovlivňují mnoho sfér, jak společenských, tak i těch přírodních a mohou se transformovat v prostoru a času. Při jejich poznání je společnost odkázána na expertní vědění, které ovšem, jak jsem uváděla u Artura Escobara nemusí být komplexní, protože se každá věda zaměřuje pouze na určitou problematiku a podle Bruno Latoura je právě antropologie jedinou vědou, která má předpoklad pro komplexní poznání problematiky. V této kapitole vycházím především z knihy *Riziková společnost* od Ulricha Becka, který ve svém díle řeší problematiku nerozpoznatelnosti rizik moderní společnosti v jejich komplexitě.

„Katastrofu nezpůsobuje selhání, nýbrž systémy, které proměňují lidskou povahu omylu v ničivé síly vymykající se pochopení. Při hodnocení různých nebezpečí jsou všichni odkázáni na měřicí přístroje, na teorie, a především na svoje nevědění – včetně expertů...“ [Beck, 2018: 10]. Nukleární zamoření, tedy radiaci, nejsme schopni vnímat našimi smysly a jeho následky jsou tedy nejenom za hranici našeho senzomotorického spektra, ale často i pochopení. Samotné vystavení toxickým látkám je těžko prokazatelné, protože: „Se skládají z molekul bez pomoci

neviditelných pro oko (ne-li nos) a obvykle se začínají zkoumat až po počátečním okamžiku jejich přítomnosti“ [Murphy, 2006: 83].

„Atomové elektrárny, představující vrchol lidských produkčních a tvůrčích sil, se po Černobylu staly také znamením moderního středověku nebezpečí. Nesou v sobě hrozby, které přeměňují individualismus moderny, dovedený současně do krajnosti, v jeho nejextrémnější opak“ [Beck, 2018: 10]. Nejpokročilejší stupeň vývoje výrobních sil právě podle Ulricha Becka vytváří rizika radioaktivity, které: „Vyvolávají systémově podmíněná, často ireverzibilní poškození, zůstávají v zásadě většinou neviditelná, vyžadují kauzální interpretace, vyjevují se teda teprve a jedině ve vědění o nich a mohou v něm být měněná, zmenšovaná či zvětšovaná, dramatinovaná nebo bagatelizovaná, a potud jsou ve zvláštní míře otevřená procesům sociálního definování“ [Beck, 2018: 29]. Mezi procesy sociálního definování by se dal přiřadit i vznik kontaminované zóny v okolí jaderné elektrárny v Černobylu. Přitom kvůli environmentálním faktorům v případě takového zamoření nemůžeme o žádném vytvoření hranic mluvit.

Po výbuchu se radioaktivní částice uložily do půdy, vegetace, budov, strojů a dalších objektů, které následně tuto radioaktivitu vyzařovaly. Gama záření z těchto objektů bylo hlavní složkou tzv. externího záření, které obyvatelstvo žijící v zamořeném prostředí dostávalo během prvních měsíců po havárii. Svojí roli v kontaminaci prostředí sehrálo i počasí. Během požáru v jaderné elektrárně v Černobylu se v této oblasti vyskytovaly přeháňky. Kontaminace prostředí radiací záležela tedy i na tom, v jaké oblasti došlo k dešti. Hodnoty radiačního znečištění jsou proto velmi nerovnoměrné [UNDP, 2002: 27]. Atomový mrak, který se po havárii v Černobylu vznášel nad Evropou, zamořil mnoha další území i v jiných státech. „Velká část Evropy byla zasažená směsí radionuklidů, které byly vypuštěny při havárii v Černobylu“ [IAEA, 2008: 49]. Nejvíce bylo zasažené Bělorusko, kam se dostalo až 70 % radioaktivního spádu a došlo ke kontaminaci 23 % území státu [Piotukh, 2015: 121].

„Industriálním hrozbám oné druhé přírody, včleněné do industriálního systému, jsme vydání všanc téměř bez ochrany... Cestují s větrem a vodou, skrývají se ve všem, a s tím, co je k životu nejnntnější – se vzduchem, který dýcháme, s potravou, oděvem a domácím zařízením – překonávají všechny jinak tak přísně kontrolované ochranné zóny moderny“ [Beck, 2018: 11]. Šlo tedy o pouhý pokus distancování se od zamořeného prostředí, který ale v praxi nemohl a stále nemůže být úspěšným. „Tato území, která nyní obsahují různé molekulární stopy průmyslového světa, nejsou prostředím, kterým se dá jednoduše vyhnout“ [Roberts; Langston, 2008]. „Nebezpečí, jaká představují vysoce rozvinuté výrobní síly chemické a nukleární

povahy, ruší ony základy a kategorie, v jejichž rámci jsme až doposud mysleli a jednali – patří k nim prostor a čas, práce a volný čas, podnik a národní stát, a dokonce i hranice mezi vojenskými bloky a kontinenty“ [Beck, 2011: 29]. Zároveň rizika „nejsou už vázané na místo svého vzniku ... Ohrožují svojí povahou život na Zemi, a to ve všech jeho projevech“ [tamtéž]. Za kontaminované neboli toxické však nemůžeme považovat pouze území. Lidská těla, která stále jsou nebo byla vystavená radiaci jsou neustálými nositeli toxicity. Dnes je již naprosto nemožné oddělovat problémy zamořeného prostředí od problému výskytu toxických látek v lidském těle [Roberts; Langston, 2008].

4.4. Shrnutí kapitoly

V první části této kapitoly jsem uváděla koncept *Teorie komplexity* od Artura Escobara. I přestože se autor nevěnuje tématice průmyslových havárií uvádí, že je důležité propojení vědeckých sfér, tak aby spolupracovali v komplexně. Protože pouze za takových podmínek může dojít k úplnému rozpoznání a poznání problémů. Nukleární havárie v Černobylu by se řeší v mnoha rovinách a určitým způsobem probourává paradoxy, jak Bruno Latoura, tak i Arturo Escobara, protože i v mezinárodních dokumentech se řeší v komplexním systému všech sfér, které ovlivnila.

Toxické zamoření radiací bude přetrvávat ještě po několik desetiletí a zatím nejsou známá všechna rizika, která toto zamoření produkuje. Není ani jisté, zda a jakým způsobem se následky projeví u budoucích generací. Environmentální faktory navíc mohou pokračovat v přenosu těchto toxických látek, takže pro společnost není možné se od kontaminace oddělit. Zároveň jsou lidé, kteří byli vystaveni radiačnímu záření, pořád nositeli této toxicity. A problematika lidského těla: „...vyžaduje více než pouhé sjednocení teorie s praxí. Přináší s sebou totiž problematiku toho, že lidi těla vlastní a zároveň těly jsou; nelze ignorovat subjektivitu a její vztah k biologii a společnosti“ [Lock, 1993: 136]. Na rizika moderní společnosti je tedy potřeba nahlížet v komplexním systému toho, co o nich již víme, ale zároveň je potřeba reflektovat i nejistotu, kterou s sebou přináší. A chápat ji jako něco, co nejde vyřešit, ale je přirozenou povahou následků vystavení toxickým látkám [Murphy, 2006: 109]. Zároveň se vědecky nejde zaměřit pouze na jednu oblast, ve které se rizika mohou objevit, ale sledovat všechny důsledky, právě protože mezi nimi jsou pevné vazby a ovlivňují se navzájem. S přihlédnutím k tomu, že následky nukleární havárie v Černobylu zasáhly nejenom přírodní sféru, tedy životní prostředí a biologická těla, ale i sféry ekonomické, sociální a psychologické

je nutné řešit tyto důsledky v komplexitě. S odkazem na Bruno Latoura, je schopná komplexní poznání problematiky nabídnout antropologie.

V této kapitole se ukazuje, že zkoumání černobylské nukleární havárie v komplexitě není novinkou. Mezinárodní dokumenty se snaží mapovat problematiku ve všech společenských sférách, které havárie zasáhla. Ulrich Beck mluví o komplexním riziku modernity a Artura Escobar a Bruno Latour zdůrazňují potřebu komplexního zkoumání. Tato diplomová práce se zaměřuje na oblast zkoumání komplexity následků černobylské havárie v životech environmentálních migrantů skrze jejich příběhy.

5. ENVIRONMENTÁLNÍ MIGRACE

„Kde máte radiaci? ... -Tam, kde stojíte, tam je radiace... Ale to je přece celá země?!... Lidé odjeli...Mají strach...“ [Alexijevičová, 2017: 75]

Pojem *environmentální migrant* je obtížně definovatelný. Především protože je obtížné oddělit environmentální faktory vedoucí k migraci od těch ostatních [Dun, Gemenne, 2008: 10]. „V případě, že zhoršování životního prostředí přispívá, ale není hlavním faktorem, je sporné, zda taková migrace může být nazývána environmentální migrace“ [Dun, Gemenne, 2008: 10]. Ve své práci však, i přestože většina respondentů vypověděla, že měli více důvodů, tedy, že rozhodnutí emigrovat bylo ovlivněno různými faktory, je za environmentální migranty považují.

Při hledání respondentů, především na sociálních sítích, jsem se setkala s častým nepochopením výběru tématu a doporučením se věnovat něčemu jinému. Hlavním argumentem bylo to, že se událost stala před více než třiceti lety, a tedy již nemůže mít vliv na mezinárodní migraci a rozhodně ne v posledních letech. K jedné z debat, ve které jsem dostávala doporučení, čemu se mám radši věnovat se připojil i Anton, který uvedl, že pro něj a jeho rodinu důsledky havárie v Černobylu byly důvodem k opuštění Běloruska. Při osobním setkání jsem se dozvěděla, že se do Prahy přestěhoval se svojí ženou v roce 2016. Důvodů k migraci měli hned několik. *„Je to jasné i z politického hlediska, ale k tomu ještě, tak jak jsem to psal na facebooku, že to není zanedbatelný faktor, že se to tam stalo (pozn. VP: myšleno havárie v Černobylu). Já jsem se stěhoval kvůli radiaci, ale především jsem jel, jen abych odtud utekl. Od toho Lukašenka. Od vše té debility, která se tam děje.“*

Bělorusko a Ukrajina především jsou státy s nižší životní úrovní a vysokou mírou korupce³. Dalšími faktory migrace je i válečný konflikt na východě Ukrajiny a nepříznivý politický režim v Bělorusku. I další respondenti uváděli, že kromě environmentálních faktorů v jejich rozhodnutí opustit zemi hráli roli i ty ekonomické a politické. Na ekonomickou nestabilitu státu odkazovala i respondentka Jana, která se do České republiky přestěhovala v roce 2005: *„To všechno se sčítá... Čili téma ekologie je přítomné pořád i ve stěhování se sem.“*

³ Ukrajina se v mezinárodních srovnáních pomocí Indexu lidského rozvoje (HDI) a Indexu vnímání korupce (CPI) umístila podstatně hůře než Bělorusko. V žebříčku HDI je Ukrajina na 88. místě a Bělorusko na 50. z celkových 189 států [Human Development Report, 2019]. Podle výsledku CPI je Ukrajina na 132. místě a Bělorusko na 70. z celkových 183 států. [Transparency International, 2019].

Ale myslím si, že hlavní roli sehrála ta ekonomická nestabilita Běloruska. A ekonomická perspektiva. A ekologie, to už byla poslední kapka.“ Marina, kamarádka Jany, která se před pár lety přestěhovala do České republiky z Ukrajiny uvedla: *„Když jsem se seznámila s manželem, my jsme se o tom bavili, kde bychom chtěli žít. On říkal: „Já bych nechtěl zůstat, protože je ta zóna přece jenom blízko Černobyli.“ Takže nějakou malou roli to taky sehrálo. A u nás v papírech, u mě bylo napsané, že čtvrtá zóna. Nevím, co to znamená. Nezkoumala jsem to. A taky ta ekonomická nestabilita a k tomu ještě válka a všechno.“*

Dalším důvodem, který se často vyskytoval v rozhovorech bylo téma zdraví. Respondentka Anna spolu se svým manželem se rozhodli opustit Bělorusko na konci 90. let. V rozhovoru Anna uvedla, že v jejich rozhodnutí hrála roli, jak politická situace, tak i jejich zdravotní stav. *„Protože nemoci nějak pokračovaly. S každým rokem jsem se cítila hůř. Manžel taky.“* Velkým tématem v rozhovorech byl zdravotní stav dětí respondentů. Jako například v příběhu Vladislava, který uvedl, že havárie v Černobyli pro něho a jeho rodinu nebyla hlavním důvodem k emigraci, ale: *„... nebylo to to hlavní, ale byl to hodně významný okamžik, protože všechny děti byly pořád nemocné. Ne jako normální děti, jakože jsou děti občas nemocné, malé děti, a všichni je léčí. Děti byly nemocné pořád a občas, velice vzácně byl týden, kdy nebyly nemocné a pak začaly být nemocné zase. To samozřejmě taky mělo vliv... Černobyl měl velký význam, protože všichni viděli, že jsou všichni byli pořád nemocní. Především děti. Nekonečný. Čili to byl jeden z argumentů. Samozřejmě to možná byla i polovina všech argumentů, který jsme brali v potaz.“* Vladislav se svojí ženou a dvěma dětmi se přestěhoval do České republiky v roce 1992.

Až během rozhovorů se svojí matkou, jsem zjistila, že pro ni byl hlavním důvodem k emigraci můj zdravotní stav a obava o zdraví mojí sestry: *„... celkem bylo tohle rozhodnuto kvůli ekologii, protože já jsem porodila Táňu. A těch sedm let, co jsem strávila zavřená v těch záchrankách nebo nemocničních odděleních se stenózou, zápalama a kapačkama, to všechno. Já jsem pochopila, že pokud druhé dítě bude růst stejně, já se zblázním. Prostě se zcvoknu... Tvůj stav vyžadoval stěhování. A já jsem se rozhodla, že nemám právo takhle riskovat i druhým dítětem. Tohle byl můj první a poslední důvod proč.“* Pro mého otce naopak byly důvody k migraci, jak sám uvádí více komplexní: *„Tam bylo hodně důvodů. No, že jste byly nemocní. Jako děti. Jakože ty. To je jeden z důvodů. To bylo všechno komplexní. Tedy Černobyl není prvotním důvodem.“* Jeho důvody rozvedla moje matka v rozhovoru: *„Tvůj táta měl ještě jeden důvod, protože chtěl zkusit podnikat v zemi, kde není potřeba platit, kde není korupční*

system, kde není potřeba každému platit do kapsy, jenom kvůli, že je to hasič nebo hygiena, nebo něco dalšího.“ Moje rodina se do České republiky přestěhovala v roce 2000.

Když se stala havárie v Černobylu, respondentka Eva již nějakou dobu bydlela v České republice. Jako učitelka zde v roce 1985 dostala pracovní nabídku. Do té doby, než se stala nukleární havárie na Ukrajině, tak Eva nepředpokládala, že by ještě v tehdejších Československu zůstala napořád. *„Já jsem si nikdy nemyslela, že zůstanu tady. Já mám takový cit, takový cit lásky, přivázanosti k Ukrajině, ke Kyjevu. Žila jsem s pocitem, že co jsem tam ztratila, tady nenašla.“* Když jsem se Evy zeptala, jakou tedy roli sehrála havárie v tom, že zůstala v České republice už napořád, odpověděla: *„Obrovskou roli. Obrovskou. Já jsem strašně milovala svoji vlast. Strašně jsem milovala svoji zemi. Svůj Kyjev.... Takže jsem ztratila vlast, opravdu jsem ztratila vlast. Já jsem ztratila lidi... Teď už říkám, co jsem tam ztratila, protože chuť tam žít u mě byla, ale možnost tam žít ne. Protože tam ani zdravotnické služby, protože z mě už je takový systém nemoci, že potřebuju lékaře. Bez lékařů se neobejdu ..., proto je to nemožný.“* Eva se nějakou dobu po havárii odjela do Kyjeva, aby se setkala se svými dětmi. Uvedla, že pro ni bylo velice důležité, aby se její děti odstěhovaly do České republiky. Při rozhovoru uvedla, že svým dětem řekla: *„Poslouchejte děti, buď se vrátím a budu umírat s vámi nebo pojedete se mnou.“* Postupem času se do České republiky za Evou přestěhoval i zbytek její rodiny – vnuci, dcera s manželem a syn. Se synem Ivanem jsem se setkala osobně. Když jsem se ho ptala, zda havárie v Černobylu sehrála nějakou roli v tom, že se odstěhoval do České republiky odpověděl: *„Defacto jo, protože moje rodinka se defacto odstěhovala... a zůstal jsem sám... Byla prostě možnost. Máti už byla prostě tady. Takže byla možnost přestěhování se. Tak jsem se vodstěhoval vod tamtud.“*

V rozhovorech s respondenty se objevilo i téma Černobylu jako mezníku pro jejich životy. Vladislav uvedl: *„... já si na to vzpomenu a vidím, že to bylo velice stresové. U všech se to odrazilo na celém životě a samozřejmě je to velice důležitá životní etapa. Roky plynou a ty si uvědomuješ, že to byl rozhodující okamžik. Prostě to rozdělilo život na dvě části. Před Černobylem, po Černobylu.“* Moje matka, pro kterou byla havárie v Černobylu jediným hlavním důvodem k opuštění Ukrajiny uvedla: *„Já jsem přesvědčená, že bych neodjela nikdy. Já nejsem typ člověka, který chce měnit místo bydliště, jenom proto, že ho to zajímá. Já nehledám dobrodružství...Proto je Černobyl pro mě mezník. To je úplná změna myšlení, států, všeho. Já nevím, jak by vypadal můj život, pokud by nebyl Černobyl, ale vím jistě, že ne takhle a ne tady.“*

Norman Myers definuje environmentální uprchlíky jako osoby, které si již nemohou zajistit bezpečné živobytí v rodné zemi primárně kvůli environmentálním faktorům, ale zároveň uvádí, že: „... je obtížné rozlišovat mezi uprchlíky poháněnými environmentálními faktory a těmi, kteří jsou poháněni ekonomickými problémy“ [Myers, 1993: 752]. Ve většině případů je častější, že environmentální migranti jsou spíše tlačeni ekonomickou nebo politickou situací a environmentální faktory hrají až druhotnou roli [tamtéž]. Mezi environmentální faktory Norman Myers započítává především sucho, desertifikaci, odlesňování, erozi půdy, nedostatek pitné vody nebo zemětřesení a zároveň uvádí jako faktor i nedostatečnou rozvojovou politiku a vládní systémy, které marginalizují lidi v ekonomických, politických, sociálních a právních sférách [Ramlogan, 1996: 82]. Autor používá termín *immediate triggers* tedy *okamžité spouštěče*, mezi které řadí i průmyslové havárie. Často se uvedené faktory mezi sebou prolínají a ovlivňují. Důvody k migraci jsou ve většině případů komplexní, tj. jsou složené z různých faktorů. V případě havárie v Černobylu environmentální migrace do jiných států není zmapována. Podle odhadu bylo přesídleno přes sto třicet tisíc lidí v rámci Sovětského svazu [Medvedev, 1990: 75]. V souvislosti s velikostí havárie je toto uváděné číslo poměrně malé, a to především proto, že z důvodu nedemokratického politického systému: „... bylo povoleno odjet menšímu počtu lidí, než pokud by k havárii došlo v západní demokracii“ [Ramlogan, 1996: 84]. Tento počet evakuovaných osob podle Davida R. Marplese „... opomíjí děti, které byly evakuovány z měst na severu jako je Gomel a jihu jako je Kyjev, což zvyšuje celkový počet na půl milionů“ [Marples, 1988: 31].

5.1. Shrnutí kapitoly

I přestože neexistují žádná čísla o environmentálních migrantech pocházejících z Ukrajiny nebo Běloruska v souvislosti s černobylskou havárií, nedá se tvrdit, že žádný vliv na migraci z těchto států nemá. Z výpovědí respondentů vyplývá, že okolnosti migrace jsou komplexním souborem různých faktorů. V rozhovorech se nejčastěji objevovaly politické, ekonomické a zdravotní faktory, které byly doprovázeny například i obavou o životy a zdravotní stav potomků. Zajímavým výsledkem je to, že k migraci dochází v širokém časovém horizontu. Respondenti z mého antropologického výzkumu se stěhovali do České republiky v průběhu desítek let. Černobylská havárie, jako jeden z důvodů opuštění rodných zemí, byl přítomná jak u respondentů, kteří se do České republiky přestěhovali v 90. letech, ale i u těch, kteří se sem přestěhovali před pár lety. Zároveň havárii v Černobylu berou jako velký životní mezník nejen v životě celé společnosti, ale i v jejich osobní zkušenosti. Ve své práci tedy

nevycházím z polemiky nad tím, zda je možné vnímat člověka, jako environmentálního migranta i v případě, že měl kromě environmentálních důvodů k migraci i důvody jiné. Environmentální migranty vnímám v komplexitě všech faktorů, které je přivedli k přestěhování se do České republiky.

6. DIMENZE TOXICITY

„Černobyl ... Jiný svět už mít nebudeme... Zprvu, když ztratili půdu pod nohama, tryskala z nich ta bolest upřímně, ale teď došli k poznání, že jiný svět neexistuje a není kam utéci“

[Alexijevičová, 2017: 182]

Tato kapitola je hlavní výzkumnou částí mé diplomové práce, ve které se věnuji tématu toxicity a jejímu výskytu napříč různými dimenzemi černobylské havárie v souvislosti s komplexitou a sférami, ve kterých se její důsledky projevují. V následující podkapitole uvádím, co označuje pojem *toxicita* pro účel této práce. Proto, aby bylo možné *toxicitu* vnímat, je potřeba jí nejdříve rozpoznat a uznat, jak na osobní, tak i na institucionální úrovni. Proto se v této kapitole zabývám i rozpoznáním a uznáním *toxicity*, na kterou pak navazují již jednotlivými dimenzemi *toxicity*.

6.1. Toxicita

Na začátku této kapitoly je důležité uvést, co ve své diplomové práci chápu pod pojmem *toxicita*. Tento pojem užívám nejenom ve spojitosti s kontaminací životního prostředí, lidských těl a ostatních organismů v měřítku biologie, ale *toxicitu* řadím i do ostatních společenských sfér. Jak jsem již ukázala v kapitole o komplexitě není možné od sebe oddělovat poznání v sociálních a přírodních sférách, proto беру *toxicitu* jako prostředek ovlivnění radiací ve všech svých důsledcích a nejistotách. S přihlédnutím k tomu, že je potřeba nejistotu chápat, jako něco, co nemá řešení, ale je přirozenou povahou následku toxicity [Murphy, 2006: 109]. *Toxicita* radiačního záření je produktem lidské činnosti a obtížně se kategorizuje. Je na pomezí mezi kulturním a přírodním světem, právě kvůli své schopnosti dlouhodobě ovlivňovat a přetrvávat v životním prostředí. [Roberts; Langston, 2008]. Zároveň svojí přítomností biologická toxicita produkuje další dimenze na společenské úrovni, které zasahují do politické, sociální a ekonomické sféry. Pro účel této práce tedy *toxicitu* chápu nejenom z její primární stránky a schopnosti biologické kontaminace, ale jako něco, co dlouhodobě přetrvává ve společenských složkách, které prostřednictvím své nejistoty ovlivňuje a přetváří.

6.2. Rozpoznání a uznání toxicity

S respondentem Ivanem se mi podařilo udělat rozhovor vlastně náhodou. Ivan je syn respondentky Evy, i přestože jsem s ním již jednou komunikovala po telefonu, nebyli jsme na rozhovoru domluvení. Za Evou jsem jela už podruhé, abych se v jejím bytě potkala s její kamarádkou z Ukrajiny. Během mé druhé návštěvy Evy, k ní zavítal i její syn. Když jsme se dali do řeči, hrozně se mu zamlouvalo, že se věnuji tématu Černobylu. Říkal, že je to velice důležité téma a že je rád, že se o něj zajímá mladší generace dětí migrantů. Nakonec souhlasil, že mi odpoví na pár otázek a poví mi svůj příběh. Ivan v době výbuchu sloužil na vojně. Krátce po havárii jaderné elektrárny v Černobylu dostal propustku a vracel se za rodinou do Kyjeva, aniž by o nehodě věděl. To, že se něco stalo si uvědomil hned při příjezdu do Kyjeva: „*Až když jsem přiletěl do Kyjeva. Až autobus, který jel z letiště procházel chemickou očišťovnou.... A tak když jsme jeli z Boryspola (pozn. VP: město v Kyjevské oblasti, kde se nachází letiště) ... to jsem se právě divil, že tam stály kordóny ... to nikdo nemohl vjet bez chemické očišťovny a všechno se kontrolovalo... Tam jsem se dozvěděl o tom.*“ Ivan si tedy uvědomil toxicitu až na základě konkrétní činnosti. V tomto případě plnění nějakých opatření, které měly toxicitu prostředí snížit.

Antonovi bylo v době výbuchu jaderné elektrárny v Černobylu pouze šest let a nacházel se v Gomelské oblasti, která je nejvíce zasaženým regionem v Bělorusku. V jeho rodině došlo k rozdílnému vnímání toxicity. Jeho matka se následků havárie obávala a chtěla Gomelskou oblast opustit. Na druhou stranu jeho dědeček, bývalý voják, se přikláněl k tomu, že žádná radiace v jejich okolí není. Nakonec se matce Antona povedlo z regionu odvézt pryč. „*Moje máma se pochopitelně bála. Ona chápala líp než její otec... my jsme rychle odtud odjeli. Vyměnili jsme byt v Minsku. Samozřejmě dva pokoje za jeden.*“ Během našeho rozhovoru mě zajímalo, zda jako dítě Anton alespoň nějak vnímal, že se něco stalo. „*Přirozeně jsem to nijak nevnímal. Já jsem to začal vnímat, až když mě nakonec odvezli do Minsku. A v Minsku vítali s takovými velkými dozimetry a dávali je ke štítné žláze.*“ Čili i v tomto případě, i v tak raném věku, bylo prvotním spouštěčem uvědomění si toxicity činnost jiné osoby vyplývající z nějakého nařízení. Toxicitu svého těla si Anton začal uvědomovat skrze jeho následnou reakci: „*A pak už jsem nemohl nějaký čas normálně chodit, tak jsem to začal vnímat.*“ Na naši schůzku přišel Anton se svojí ženou a na pohled rok a půl starou dcerou. Než Karina odběhla s dítětem do parku, účastnila se našeho rozhovoru. Pro manželský pár si uvědomování toxicity a její rozpoznání umocňovalo v čase prostřednictvím dalších individuálních zkušeností. Karina

začala vyprávět o své sestře: „*My jsme se začali víc bát, když mé sestře našli rakovinu štítné žlázy. I přestože jsme nebyli v Černobylské zóně. V zásadě jsme byli v čisté. Po tom to začalo být trochu děsivé.*“

Z rozhovorů s mými respondenty vyplývá, že toxicitu, jak svého těla, tak i prostředí začali vnímat, až po nějakém osobním zážitku nebo zkušenosti. Pro uznání a rozpoznání toxicity je velice důležitá osobní zkušenost a vlastní rozhodnutí, zda toxicitě vůbec uvěřit nebo ne. „... chápání toxicity může také prohloubit ontologickou propast mezi přírodou a kulturou, světem a myšlenkami, ve kterých skepticismus vyvolává jednoduché odmítnutí, jako u mnoha konzervativců, kteří se jednoduše rozhodli „nevěřit“ globálnímu oteplování nebo jiným formám degradace životního prostředí“ [Alaimo, 2010: 102]. I přestože se kolektivně o kontaminaci prostředí ví, stejně jako v případě rodiny Antona, si každý může „interpretovat informace různými a někdy i naprosto protichůdnými způsoby. Někdo ignoruje nebo si není jist přítomností toxinů v prostředí, a pochybuje o spojitosti vystavení toxickým látkám a vzniku nemocí“ [Auyero, Swistun, 2009: 8]. Při uznávání toxicity nemusí jít vždy jen o pochybnosti účinku toxických látek. Respondentka Jana při rozhovoru uvedla: „*To je schopnost lidské psychiky blokovat nějaké zdroje těch informací, které nejseš schopný přijmout. Čili ty rozumíš tomu, že reálně existuje nějaké nebezpečí, ale ty s tím nemůžeš nic dělat, tak se snažíš sebe od toho distancovat.*“ Jana se narodila rok po havárii v Černobylu v Gomelské oblasti, i přestože jak sama uvedla, se spíše v té době doporučovalo těhotenství odložit. „*Po tom, co vyšel ten film (pozn. VP: myšleno seriál Černobyl), tak jsem chtěla promluvit se svojí mámou. Aby mi trochu pověděla o svých obavách, o svých citech. Ale ona dost rázně odmítla vést ten dialog. Asi se člověk snaží po celá ta léta to téma v sobě uspat. Protože nejde žít s tou nejistotou v sobě.*“ Jana v rozhovoru zmínila velmi důležitý pojem *nejistota*, která vychází z toxického znečištění. Často se stává, že člověk, který žije v této nejistotě se snaží tuto skutečnost nějak blokovat, aby mohl pokračovat v normálním životě. Otázka vnímání toxického nebezpečí a vyrovnání se s ním je velice individuální a záleží na mnoha faktorech.

Tímto tématem se zabývají autoři Javier Auyero a Débora Alejandra Swistun ve své knize *Flammable: Environmental suffering in an Argentine shantytown*. Z jejich výzkumu vyplývá, že proces uznání a rozpoznání toxicity záleží na mnoha faktorech: „fyzické a psychické utrpení je umocněno pochybnostmi, neshodami, podezřením, strachem a nekonečným čekáním“ [Auyero, Swistun, 2009: 4]. Javier Auyero a Débora Alejandra Swistun dělali etnografický výzkum v jedné z nejvíce průmyslově znečištěných oblastech Argentiny, kde vzduch a voda jsou kontaminované olovem, chromem, benzenem a dalšími chemikáliemi.

Ve své knize zkoumají zkušenosti obyvatel s environmentálním utrpením a zdravotními následky toxicity prostředí. Na základě svého výzkumu autoři uvádí pojem *toxická nejistota* (toxic uncertainty). Autoři uvádí, že *toxická nejistota* vychází z pochybností, nedostatku znalostí a chyb. Zkušenost s *toxickou nejistotou* také pramení z přenosu odpovědnosti a nekonečného čekání, že situaci vyřeší někdo jiný. A podle autorů také pramení ze samotné povahy toxického znečištění. V regionu, kde Auyero a Swistun prováděli výzkum, je vícero zdrojů kontaminace prostředí a v případě některých toxických látek není snadné určit jejich původce. Dále je *toxická nejistota* ovlivňována a způsobována různými aktéry, mezi které autoři řadí státní úředníky, soukromé právníky, aktivisty, lékaře, průmyslové společnosti a média [2009: 61]. Všichni tito aktéři se podílí na, jak autoři nazývají, *tvorbě zmatení* (labor of confusion) a na rozhodujícím nepochopení a nepřijetí problematiky [2009: 10]. *Toxická nejistota* je spoluutvářena i samotnými obyvateli dané oblasti, kdy skrze svá zatím zdravá těla, potlačují existenci kontaminace a svými tvrzeními ji přesunují například do chudinských čtvrtí. Také přesídlení a vystěhování, které neustále hrozí obyvatelům dané oblasti vytváří silný zdroj nejistoty. [2009: 61]. Autoři uvádí, že pojem *toxická nejistota* v sobě zahrnuje čtyři hlavní body [2009: 91]:

1. dezinformace
2. přesunutá zodpovědnost
3. popření
4. slepota

„Množství znalostí, které lidé mají o svém okolí v určitém čase a na určitém místě, je tedy společným produktem toho místa, rutin a interakcí jeho obyvatel a mocenských vztahů, do nichž jsou zapleteni. Při utváření *toxické nejistoty* spojitosti ukotvení vnímání rizika se potkává s *tvorbou zmatení* vykonávanou vlivnými aktéry“ [Auyero, Swistun, 2009: 144]. *Toxická nejistota* pramení i z toho, že se jedná o zcela nové, umělé lidmi vytvořené nebezpečí, u kterého s jistotou nemůžeme vědět, co způsobí, protože je nepředvídatelné v interakci s člověkem a prostředím. Autoři Auyero a Swistun zkoumali průmyslové zamoření, které je vázané na danou oblast městského prostředí. Já se ve svém výzkumu zabývám radiační toxicitou, která stále působí na environmentální migranty, kteří zamořené prostředí opustili. Z povahy radiačního záření tedy není jeho vliv bezprostředně vázaný na území. Skrze toxickou nejistotu ozářených těl se dostává i za hranice kontaminované oblasti. Skrze mediální analýzu se ukázalo, že zbytek společnosti nutně nemusí ani tušit, že se mezi nimi vyskytují lidé, kteří jsou radiační toxicitou stále ovlivňováni.

Respondentka Anna byla první člověk, se kterým jsem rozhovor pro svojí diplomovou práci dělala. Paní za mnou přijela do Prahy, i přestože jsem nabízela, že můžu dojet za ní. V dubnu 1986 Anna bydlela a pracovala ve vesnici blízko Černobylu a po havárii pracovala tři měsíce při likvidacích, jako zdravotnice, která dohlížela na likvidátory. Při našem rozhovoru vzpomínala na dobu po výbuchu, kdy obyvatelé dané oblasti zatím o žádném nebezpečí oficiálně nevěděli. „*Byl silný vítr a tou silou na nás foukal tu radiaci. My jsme nevěděli a vítr foukal, foukal... Měli jsme šílené bolesti hlavy. Takové bolesti hlavy, které vůbec nikdy nejsou. Něco nenormálního. Se zvedáním žaludku a zvracením. Víte? To znamená, že už tam byla velká dávka ozáření... Mně praskala hlava... Stejně jsme nechápali, že to je radiace.*“ Výbuch jaderné elektrárny vyprodukoval komplexní riziko, které je za rámcem a možností pochopení člověka. Anna uvedla, že měla nenormální bolesti hlavy, ale v tu chvíli ještě neměla žádnou možnost, jak příčinu těch bolestí rozpoznat. „Toxicita způsobená radiačním zářením patří mezi ohrožení: „která jsou často pro ty, kdo jsou jim vystaveni, neviditelná a nevnímání a často se třeba aktivně vůbec neprojeví za jejich života, ale až u jejich potomků; v každém případě jsou to ohrožení, která potřebují „perceptivní orgány“ vědy – teorie, experimenty, měřící přístroje-, aby se vůbec stala „viditelnými“ a mohla být interpretována jako ohrožení“ [Beck, 2018: 35]. Pro Vladislava bylo právě expertní vědění rozhodující v uvědomění si přítomnosti toxicity, protože jako mnoho dalších na sobě žádné příznaky vystavení radiaci nepocíťoval. „... *To že existuje reaktor se vědělo, ale o tom se ještě nemluvilo... jak moc je to vážné nikdo nechápal. A já jsem to mohl pochopit, až když na to reagovali profesionálové. Ti, kteří tomu rozuměli.*“ Ovšem toxické nebezpečí Černobylu nepotřebovalo zmapování a uznání pouze ze strany expertů, ale i na politické úrovni tehdejšího systému.

6.3. Politická dimenze toxicity

Mé matce bylo v době výbuchu 15 let a se svojí rodinou žila ve městě Fastiv, které se nachází asi 60 kilometrů jihozápadně od Kyjeva. Můj děda, mámin otec, v té době pracoval jako předseda městského výboru komunistické strany. „... *otec pořád říkal, že se nic strašného neděje, že pokud říkají, že tady radiace není, tak tady není,*“ vypověděla moje matka. Můj dědeček od začátku věděl, že se havárie stala, ale: „...*otec nám nic neřekl... i když on už nějakou tu informaci měl. On akorát neměl právo nikde hlásit, co se stalo,*“ uvedla moje matka. Uznání toxicity a toxického prostředí není tvořené jen tím, co vidíme nebo cítíme. Zkušenost této toxické reality se utváří na i sociální a politické úrovni. Význam a rozsah kontaminace je tedy

vyráběným výsledkem mocenských vztahů mezi obyvateli a vnějšími aktéry [Auyero, Swiston, 2009: 5].

Jedním z výsledků politického rozhodování bylo i neoznačení hlavního města Ukrajiny Kyjeva za kontaminované prostředí. Na individuální úrovni vnímání a pochopení však toto rozhodnutí nemělo vliv na Vladislava. „*Všichni jsme říkali, v 90. letech, po Černobyli, že je potřeba se snažit odjet, protože všichni si byli vědomi toho, že Kyjev je úplně stejná zóna, jen nejde přesídlit velké město... Takže já jsem vnímal to, že žijeme ve stejném nebezpečí, jako kdybychom žili v nějaké vesnici vedle Černobyli,*“ uvedl při našem rozhovoru. Rozhodnutí na institucionální úrovni o tom, zda některé oblasti kontaminované jsou nebo ne, nemění vůbec nic na fyzikálních a měřitelných hodnotách kontaminace prostředí. Definice hranic kontaminovaného prostředí je společenské rozhodnutí na politické úrovni, které je založeno na interpretaci expertního vědění.

Anton se svojí ženou se staví poměrně kriticky a s velkou dávkou ironie k fungování institucí v Bělorusku. Během rozhovoru mi manželé se smíchem v hlase říkali, že se přece nedají brát vážně běloruské statistické údaje s vysvětlením, že: „*To je přece Bělorusko. Všem diagnostikují nachlazení. To jsou přece statistické údaje. Tam nikdo neřekne, že je to Černobyl. Třicet let po Černobyli,*“ uvedla při rozhovoru Karina. Anton dodal, že nikdo na politické úrovni nedělá nic s příčinami onemocnění, ale pracují pouze s vnějšími faktory: „*Oni léčí to, co je.*“ Samotný institucionální proces tedy nereflektuje opravdovou příčinu zdravotních problémů a tím produkuje nejistotu ve společnosti. Adriana Petryna v knize *Life Exposed* uvádí, že nejenom radiační záření, ale právě i politické zásahy způsobují nové biologické nejistoty, které jen prohlubují nejistotu v řešení krize samotné, ale způsobují i nárůst sociálního utrpení mezi zasaženými jednotlivci [Petryna, 2013: 3].

Stejně jako prostředí, tak i lidské tělo se stává oficiálně toxickým, až se chvíli, kdy je za něj prohlášené na politické úrovni. „Nemoc je politicky mocné slovo, které je ovládané zdravotnickým povoláním, které klasifikuje bioorganický stav těla jako neschopné řádné práce, tj. produkovat každodenní práci. Mít nemoc znamená mít úředně potvrzeno neschopnost pracovat na plný výkon, nebo úplně“ [Kroll-Smith; Floyd, 1997: 55]. Jedná se o státem zavedenou definici patogenního těla, která osvobozuje člověka od společenských povinností. Nemoc je tedy v určitém smyslu rétorickým oprávněním [tamtéž], které musí být uznáno příslušnou institucí. Zároveň se nikdy nejedná o plně objektivní posouzení stavu. Záleží na mnoha proměnných, které vstupují do procesu uznání a rozpoznání toxicity. „Vědecké porozumění, spolu s politickým rozhodnutím, populačním tlakem a dostupnými technologiemi,

může posunout rámec toho, co je považováno za fyzický důkaz dopadu katastrofy“ [Petryna, 2013: 12]. Politizace toxických těl je závislá na zveřejnění informací a tím transformuje to, co bylo vnímáno, jako soukromá záležitost, na záležitost veřejnou a politickou [Jengo; Armiero, 2017].

Nerozpoznatelnost problému, nejistota a potřeba vědy a politiky k uznání toxického těla vede k neúplnému zmapování situace a jejich důsledků. S přihlédnutím k politickému režimu, během kterého se havárie v Černobylu stala o transparentnosti tehdejších výzkumu a výsledných čísel nemůžeme mluvit. „Okamžitě po nehodě bylo zřejmé, že úřady hodlají zavést dlouhodobé přerušení všech nezávislých studií o úrovni radiačního záření. Všechny akademické a univerzitní radiobiologické laboratoře, které nebyly zahrnuty do zvláštních programů a nebyly klasifikovány, nemohly měřit radioaktivitu prostředí“ [Medvedev, 1990: 135]. Netransparentnost výzkumu vycházející z politických nařízení vedla ke vzniku skupiny lidí, kterou Volha Piotukh pojmenovává jako *Černobylští duchové* (Chernobyl ghosts). Jde o lidi, kteří: „fyzicky chybí (na konkrétním místě nebo zemřeli); ti, jejichž zdravotní následky nejsou oficiálně spojeny s nehodou; ti, jejichž zdravotní následky jsou spojené s nehodou, ale jejich počet je statisticky bezvýznamný; a/nebo ti, kteří jsou do statistiky započítáni, ale jsou viditelní pouze jako čísla, která jsou součástí fenoménu“ [Piotukh, 2015: 130]. V prezentování čísel a výsledku se naprosto ztrácí individuálnost obětí a snižuje se jejich celkový počet. Individuální toxické tělo je smazáno a místo něj je vytvořeno kolektivní tělo populace [Piotukh, 2015: 128]. V okamžiku, kdy radioaktivní účinky vyvolávají genetické změny, které se mohou projevit na potomcích obětí a zároveň stejná dávka radiace může mít naprosto jiný vliv na každé tělo [Beck, 2018], je statisticky uznaný počet toxických těl naprosto irelevantním údajem. Toxicita, přiznání si toxického těla a uznání nemocí se tedy stává řízenou skutečností, která záleží povětšinou na někom jiném než na poškozeném. „Nemoci a jejich léčba jsou objeveny jazyky anatomie, fyziologie, hematologie, imunologie atd. Tělo je materialistickým produktem těchto slovníků a není zatíženo experimentálními nebo společenskými způsoby poznání“ [Kroll-Smith; Floyd, 1997: 49]. Pokud je však toxické tělo oficiálně uznané na politické rovině, může naopak znamenat jistotu zabezpečení v budoucnosti.

6.3.1. Toxické tělo jako jistota

Marina se narodila na Ukrajině pět let po havárii v Černobylu, ale i přesto byla zařazena do kategorie dětí uznaných jako oběti Černobylu. „... *asi v šesti letech jsem dostala černobylský doklad... bylo potřeba ho všude s sebou nosit. Někdy jsme ve škole měli snídaně, obědy zdarma.*

Pokud jsem jela někam do lázní odpočívat, to všechno bylo na účet tady toho.“ Uznaná toxicita lidského těla, se v některých případech stává zdrojem jistoty určitého typu zabezpečení. Adriana Petryna toto zabezpečení vycházející z toxicity nazývá pojmem *biologické občanství* (biological citizenship). Skrze svá toxická těla lidé dostávají nějaké kompenzace – sociální a finanční zabezpečení, na které by v případě zdravého těla neměli nárok. V takovou chvíli je výhodnější mít toxické tělo, protože zajišťuje jistotu a budoucnost. Toxické tělo se tedy stává imperativem k sociálnímu a ekonomickému zabezpečení [Petryna. 2013]. Dokument *The Human Consequences of the Chernobyl Nuclear Accident: a Strategy for Recovery* od UNDP uvádí pět kategorií oficiálně uznaných obětí Černobylu, patří do nich lidé kteří:

1. Onemocněli radiační nemocí nebo se stali nemocnými v důsledku nehody
2. V letech 1986 až 1987 se podíleli na úklidových pracích v lokalitě Černobylu a přilehlých evakuačních zónách tzv. likvidátoři
3. V letech 1988 až 1989 se podíleli na úklidových pracích
4. Zůstávají nadále žít v oblastech, které jsou označené jako kontaminované
5. Byli evakuováni nebo přesídleni nebo opustili zasaženou oblast z dané iniciativy [UNDP, 2002: 31]

Dále se v dokumentu uvádí, jaké benefity tito lidé od států dostávají. „Výhody pro oběti Černobylu pokrývají řadu životních aspektů: zdravotní péče, bydlení, cestování, osvobození od daní, přístup k vysokoškolskému vzdělání, náhradu za škody na majetku a poškození zdraví a měsíční dávky pro hendikepované v důsledku havárie v Černobylu. Některé jsou implementovány v plném rozsahu, zatímco jiné mohou být užité pouze zčásti, kvůli omezeným zdrojům“ [tamtéž]. Dokument však také uvádí, že kvůli inflaci a rostoucím nárokům na rozpočet hodnota plateb benefitů stále klesá [tamtéž].

V roce 1986 byl můj dědeček předsedou městského výboru komunistické strany. Ve své funkci měl na starost výběr a posláni lidí na likvidační práce po havárii v Černobylu. „*On musel přemlouvav ty lidi, protože měl příkaz tam poslat sto náklad'áku. Tak bylo potřeba najít sto lidí, aby si sedli za ten volant,*“ uvedla moje matka. O několik let později, kdy kvůli častým reformám se měnily podmínky pro dosažení na benefity, se toxické tělo stávalo i předmětem soudních sporů. „*...otec často chodil k soudům, protože všem likvidátorům dávali průkazy likvidátor černobylské havárie. A měli nějaké výhody na cestovné například, přídavek na léky. Během různých reformů strašně často zmenšovali počet opravdových likvidátorů. A padělávali. Za peníze dávali. Tak pak bylo potřeba pro ty lidi hledat svědky, že tam opravdu byli. Já si*

pamatuju, že to bylo několik let, kdy otec vlastně neodcházel od soudů, protože ho lidi žádali, aby svědčil, že tam skutečně byli,“ uvedla moje matka.

Toxické tělo se tedy v rámci proměny společenských a právních předpisů stalo předmětem šedé ekonomiky, který je využíván aspoň k částečnému zajištění budoucnosti. Ovšem často kvůli netransparentnosti těchto procesů se podpora dostávala jinam, než měla. „Mimo těch, kteří tam reálně likvidovali, to pozlátko dostalo asi desetkrát víc lidí, kteří s tím neměli nic společného. Takže člověk, který tam byl měsíc a člověk, který tam byl deset minut, má stejné výhody.... Zneužívali toho,“ uvedl můj otec. Toxické tělo se tedy, respektive například jeho krevní výsledky, se stávají předmětem obchodu. Skrže podplácení v lékařských procesech jsou výsledky toxických těl přiřazovány těm zdravým. Toxické tělo se tedy v tomto smyslu stává předmětem obchodu [Petryna, 2013] a někdy i případem soudních sporů. Hlavně z důvodů zajištění budoucnosti. „Pro mnohé se stalo získání titulu „trpícího“, jehož zdraví bylo katastrofou v Černobyli nepříznivě postiženo, prostřednictvím řešení obrovských těžkostí, které přinášel ekonomický úpadek, rostoucí nezaměstnanost a snižování vládních prostředků na čtené programy sociálního zabezpečení ze sovětských časů“ [Plokhy, 2019: 327]. Ovšem přiznané výhody ovlivnily individuální schopnost zabezpečení. „Systém benefitů spojený s Černobylem vytvořil naději na platby a výhody a oslabil tak schopnost jednotlivců a dotčených komunit řešit jejich vlastní ekonomické a sociální problémy“ [UNDP, 2002: 49].

„V moderním těle „zdraví“ především označuje nepřítomnost nemoci; naznačuje to jak čistotu, tak i schopnost odrazit škodlivé organismy a látky“ [Alaimo, 2010: 90]. Avšak zdraví v přítomném čase neznamená, že tomu tak bude i v budoucnu, a především to neznamená, že tělo není toxické, ale pouze to, že se zatím žádné zdravotní problémy neobjevily. „Zařazení lidských těl do nebezpečného rizikového odpadu je do očí bijícím příkladem toho, co už mnoho lidí ví, ale přijímá cynicky nebo se snaží popřít – že všechny ty děsivé věci jsou údajně tam venku, ale ve skutečnosti už uvnitř“ [Alaimo, 2010: 18]. Toxické tělo jsme tedy schopni rozpoznat, až ve chvíli, kdy se projevují příznaky nemoci, což v případě nukleárních havárií může trvat i několik desítek let.

6.4. Biologická dimenze toxicity

V této kapitole se zabývám biologickým prostorem toxicity ve smyslu toxicity lidského těla a následků radiačního ozáření. V minulé kapitole jsem uvedla, že, aby tělo bylo oficiálně považované za toxické je potřeba schválení a identifikování toxicity od příslušných institucí.

Během mého výzkumu mě ovšem primárně zajímalo, zda respondenti svoje zdravotní problémy vnímají jako produkt havárie v Černobyli v individuální rovině a nezaobírala jsem se příliš tím, zda jsou jejich zdravotní následky oficiálně, tzn. nějakou institucí, spojeny s Černobylem.

Během svého výzkumu jsem měla největší obavy z jednoho rozhovoru. Dostala jsem kontakt na Evu, bývalou učitelku v důchodů s komentářem, že to je přesně ten člověk, kterého potřebuji. Během prvního telefonátu jsem zjistila, že telefonní číslo patří Ivanovi, synovi respondentky. Při našem prvním rozhovoru mi sdělil, že člověk, kterého bych potřebovala byla jeho sestra, která před měsícem zemřela na následky z ozáření. S Ivanem jsme se domluvili, že si s maminkou promluví o případném rozhovoru pro mojí diplomovou práci, ale že tomu dáme čas, aby záležitost nebyla ještě tak čerstvá. S Evou jsem se nakonec setkala až o více než půl roku později. Předem jsem věděla, že se bude jednat o nejtěžší rozhovor mého výzkumu. Zdravotní následky, které Evina dcera měla byly totiž nejzávažnější, o kterých jsem během svého výzkumu slyšela. „*Protože ten radiační déšť, on ji dal tolik rentgenů. Ona byla těhotná. ... tak sedmý měsíc, ale děťátko rozsypalo se. To byla kaše. Když ju čistili, tak žádnou chrupavku nenašli. Jenom kaše, kaše, kaše... Tak třikrát ji vyměňovali krev... ona byla celá modrá, šedivá. Potom měla i šedivý vlasy... nemluvila... no beznadějný stav.*“ Dcera Evy byla vystavená vysoké dávce radiačního záření, které způsobilo smrt jejího nenarozeného dítěte a doživotní zdravotní následky.

V zásadě se dají dopady radioaktivního záření na lidské tělo rozdělit na dva typy, které záleží na tom, jaké dávce bylo lidské tělo vystaveno:

1. Deterministický dopad – nastává v případě kdy je dávka radioaktivního záření vyšší než stanovená prahová hodnota. Dopad ozáření se objevuje obvykle brzy po expozici a je závažnější. Některé typy deterministického dopadu se však mohou objevit až delší dobu po vystavení radioaktivnímu záření. V takových případech již většina zdravotních problémů nejsou fatální, ale mohou být hendikepující nebo stresující, protože narušují funkci některých částí těla nebo způsobují další změny, které jsou nezhoubné
2. Stochastické dopady⁴ – dávky ozáření jsou nižší nebo působí delší dobu. V tomto případě je větší šance na obnovení buněk v lidském těle, ale stále dochází k poškození. Lidské tkáně mohou být poškozeny takovým způsobem, že dopady se

⁴ Stochastické dopady znamenají dopady pravděpodobné nebo náhodné, které se klinicky nedají odlišit od „spontánních“ případů [Státní úřad pro jadernou bezpečnost, 2020].

projeví až v pozdějším životě, v některých případech až o desetiletí později. Nebo se dopady mohou projevit až u potomku ozářeného člověka [Smith; Berensford, 2005: 218]

Mezi nemoci způsobené deterministickým dopadem radioaktivního ozáření autoři Jim Smith a Nicholas Berensford řadí: hematopoetický syndrom, gastrointestinální syndrom, pneumonitidu, fetální smrt, vlhkou deskvamaci, nekrózu, kataraktu, záněty štítné žlázy, hypotyreózu, těžké mentální postižení, malformaci, trvale snížený počet spermií a ovulací, snížení IQ. Stochastické dopady nejčastěji způsobují onemocnění rakovinou. Nejčastěji se vyskytuje rakovina štítné žlázy nebo leukémie, dále ale i rakovina prsu a jiných částí těla [tamtéž]. Autor knihy *The legacy of Chernobyl* Zhores Medvedev, však uvádí, že spojovat radiační účinky převážně s onemocněním rakovin není přesné. „Záření není specifický karcinogen. Způsobuje mnohočetné formy biologického poškození.... Je smysluplnější uvažovat o obecném snížení průměrné délky života kvůli důsledkům radiačnímu vystavení...“ [1990: 130].

Dcera Evy tedy trpěla na deterministické dopady radiačního ozáření. Když jsem se Evy však zeptala, jakou přesně nemoc její dcera měla diagnostikovanou, nedokázala mi konkrétně odpovědět. „*No měla nesnesitelnou dózu rentgenů. Ten radioaktivní déšť, on ji dal, budu lhát, pokud řeknu přesné číslo, to, co člověk nemůže vydržet. Tolik rentgenů. Proto se ji srazila krev. A krev se nesrazila hned, pokud by se srazila hned, tak by už nebyla na živu. Ale u ní postupně.... A řekli, že tohle už nezachrání,*“ uvedla Eva. Po nějaké době se zdravotní stav její dcery ještě zhoršil. „*Jak to jen říct, aby se to dalo pochopit, že se rozpadají kosti. Ze začátku mizí, vysychá kostní dřev a pak se lámou kosti... Nu a pak už nebyla ve stavu, aby se udržela, byla hubeňoučká, samé kosti... Poslední tři roky Nina už nechodila.*“ Dcera Evy zemřela ve věku 56 let.

Respondent Vladislav nebyl vystavěn tak vysoké dávce radiačního ozáření. Přesto i on zaznamenal změnu ve svém zdravotním stavu. „... *byly častěji nějaké nachlazení a rýmy. Nachlazení bylo hodně časté a většinou různé. Ale tak, nějak rychle se na to zvykne. A asi si všichni zvykli i na to, že je toho víc i toho nachlazení a kašle. Prostě to tak bylo a nikdo se už nesoustředoval.... Pro dospělé to asi bylo jednodušší. Kdo měl imunitu a nedostal se k tomu hlavnímu větru, který byl v prvních dnech, šel odtud vítr, jako orkán. Možná někomu bylo hůř, když se pod to dostal. Někdo se nedostal.*“ Obecně tedy platí, že ten, kdo se nedostal bezprostředně po výbuchu tu největší dávku ozáření, neměla tak fatální zdravotní důsledky, které se projeví s poměrně krátkým časem po havárii. Avšak i nízké hodnoty radiace, i takové které jsou stanovené, jako bezpečné mohou mít na různá těla různý vliv, který není nikterak

zmapován. „... neexistuje žádná univerzální vědecká dohoda o povaze a rozsahu zdravotních rizik při vystavení dlouhodobému záření v tzv. „nízkých“ dávkách radiace“ [UNDP, 2002: 37]. Výzkumy biologických účinků radioaktivity na člověka se zabývají vysokými dávkami záření a opomíjí neustále vystavení člověka dávkám nízkým [Petryna, 2013: 17]. Zároveň pořád není jisté, proč u některých lidí, kteří jsou vystavení stejné dávce záření, se rakovina objeví a u jiných nikoliv [Thomas a kol., 2011: 229]. „Obecně lze říct, že dávky ozáření závisí na třech faktorech:

1. Úroveň kontaminace konkrétního území
2. Povaha pohybu radiace v prostředí a do lidských těl
3. Životní styl a chování zasažené populace“ [UNDP, 2002: 37]

Na provázanost prostředí a lidského těla poukazují ve své knize *Bodies in Protest: Environmental Illness and Struggle Over Medical Knowledge* autoři Steve Kroll-Smith a H. Hugh Floyd: „Naše těla jsou obklopená prostředím a sama o sobě vytváří část prostředí, se kterou mají zkušenost ostatní těla. Navzdory této úzké spřízněnosti s biofyzikálním prostředím (nebo možná právě kvůli tomu), většina lidí nevěnuje pozornost komplexnímu vztahu svých těl k biosférám a objektem v nich“ [1997: 71]. Autoři dále uvádí, že právě toto nevnímání svého těla, jako součásti prostředí vede často k postoji „nic zvláštního se neděje“ ve chvílích, kdy se přímo nejedná o životu nebezpečné prostředí. Ve své knize se věnují tématu toxicity těla ve spojitosti s těmi, které oni nazývají *ekologicky nemocnými* (environmentally ill) [Kroll-Smith; Floyd. 1997:17]. Jedná se o lidi, kteří trpí na nemoci způsobené chemickými látkami, kterým jsou vystavováni. „Mnoho z těchto látek se nachází v běžném domácím a pracovním prostředí a ve množství, které je pod uznávanými prahovými hodnotami toxicity“ [Kroll-Smith; Floyd. 1997:18]. Některá lidská těla tedy reagují na chemické látky, které se vyskytují v hodnotách menších, než je stanoveno v nařízeních a na množství, na které většina lidské populace vůbec nereaguje. Podle autorů tedy tato toxická těla stírají hranice mezi bezpečným a nebezpečným prostředím. Místa, která byla zasažená například nukleární havárií autoři označují za extrémní a prvotním úkolem je dostat tělo z takového prostředí pryč [tamtéž]. Ovšem i dlouho po havárii v takových místech přervávají nízké hodnoty radiace.

Respondentka Anna uvedla, že všechny svoje zdravotní problémy spojuje s havárií v Černobylu. „... začala jsem mít hustší krev. Je tam nebezpečí trombózy... proto dostávám léky, které ředí tu krev. Trombózy jsou časté. To už je tak dva, tři roky. Ale tam jsou ještě další problémy. Za prvé byla rakovina ledviny... Tu ledvinu teď kontroluju jednou do roka. Potřebuje to kontrolu... pak jsem měla vysoký tlak ještě v Bělorusku a furt to pokračuje. Beru léky. Tohle jsou všechno problémy se zdravím. Čili to všechno už je po Černobylu. Do toho jsem byla

zdravá.“ V případě, že se zdravotních problémů toxického těla projevují různě a v průběhu několika let je těžké i pro nositele toxického těla rozeznat, zda je zdravotní problém způsobem radiačním zářením či nikoliv. „O populaci postižené Černobylem se také uvádí, že od té doby trpí plicními, srdečními a ledvinovými problémy a také hypertyreózou. Neexistuje důkaz, že by tyto dopady souviseli přímo s ozářením: mohou to být sekundární účinky, které jsou ve spojení se stresem a špatnými životními podmínkami, které nehoda způsobila“ [Smith; Berensford, 2005: 244]. To, že neexistují důkazy o tom, zda některé nemoci jsou přímo způsobeny radiačním zářením vytváří prostor pro nejistotu toxického těla.

6.5. Potenciální dimenze toxicity

Tato dimenze vychází z nejistoty toxického těla, při které není jasné, zda následky radiačního ozáření se projeví a v jakém časovém horizontu. Zároveň je zde i přítomná nejistota, zda onemocnění je způsobené radiačním ozářením či nikoliv. Stochastické dopady ozáření, které jsou vyvolané genetickými změnami, není možné klinicky oddělit od onemocnění, které vznikají spontánně [Státní úřad pro jadernou bezpečnost, 2020]. Zároveň do této dimenze řadím i strach respondentů, který pramení z nejistoty následků radiačního záření.

V současné době je Ivan, kvůli zdravotním problémům s pohybovým aparátem, ve věku 53 let na invalidním důchodu. Účinky toxicity radioaktivního záření v rozhovoru označil na kumulativní a dlouhotrvající. „*Nikam to nezmizí. V člověku to prostě je,*“ uvedl. „Skutečná toxická kontaminace je ve své podstatě nejistá“ [Auyero, Swistun, 2009: 12], není možné totiž s přesností započítat a promítnout minulé vystavení toxickým látkám, jejich množství a reakci organismu a synergické účinky [tamtéž]. Kromě problému s pohybovým aparátem má Ivan i další zdravotní problémy, u kterých není jisté, zda jsou přímo způsobené vlivem radiačního záření. Ivan je, ale přesvědčen, že všechny nemoci mají svůj spouštěč. „*Vod, já nevím, nějakých sedmadvaceti stařecká cukrovka... Docela velký problém třeba mám s očima. Že v průběhu jednoho dne mně prostě skáče zrak od jedna a půl do minus osmi (pozn. VP: myšleno dioptrie)*“. Když jsem se ptala, zda si myslí, že v jeho zdravotních problémech sehrála havárie v Černobyli roli odpověděl: „*Nějaký vliv to určitě mělo. Určitě ano, protože jako dítě jsem nosil brýle jenom kvůli tomu, že mně se to líbilo... Takové potíže to bylo už pak později... Jako můžeme k tomu něco říct, že je to s tím spojené. Nemusí to být s tímhle spojené, ale začátek tady těch potíží, obtíží, vždycky má nějaký prapůvod.*“ V této výpovědi se promítá toxická nejistota, ale už v toxickém těle. Expertní vědění není schopno rozpoznat všechny zdravotní důsledky, které

nukleární havárie na lidské tělo mají. Jsou stanoveny jasné hranice toho, co je bráno za důsledek havárie a co už nikoliv. Ovšem v okamžiku, kdy radiační záření má na různé lidi úplně odlišný vliv nejde nic definovat stoprocentně. „*A lidi jsou nemocní, do dneška jsou nemocní, ale dokaž, že to je s tím spojené,*“ uvedl můj otec Valerij.

Když Jana chtěla mluvit se svojí matkou o Černobyli, rázně ji odmítla. Jana uvedla, že její matka o tom nemohla mluvit, protože je to pro ni velmi bolestivé téma. „*Ty nevíš, že se to nějak na tobě projeví. A především na tvých dětech a vnucích. Proto ona nemohla o tom mluvit.*“ Toto psychologické trauma vychází z toxické nejistoty a nevědění, jak se následky nukleární havárie projeví na individuální úrovni, ale i v dalších generacích rodinných příslušníků. „*Samozřejmě to zůstalo ve všech. Moje děti, možná ony s tím nejsou tak spojeny jako já, ale jim to prostě změnilo celý život... To přece nikdo neví, jak je to doopravdy. Samozřejmě je to trauma pro všechny na celý život,*“ uvedl v rozhovoru Vladislav, který je povoláním umělec – malíř a havárii v Černobyli reflektoval i ve své tvorbě. „*I u mě, v mým pracích vidím, že to hodně silně rezonovalo. Takový apokalyptický stav, který měli všichni... Umělecky to stejně pociťuješ, že byl dva kroky od smrti, a vůbec nejde pochopit, co se děje. A šťastný život skončil.*“ „... úzkost kvůli dopadům záření je nejdůležitějším dopadem nehody Taková úzkost je rozšířená a nevykazuje žádné známky poklesu“ [Smith; Berensford, 2005: 245].

Pro moji matku je téma Černobyli také velice bolestivé. Kvůli svému politickému přesvědčení a vysokému postavení v politice můj děda nejenom popíral kontaminaci radiací, ale i využíval svoji rodinu k tomu, aby potlačoval strach společnosti z radiace. „*Otec mi poradil, co nejčastěji chodit ven a procházet se po ulicích, aby lidi viděli, že on svoje děti neodvezl. Aby nepanikařili.... To nejhorší, co on udělal, on nás všechny sebral a odvezl do lesa. Na šašliky, na májovku. A tohle do dneška nemůžu přijmout. Protože, jak moc by člověk nebyl ideologický, jak moc by nevěřil straně, nějaká zdravá obava o svoji rodinu by měla být přítomná.... Tak jsme tam chytli ten mrak, který měl jedno z největších rentgenových záření.*“ Havárie v Černobyli tedy značně narušila vztah mojí matky s jejím otcem, který je velice komplikovaný do dnešních dnů. Moje matka vystudovala zdravotnickou školu a po absolvování byla přiřazena do nově vzniklé Onkologické léčebny v Kyjevě. Touto prací se její strach ze zdravotních následků havárie v Černobyli prohloubil. V léčebně pracovala pouze rok a pak jsem se narodila já. Když jsem jako dítě začala mít zdravotní problémy, které nikdo úspěšně nemohl vyřešit, moje máma nepředpokládala, že by to mohlo být způsobené něčím jiným než havárií v Černobyli. „*Já jsem cítila, že se tam vůbec nemůžu nacházet, nebezpečí pro svoje děti, pro jejich zdraví a jejich život. Já jsem byla psychicky zdemolovaná, měla jsem fobii, a to*

mi překázelo v normálním žití,“ rozpovídala se o svém psychologickém stavu moje matka. „Psychologické vnímání lidí, kteří žijí v okruhu 200 km od místa katastrofy se nezvratně změnilo. V této oblasti matka každého dítěte, které zemře na leukémii, nevyhnutelně obviní Černobyl, nikoliv matku přírodu, kosmické paprsky nebo radon z půdy. Je zbytečné se snažit přesvědčit lidi žijící v této oblasti, že jejich zdraví nebylo a nebude ovlivněno“ [Medvedev, 1990: 190]

Na druhou návštěvu k Evě jsem jela především, abych se setkala s její kamarádkou pocházející z Ukrajiny Soňou. Obě ženy se seznámily už v České republice. Soňe je 82 let a při rozhovoru uvedla, že na svůj věk, se cítí až moc zdravá. Její bývalý manžel pracoval po černobylské havárii jako likvidátor. „*Jezdil tam na likvidaci, tak on ještě žil, rok nebo dva a zemřel,*“ uvedla Soňa. Ve chvíli, kdy její bývalý manžel zemřel, už nějakou dobu nebyly v kontaktu. Samotná Soňa netrpí žádnými zdravotními problémy, které jsou způsobeny následky havárie v Černobylu, i přesto tato nehoda má pro ni velký význam. „*V paměti to mám. Ten smutek. Ten strach. Je škoda zemř. Hodně lidí zahynulo,*“ uvedla při rozhovoru.

Strach vyvolaný černobylskou havárií není strachem jen o zdraví. Během rozhovorů s respondenty mě také zajímalo, jak se staví k jaderným elektrárnám obecně a zda z nich mají strach. Soňa, má v České republice i zbytek rodiny – dceru a dva vnuky. „*Strach je. Děti, vnuky, vozili jim ukázat tu elektrárnu Dukovany. Nechtěla jsem je pouštět,*“ uvedla. Vladislav se také staví k jaderné energetice s obavou: „*Stejně se k tomu stavím negativně. Myslím si, že v naší době je možné najít hodně jiných způsobů. A Japonsko nedávno bouchlo... Nikdo není chráněn. Čili já si myslím, že jakákoliv havárie může být v jakoukoliv dobu.*“ Obavu z toho, že by se mohla stát další nehoda v jaderné elektrárně projevila i Eva: „*Stejně bude další neštěstí... I tenhle atom, to je taková věc. To přece chodíme po ostrí břitvy. Chodíš, chodíš, prošel jsi dvakrát a na potřetí se stejně pořežeš.*“

Nukleární havárie v Černobylu a její toxicita udržuje člověka v nejistotě a produkuje strach prostřednictvím své potencionální dimenze. „Report Sociologického ústavu tvrdí, že nehoda v Černobylu vedla k širokému řádu psychologických problémů včetně pocitu, že se stanete obětí; pocitu sociálního vyloučení; nedostatku iniciativy a nízké úrovni přizpůsobení se novému prostředí a očekávání externí podpory. Je významné, že tento stav mysli obětí nebyl objektivně spojen s jejich životními podmínkami. Tato situace vytvořila kulturu, ve které je špatné zdraví očekáváním pro mnoho lidí, včetně lékařů, zdravotních sester a učitelů; fenomén převládá zvláště tam, kde jsou přítomny děti“ [UNDP, 2002: 57-58]. Tuto skutečnost nelze žádným způsobem dopředu nijak předvídat, a proto vytváří prostor pro úzkost, která ovlivňuje

psychický stav člověka. Navíc se obavy týkají nejenom zdravotního stavu, ale i skutečnosti, že by se něco podobného mohlo znovu opakovat. „Zatímco aktuální dopad účinků radiace na zdraví obyvatelstva je stále předmětem debat, není pochyb o tom, že společnost jako celek byla na celá desetiletí traumatizována“ [Plochy, 2019: 341].

„Strach vyvolaný katastrofou se liší podle její jistoty a důvěryhodnosti a příčiny události. Přesto pro takové katastrofy mohou být zásadní informace transparentní nebo nikoliv. Zatím, co povodně nebo tornáda jsou transparentní... toxické jevy jsou neprůhledné. Ať už se jedná o chronickou kontaminaci, akutní nehodu nebo globální kumulativní účinek, jako je změna klimatu, nejsou známé ani požitelné a jejich příčina a průběh jsou stejně nejasné“ [Edelstein, 2018: 23]. Nikdy není jasné, kdy, a hlavně jakým způsobem se následky havárie projeví. „Protože chronické toxické jevy jsou v přírodě nejčastěji neviditelné..., jejich zahalená kvalita přispívá k jejich vlastní nejistotě“ [tamtéž]. Nejistota se projevuje i v následcích havárie, kdy není zcela jasné, jaký vliv budou mít na obyvatele, další generace a zda určité onemocnění je důsledkem kontaminace či nikoliv. „Katastrofa vyprodukovala důsledky, z nichž mnohé je teprve potřeba pochopit a jejichž pravdy byly odhaleny pouze částečně skrze odhady odvozené z experimentální vědy“ [Petryna, 2013:21]. V podkapitole, kde se věnuji tématu rozpoznání a uznání toxicity jsem již uváděla tvrzení Ulricha Becka, kdy uvádí, že toxicita z radiačního ozáření se vůbec nemusí projevit u člověka jemu vystavenému, ale až u jeho potomků. Jde tedy o potenciaální nebezpečí přenosu toxicity na svoje děti, které utváří reprodukční dimenzi toxicity.

6.6. Reprodukční dimenze toxicity

Obava o zdraví svých dětí rezonovala jako téma ve všech rozhovorech, které jsem v rámci svého výzkumu dělala. Při rozhovoru Anton dával velký důraz na to, že s manželkou Karinou v Bělorusku dítě počít ani nechtěli. „*My jsme 12 let v manželství a dítěti je kolik (pozn. VP: cca 18 měsíců), protože já jsem pořád říkal, že tam nechci. Já nechci, ani aby tam to dítě začínalo z toho. Z těch potravin a z toho všeho,*“ dále Anton se smíchem dodal: „*No, a tak jsme odjeli a skoro hned. Ona tam jezdí pouze na návštěvy.*“ Anton se obával především vlivu kontaminovaného prostředí na svoje dítě. „Pro obyvatele ... nejistota ohledně současné toxické kontaminace a jejich budoucích účinků je zdrojem skutečného utrpení. Toto utrpení však nemá v lékařské perspektivě místo“ [Auyero, Swistun, 2009: 104].

Ovšem následky radiačního ozáření se mohou předávat i geneticky. „Méně vystavená populace nebude ohrožená deterministickými následky, ale může trpět zpožděným nástupem stochastických následků, jako je rakovina, nebo přenášet poškození na budoucí generace. Existují některé, stále kontroverzní, důkazy o dědičném genetickém poškození, ale zdravotní následky, které způsobí nejsou jasné“ [UNDP, 2002: 52]. I přes nejasné výsledky výzkumu je však obava o zdraví svých potomků pochopitelná. „Nelze být překvapen, že lidé mají sklon k tomu, aby přemýšleli o tom, zda nemoc jejich vlastní nebo jejich dětí, vznikla kvůli vystavení radiaci“ [Smith; Berenford 2005: 242]. Jana v době našeho rozhovoru čekala svoje třetí dítě. „*Jsem moc ráda, že tohle téma začalo právě teď. Jako film (pozn. VP: myšleno seriál) a všechny ty nové informace o černobylském příběhu. A tak vnímám tu havárii teď a ne předtím, než jsem se rozhodla pro první těhotenství. Protože vím, že pokud bych neměla děti, asi by to sehrálo roli, že na 100 % bych měla strach. Všechno s dětmi je v pohodě. Samozřejmě je to děsivé. Není to prozkoumané.*“

V době, kdy dcera Evy dostala vysokou dávku radiace byla těhotná. Dítě, které v té době nosila nepřežilo. „*Ještě tak zajímavý moment byl, když ona to děťátko ztratila, tak oni řekli (pozn. VP: myšleno lékaři) aspoň pět roků, holka už měla synáčka Ivanka, aby se nesnažila o druhé dítě. Protože pět roků, to je velké riziko.*“ Dcera Evy však i přes doporučení lékařů podruhé otěhotněla. Kvůli špatnému zdravotnímu stavu, lékaři předpokládali, že dcera Evy potratí. Během těhotenství však došlo ke změně: „*Začaly u ní růst vlasy. Že to těhotenství ji probudilo. Cely organismus naopak neníčí ju, ale nějak uzdravuje,*“ vypověděla Eva. Respondentce se nakonec narodila zdravá vnučka, která dostala status Černobylského dítěte. Jak na tom bude po zdravotní stránce v budoucnosti je velice nejisté. „... rakovina a potenciální dědičné následky se mohou projevit desetiletí po ozáření... Není však překvapivé, že lidé mají tendenci váhat nad tím, zda jejich vlastní nemoc nebo nemoc jejich dětí byla způsobená radiačním ozářením“ [Smith, Berensford, 2005: 242].

6.7. Migrační dimenze toxicity

Psychický stav mé matky se značně zlepšil po stěhování naší rodiny do České republiky. „*Já se nebojím radiace. Tu fobii, co jsem měla, tak ta byla založena na nacházení se v té zemi,*“ uvedla. Migrační dimenze toxicity je tou, která zásadním způsobem odlišuje lidi zasažené černobylskou havárií, kteří se rozhodli opustit svoji rodnou zemi. Předešlé dimenze toxicity se mohou projevovat i u lidí, kteří zůstali žít na území Běloruska a Ukrajiny. Ovšem migrační

dimenze toxicity se projevuje pouze u migrantů. Zásadním rozdílem je to, že člověk, který opustil kontaminované prostředí, i přestože nadále vnímá svojí individuální toxicitu, se cítí o trochu víc v bezpečí a nepřichází do styku s radiací v okolí a například skrze potraviny. Většina radionuklidů byla vyplavená do půdy, tím pádem je radiace přítomná i v potravním řetězci [Medvedev, 1990: 93].

V rozhovorech s respondenty často zaznívalo, že jim někdo, většinou lékaři, doporučovali opustit oblasti, ve kterých se nacházeli. Ještě když Anton žil v Bělorusku chodil často na kontroly se štítnou žlázou. „*Mě kontrolovali a říkali: „Tady z téhle strany, tam se to množství zvětšilo.“ Tady mám jeden velkej, tady jich je hodně* (pozn. VP: myšleno uzlíky ve štítné žláze). *Sledovali jejich růst. No a když jsem přišel* (pozn. VP: myšleno na kontrolu), *a říkal, že odjízdim. Lékař mi říká, že pravděpodobně, až se odstěhuju, tak se mi to zlepší. ... a zatím to neroste.*“ Eva je přesvědčená, že všechny zdravotní problémy vychází čistě z nacházení se na území Ukrajiny. „*Tam jde o to, že po každém příjezdu* (pozn. VP: myšleno na Ukrajinu), *přivezu s sebou nemoc. První byla štítná žláza.*“ Se štítnou žlázou má Eva problémy dodneška. Během mé návštěvy mi ukázala lékařské zprávy ve všech svých diagnózami. Mimo problému se štítnou žlázou Eva trpí na hypertenzi, astma, cukrovku, lipom v hlavě, erozivní formu osteoartrózy, cystu kolene, nedomykavost jícnu a v oblasti ženského zdraví – myomatosus a cystu v prsu. Eva je přesvědčená, že většinu těchto zdravotních problému si přivezla z návštěv Ukrajiny. „*Tady lékaři říkají: „Jestli jste z Kyjeva, z Ukrajiny, tak je to jasný. Pokud byste tam nejezdila, odjela a nic. Ale takhle jste jezdila a sobě si přidávala,*“ uvedla Eva.

Tělo je v neustálé interakci se svým prostředím, které ho obklopuje. Proto lidské tělo není pouze individuální záležitostí, která je tvořená genetickou pamětí a osobními rozhodnutími, ale je i součástí sociálně-ekologických vztahů [Iengo, Armiero, 2017]. „Na identitu lidského těla nikdy nelze nahlížet jako na konečný nebo hotový produkt... protože je to tělo, které se neustále mění spolu s prostředím. Lidské tělo je zásadně otevřené svému okolí a může být složeno, přestavěno a rozloženo jinými těly“ [Alimo, 2010: 13]. I přestože byla Eva upozorněná na to, že jejímu zdravotnímu stavu návštěvy Ukrajiny neprospívají, jezdit tam nepřestala. „*Jak nejezdit? Tam hrobky manžela, jeho rodičů, moje maminka. Prostě musím tam aspoň dvakrát za rok přijet.*“ Anton s manželkou Karinou nechtěli, aby jejich dcera vyrůstala v Bělorusku, ovšem na návštěvy za příbuznými ji vozí. Dcera na změnu prostředí nijak nereaguje. Na svých cestách do Běloruska Anton především hlídá kontaminaci potravin. „*My jsme koupili dozimetr ... nemáme nějaký super přesnej. Obyčejný.*“ Karina dodává, že je

určený především na potraviny. „*Tam nitráty a všechno, a ještě navíc měří radiaci,*“ uvedl Anton.

Můj zdravotní stav se v České republice o hodně zlepšil. „*Ty jsi tam nikdy nechtěla jíst. Nikdy. Furt jsi měla nějaké nemoci každý měsíc. Dokud jsme nepřijeli sem. Dokud jsme tě neodvezli,*“ vyprávěla moje matka. Toto zlepšení bere, jako potvrzení toho, že moje zdravotní problémy byly spojené s žitím na kontaminovaném území. „*Nejlepším důkazem toho je, tvých osm kilo, které jsi nabrala v průběhu prvního roku, potom co jsme odjeli z Ukrajiny. A absolutně u tebe zmizela potřeba po půl roce brát jakékoliv prášky, které jsi do té doby brala každý den,*“ uvedla. Zdravotní stav dětí Vladislava se po přestěhování také výrazně zlepšil. „*Děti měly pořád nějaká nachlazení, nějaké záněty, rýmy, kašel. Ten kašel byl nekonečný. Představte si, že dítě je pořád nemocné a ty si na to už navykneš a zdá se, že takhle to má být. A někdy dítě na krátkou dobu, tři dny je zdravé, to se všichni diví. Takže tohle bylo po stěhování vidět hned. Ted' už to není vůbec problém.*“ V těchto výpovědích vyplývá, že na problémech se zdravím se velkou mírou podepisuje prostředí, ve kterém se lidé vyskytují. „*Jak lidé formovali krajinu, tak krajina formovala jejich těla. Pokud je zdraví závislé na vodě, kterou lidé pijí, na jídle, které jedí, na vzduchu, který dýchají a na organismech, se kterými žijí, nejsou lidské bytosti materiálně oddělitelné od svého prostředí*“ [Nash, 2007: 209]. Migranti sice opustili kontaminované prostředí a již nepřichází do kontaktu s radiací v každodenním životě, ale radiační toxicita nadále přetrvává v jejich tělech a skrze svojí potenciaální a reprodukční dimenzi se může objevit i v průběhu času, nejenom u nich, ale i u jejich potomků.

6.9. Shrnutí kapitoly

Tato kapitola představuje hlavní část mé výzkumné práce, ve které se zabývám dimenzemi toxicity v souvislosti s komplexitou a sférami, ve kterých se projevují důsledky havárie v Černobylu. Toxicitu ve své práci vnímám jako prostředek ovlivnění radiací ve všech svých důsledcích a nejistotách. Na základě svého výzkumu uvádím pět dimenzí toxicity, které vycházejí z rozhovorů s mými respondenty. Jedná se o tyto dimenze toxicity – politická, biologická, potenciaální, reprodukční, migrační. Všechny tyto dimenze na sebe navazují, navzájem ovlivňují a mohou se proměňovat v prostoru a času.

Aby vůbec mohla být toxicita uznaná je důležité ji rozpoznat, a to jak na úrovni expertní, tak i na té individuální. Během mého výzkumu vyšlo najevo, že individuální zkušenost je pro respondenty velice důležitá. Hlavními spouštěči vnímání toxicity byly likvidační procesy

havárie nebo zdravotní důsledky, které se projevily po havárii v Černobylu. Pro uznání a rozpoznání toxicity je ovšem také důležité vlastní rozhodnutí, zda ji vůbec uvěřit či nikoliv. V některých případech respondenti mluvili o tom, že uznání a rozpoznání toxicity vyvolaly rozpory v jejich rodinách. Objevil se zde i psychologický faktor vnímání toxického nebezpečí, kdy na společenské úrovni se o toxickém nebezpečí ví, ale na individuální úrovni dochází k blokaci této informace, protože se člověk cítí vůči tomu bezmocný.

Při oficiálním rozpoznávání toxicity dochází k procesům na institucionální úrovni. V tomto procesu dochází k utvoření politické dimenze toxicity. Do této dimenze řadím institucionální procesy týkající se toxického prostředí – tedy stanovení kontaminované zóny, a procesy týkající se oficiálně uznaného toxického těla – tedy procesy s odškodněním obětí, udělením benefitů obětem a stanovení oficiální diagnózy. Lidské tělo a životní prostředí se stává oficiálně toxickým, až ve chvíli, kdy je tak stanoveno na institucionální úrovni. Tyto procesy jsou doprovázeny nejistotou, protože expertní vědění a politické procesy mohou posunout rámce, podle kterých, jsou stanovena kritéria pro definici. V okamžiku, kdy je toxicita lidského těla definovaná jako následek průmyslové havárie, dochází k politizaci lidského těla a skrze zařazení do populační statistiky dochází ke ztrátě individuality a konkrétního lidského příběhu. S přihlédnutím k politickému systému, který byl v tehdejší Sovětský svazu, když se stala havárie v Černobylu se nedá mluvit o tom, že by tyto procesy byla transparentní.

Do biologické dimenze toxicity řadím toxicitu lidského těla. V této dimenzi jsem se nezaměřovala na to, zda je toxicita těla respondentů oficiálně uznaná jako následek havárie v Černobylu, ale primárně mě zajímala individuální rovina vnímání svého zdraví ve spojitosti s radiačním ozářením. Z mého výzkumu vyplynulo, že většina respondentů spojuje svoje zdravotní problémy s radiačním ozářením, a to v takové míře, že jim přičítá i ty, které podle oficiálních výzkumů nejsou spojeny s radiační toxicitou. V biologické dimenzi je přítomná komplexní nejistota zdravotních následků, protože mnoho výzkumů přiznává, že přesné dopady radiačního záření na lidské tělo se nedají určit.

Z této nejistoty toxického těla vychází potenciální dimenze toxicity. Tím, že není jisté, jak a kdy přesně se následky ozáření projeví na lidském těle je člověk vystaven riziku zdravotních problémů. Radiační záření působí na každé tělo naprosto odlišným způsobem. Tedy i stejná dávka může u dvou odlišných lidí vyvolat naprosto rozdílné následky. Jde tedy o neviditelnou potenciální hrozbu, která se může a nemusí projevit i v delším časovém horizontu. Zároveň se může projevit až v dalších generacích. Potenciální dimenze toxicity vychází ze strachu, nejistoty a nevědění, zda se následky vůbec projeví či nikoliv. Do této dimenze zařazují

také i trauma, které černobylská havárie způsobila. Většina respondentů se stavila velice skepticky, s obavou a nedůvěrou k jaderné energetice jako takové. A také i sem přiřazují i obavy z nacházení se v kontaminovaném prostředí, které může vést i k následné migraci.

Z předešlé dimenze toxicity pramenní reprodukční dimenze toxicity. Obava o zdraví svých dětí rezonovala ve všech rozhovorech. Toxicita v této dimenzi se projevuje především dědičností následků radiačního ozáření, které jsou ovšem obtížně definovatelná a zjištělná. Zároveň je zde přítomen neustálý strach a nejistota, zda opravdu dojde k ovlivnění potomků. Takové obavy mohou být pro člověka velkým stresovým faktorem.

Opuštění toxického prostředí vede ke vzniku migrační dimenze toxicity. Migranti již nepřichází do styku s kontaminovaným prostředím ve svých každodenních životech, ale toxicitu si nesou s sebou ve svých tělech a potencionální dimenzi, potažmo tělech jejich potomků. Toxicita, jak prostředí, tak i lidských těl není časově uzavřenou událostí. Navíc migrační dimenze toxicity vytváří novou situaci v trajektoriích životů respondentů. Umožňuje událost v Černobyli ve vzpomínkách rozdělit a podrobit srovnání na před a po.

7. TEMPORALITA

„Nejvíc si v Černobyli člověk zapamatoval život, „po tom všem“ – věci bez člověka a krajinu bez člověka. Je to cesta nikam, vyprovázení nikam. Až si nakonec bezděky pomyslíte: Co to je – minulost, nebo budoucnost?“ [Alexijevičová, 2017: 42]

Při analýze dimenzí toxicity se jedna věc neustále vracela v různých variacích – totiž otázka času a temporality. V předchozí kapitole jsem uváděla, v jakých dimenzích toxicity měly a stále mají vliv následky černobylské nukleární havárie. Potenciální a reprodukční dimenze toxicity se týkají, a především se mohou projevit, v časové rovině budoucnosti. Migrační dimenze toxicity odkazuje na minulost, změnu životní trajektorii a v přítomnosti se projevuje pouze ve vzpomínkách.

Obecně lze říct, že lidé žijící ve 21. století jsou chemicky pozměněnými bytostmi. Produkce a konzum ovlivnily a zašpinily všechny složky planety od planktonu až po člověka [Murphy, 2008]. Stejný vliv na prostředí mají i chemické a nukleární havárie, u kterých zároveň není jisté, jak dlouho se budou jejich důsledky projevovat. Michelle Murphy mluví o tom, že vše je potřeba dávat do souvislostí: „Automobily, militarizace, voda, zákony, směr toku řeky, cena ropy, vlastnosti písku, vzestup neoliberalismu, historie koloniálního rozložení – to vše je součástí komplexních molekulárních vztahů, které mají v prostoru přesah, jak do minulosti, tak i do nejisté budoucnosti,“ [Murphy, 2008]. Linda Nash uvádí, že i samotné lidské tělo nelze vnímat pouze v individuálním časovém horizontu. „Přestože naše zkušenost s našimi vlastními těly je konstruována jak kulturou, tak i praxí, existují prvky naší tělesné zkušenosti – narození, smrt, únava a symptomy nemocí – které nás nepopíratelně spojují s těmi, kteří tu byli před námi“ [Nash, 2007: 11].

Na základě těchto poznatků jsem nemohla se tématu temporality v diplomové práci nevěnovat. Je nutné ovšem dodat, že pro úplné uchopení tématu by bylo potřeba udělat další výzkum, který by přesahoval rámec diplomové práce. V této kapitole proto uvádím jakýsi základ, na který by se dalo navázat dalším výzkumem například v disertační práci.

7.1. Proces ruinizace

Okolí jaderné elektrárny v Černobyli, kde dříve bydleli lidé, je dnes opuštěné. Město Pripjať je ruinou a městem duchů, které se především v posledním roce, po odvysílání seriálu

Černobyl, stalo turistickou atrakcí. „S odstupem času a ohledem na to, že tam jezdí lidi už normálně na prohlídky, jako do skanzenu. Je to pro mě docela divný. Nevyužívá se jako pietní místo, ale jako turistická atrakce,“ uvedl Ivan při rozhovoru, ale zároveň dodal, že je to v jednom směru dobře, že takovým způsobem lidé na havárii nezapomínají. Pro Vladislava je možnost návštěvy okolí Černobylu naopak důležitou záležitostí. „Ke mně se to vrací, protože vzpomínám na minulý život. Proto mě v poslední době začalo hodně zajímat tam odjet... protože bych chtěl navštívit ta místa, která jsou velice blízko (pozn. VP: myšleno jaderné elektrárně Černobyl), kde jsem byl.... Je to pro mě moc důležité to všechno vidět,“ uvedl Vladislav.

Okolí Černobylu je tedy ruinou, která se využívá k turistickým účelům. „Ruiny jsou vyrobeny, ale nejen kýmkoliv, kdykoliv a kdekoliv. Tvorba ruiny rozsáhlého charakteru vyžaduje zdroje a plánování, které mohou zahrnovat nucené odstranění obyvatel a vytvoření nového neobyvatelného prostoru, přerazování obyvatelného prostoru a diktování podmínek, jak v něm mají lidé žít“ [Stoler, 2016 :365]. Pojem *ruina* se dá podle její definice Anny Laury Stoler v knize *Imperial Durabilities in Our Times* vztáhnout na celou nukleární havárii v Černobylu spolu s jejími důsledky.

Autorka rozebírá pojem *ruiny* a uvádí, že má dvojí význam. *Ruina* může být oboje, a to, jak tvrzení o stavu dané věci, ale zároveň i proces, který danou věc ovlivňuje [2016: 349]. Ruiny popisuje jako objekty, které vyskytují a ovlivňují prostředí a lidské životy v různých časových rovinách. „... důležitější však, co se týče ruin, není to, co zbylo, ale s čím byl člověk ponechán: překážka v obživě a zdraví; dozvuk imperiálního útoku; posmrtný sociální život narušené infrastruktury; sklíčená citlivost; a věci, které útočí na člověka a napadají ho jejich samotnou přítomností“ [Stoler, 2016: 348].

Autorka uvádí, že je následky ruinizace se vyskytují v několika historických časových rovinách. Prvotně jsou to produkty nedokonalé minulosti, které selektivně pronikají do současnosti a tím vytváří nejistou budoucnost. Je tedy důležité si uvědomit, že se nejedná o ukončenou historii, ale jak ona pojmenovává o živou historii rozdílných budoucností. Zároveň samotný pojem ruinizace je nejednoznačný, protože současně označuje akt zničení, podmínku zničení a jejich spojení. I přestože se tyto tři roviny v důsledku překrývají, nejsou totožné. Každá totiž má svojí vlastní časovou rovinu, temporalitu. Každá rovina je definována a probíhá v různé době trvání, kdy její působení může být okamžité nebo zpožděné, viditelné nebo neviditelné, přímé nebo rozptýlené [Stoler, 2016: 348-350]. Jistým znakem ruinování je její dlouhodobé přetrvání v prostředí a lidských tělech. „V této formě ruinace není nic

„ukončeného“. Zůstává v masivním a stálém měřítku v tělech, v otrávené půdě, ve vodě“ [Stoler, 2016: 371].

Environmentální migranti, jak jsem uváděla v kapitole o migrační dimenzi toxicity, již nejsou vystavení radiačnímu riziku v kontaminovaném prostředí. Tedy nejsou vystaveni *ruinaci* v otrávené půdě ani vodě. Toxicita je však přítomná v jejich tělech a stále zůstává v potenciální a reprodukční dimenzi, čímž je ovlivňuje, jak v rovině přítomnosti, tak i v nejisté rovině budoucnosti.

7.2. Dlouhodobost toxicity

Téma temporality se objevuje i v biologické dimenzi toxicity. Následky radiačního ozáření se mohou po zdravotní stránce objevit až po několika letech. Do doby svého projevu toxicita přetrvává v potencionální dimenzi. V této kapitole se proto zabývám toxicitou lidského těla, ovšem s důrazem na její temporalitu.

Antonovy problémy se štítnou žlázou se objevily teprve před deseti lety. Řešením lékařů bylo odstranění štítné žlázy, které Anton odmítl: *„Já nechci tohle všechno odstraňovat. Od té doby chodím nějak na kontroly. Jednou za rok, za dva mě kontrolují. Pokaždý si myslím, že možná, teď tam rakovina taky nebude. Samozřejmě to chtějí odstranit, aby se to tam neobjevilo. Nic moc příjemného.“* Účinky radioaktivního záření se tedy nemusí projevit na těle okamžitě, ale až v horizontu několika let. Zdravé tělo v přítomnosti tedy neznamena, že není toxické. Zdraví v současnosti nevyklučuje potenciální hrozbu onemocnění v důsledku radioaktivního ozáření v budoucnosti. Dlouhodobá toxicita je právě jedním z důvodů, proč se nedá havárie v Černobyli vnímat jako ukončenou událost. Toxické chemikálie obývají těla a tím pádem nelze považovat vystavení toxicitě za uzavřenou událost [Fortune, 2001: 168].

Přítom i reakce každého těla na radiační ozáření je velice individuální. Tělo mé babičky začalo na radiační kontaminaci reagovat již po čtyřech letech. Před havárií v Černobyli by mé babičce diagnostikován nezhoubný nádor v děloze. *„Ona měl zrovna lékařské vyšetření před Černobylem, že to má... Ale už po čtyřech letech se ten nádor změnil už na rakovinotvorný. To znamená stačilo čtyři roky, aby se buňky změnil na rakovinotvorné. A uznali ji to. Ona je černobylyský invalida. Čili ve věku 52 let dostala rakovinu dělohy,“* vyprávěla moje matka. Babička se následně léčila s rakovinou, která se pořád objevovala na různých místech v těle, dalších 30 let. Kromě toho trpěla na cukrovku a prodělala mrtvici. Zemřela v pozhnaném věku

v červnu 2020. „Počet lidí, kteří mohou v příštích 50 letech zemřít na rakovinu a další zdravotní problémy spojené s černobylskou havárií nelze podle zdravotních a úmrtních statistik přesně změřit, a to dokonce ani v zemích, které byly nejvíce zasaženy. Ale miliony lidí, kteří přijdou do kontaktu s fatální rakovinou, budou věřit, že by mohli zůstat naživu, nebýt Černobyli“ [Medvedev, 1990].

Zdravotní následky havárie se však neprojevují jen u lidí, kteří havárii v Černobyli zažili. Anton je přesvědčen, že všechny zdravotní problémy lidí v zasažených oblastech, jsou spojené s nukleární havárií v Černobyli. „*Ale byl jeden člověk, který ještě se nenarodil, když tehdy. Můj trenér. Tam (pozn. VP: myšleno v Bělorusku) jsem chodil do posilovny. A pak mu našli něco s hormonama zase po štítné, že bylo něco špatně. A začal mu blbnout tep. Nějak ho dávali dohromady. Čili ono nebylo nutné existovat tehdy, když se to stalo. Stejně následky toho už jsou a budou,*“ uvedl Anton. Ovlivněná tedy byla nejenom generace dětí, které v té době již byly na světě, ale prostřednictvím toxicity těla rodičů a projevům v reprodukční dimenzi, i děti, které ještě nebyly ani počaté. Toxicita způsobená radiací v prostředí v lidských tělech přervává dlouhou dobu, a to i v případě, že se neprojevily žádné následky. „Dosud o biologických účincích záření není známo mnoho. Ionizující záření je přímou příčinou újmy na zdraví, a to jak rakovinových, tak i nerakovinových nemocí a úmrtí, ale ve vědecké komunitě existuje jen malý konsenzus o kvalitativních a kvantitativních důsledcích takového ozáření, které vzniklo při havárii v Černobyli. Jisté je pouze to, že některé následky se mohou projevit se zpožděním až o několik desetiletí po ozáření“ [UNDP, 2002: 51]. Temporalita se tedy ve spojení s nejistotou a komplexitou objevuje i v expertním vědění.

Dcera Evy podruhé otěhotněla ještě v době, kdy jí to lékaři nedoporučovali. Narodila se jí zdravá dcera. Je však otázkou, zda jí to zdraví vydrží. „*Podívejte se u nich v papírech je napsáno černobylské dítě. Tak to znamená, že přece jenom nesou černobylskou stopu,*“ uvedla Eva. Vnukovi Evy bylo v době havárie pět let, vnučka Inna v té době ještě nebyla ani počatá. Eva však uvedla, že oba trpí na bolesti pohybového aparátu. „*Zatím se to tolik neprojevuje. Jak to ale bude až budou starší? Ale samozřejmě zdraví nejsou,*“ dodala. Eva se tedy uvědomuje projevování radiačních následků v časovém horizontu budoucnosti. I přestože rozumíme přenosům radionuklidů v životním prostředí a realizujeme protiopatření, kontaminace v dlouhodobém časovém horizontu nezmizí [IAEA, 2008: 191].

V předchozích kapitolách jsem uvedla, že i přes četné výzkumy, jsou zdravotní důsledky havárie v Černobyli pro zasaženou populaci velice nejisté. Především proto, že se mohou objevit až několik desítek let to ozáření nebo se projevit, až u potomků zasažených lidí.

Zároveň nikdy není jisté, zda jsou známá všechna rizika či nikoliv. „Nikdy není jasné, zda se zvýšila rizika, nebo zda je přísnější náš pohled na ně. Obě stránky konvergují, navzájem se podmiňují a zesilují, a protože rizika jsou riziky ve vědění, nejsou dvojí, nýbrž jednou a toutéž věcí“ [Beck, 2018: 73]. Adriana Petryna v článku *Chernobyl's survivors: Paralyzed by fatalism or overlooked by science?* uvádí: „... být odpovědný vůči dotčeným lidem je klíčovou výzvou naší doby a současné a budoucí zdravotní následky a rizika Černobylu nejsou uzavřenými záležitostmi. Pochopení rozsahu dopadů závisí na tom, jaké studie, technologie a prostředky jsme ochotni použít a v jakém časovém měřítku“ [Petryna, 2011]. Některé vesnice v zasažených regionech na Ukrajině a v Bělorusku, jak uvádí Zhores Medvedev, byly přesídleny až tři roky po havárii. Důvodem bylo, to, že v čase bezprostředně po havárii v Černobylu nemělo toto území takové hodnoty kontaminace, které byly potřeba k přesídlení obyvatel. Ovšem během dalších tří let kontaminace prostředí stále narůstala a v roce 1989 již bylo potřeba obyvatele těchto vesnic přesídlit [1990: 180] K postupné kontaminaci prostředí radiací docházelo v průběhu dalších tří let po havárii. Jde tedy o neukončený proces devastování prostředí, i přestože by se havárie v Černobylu už tři roky po ní dala rámovat, jako vyřešená, ukončená událost.

V zásadě tedy společnost je vždy limitována svými možnostmi poznání a časovým horizontem, ve kterém má možnost provádět výzkum. „Katastrofa se vyznačuje neuzavřením jejich biologických účinků. To znamená, že šíření zdravotních následků je obtížné kontrolovat a monitorovat, takže s pokračujícími sociálními komplikacemi, není snadné pochopit, co konec *aftermath* znamená“ [Petryna, 2013: 216].

7.3. Čas jako společenská dohoda

Konceptu *aftermath* průmyslových havárií se věnovala antropoložka Kim Fortune na příkladu havárie v indickém Bhópálu, která se stala v roce 1984 a do z továrny unikly nebezpečné chemikálie. Ve své knize *Advocacy after Bhopal* havárii popsala jako katastrofu „myšlení, jazyka a společnosti stejně tak, jako katastrofu rozbitých těl a kontaminovaného prostředí“ [2001: 176]. Ve svém díle se autorka věnuje tématu temporalizace průmyslových havárií, které nepovažuje za ukončené události. V důsledku dlouhodobé toxicity autorka odkazuje na pokračování havárií skrze toxická těla, ale i procesy, které se uskutečňují na institucionální úrovni. „Vyrovnaní v případě Bhópálu vyvolává potřebu mluvit o katastrofě a ukázat, jak pokračuje. Napříč časem. Napříč vesmírem“ [Fortune, 2001: 8].

Zároveň poukazuje na to, že problematika temporality průmyslových havárií se netýká pouze jejich uzavřenosti, ale je přítomná i v nejednoznačném začátku katastrofy. „Samozřejmě došlo k mimořádné katastrofální události, která zabila velké množství lidí, mnoho dalších zranila a přinutila mnoho lidí po celém světě k novému pochopení rizik spjatých s moderní společností. Ale jsou tu také další významné časy, kdy byla převzata odpovědnost, časy, kdy, již došlo ke katastrofě, i přestože ještě nebyla determinována“ [Fortune, 2001: 139]. Na základě této premisy autorka řeší otázku začátku katastrofy v Bhópálu. Za začátek se dají považovat různé historické milníky, záleží jen na tom, jak daleko se zajde do historie. Začátek katastrofy se dá datovat například od roku 1600, kdy byla společnost East Indian Company autorizována v Londýně a prostřednictvím nadnárodní korporální normy tak stanovila vztah Indie k Západu. Za začátek katastrofy by se dal označit i rok 1974, kdy společnost Union Carbide Indie dostala licenci na produkci pesticidů, nebo 80. léta, kdy tzv. Zelená revoluce v Indii byla nejistá a odhalovala, že příslib moderní vědy a technologií není tak jednoznačný, jak se kdysi věřilo [Fortune, 2001: 139-140].

S pomocí této logiky by se dalo za začátek černobylské havárie počítat spuštění jaderné elektrárny nebo začátek jaderné energetiky jako takové. Kim Fortune tedy uvádí, že začátek katastrofy je stejně tak neurčitý, jako konec, a tedy neexistuje přesná časová linka, do které by se průmyslové havárie daly zahrnovat. „Budoucnost obývá současnost, ale dosud se nedostavila – spíše způsobem, jakým toxické látky obývající těla zasažených nastavují budoucnost, ale zatím se neprojevují jako nemoc nebo dokonce jako počátek, ze kterého konkrétní a známá nemoc přijde“ [Fortune, 2001: 354].

Temporalita havárii je tedy produktem, který je vyjednávaný napříč společnostmi, kolem kterého se vedou spory. Netýká se totiž jen biologické či technické roviny, ale také roviny politické, právní, ekonomické. Stejně tak se týká vědeckého poznání a názorů obyčejných lidí. Průmyslová katastrofa se nedá považovat na ukončenou událost, protože se vždy bude odvíjet od toho, co daní aktéři se rozhodnout do definice započítat. „Data a časy jsou způsoby, jak pochybovat o katastrofě v konkrétní době. Odhalují také různá chápání historického vývoje a vztahů mezi minulostí a budoucností. Lidé „určují čas“ proměnou určitých událostí v referenční body, do jejichž významů započítávají některé věci, zatímco přehlíží jiné“ [Fortune, 2001: 143]. Temporalita havárii a její determinace je tedy snadno manipulativní [Auyero, Swistun, 2009: 109].

Kim Fortune se během svého výzkumu nezabývala pouze neurčitým začátkem průmyslové katastrofy v Bhópálu. Především se zabývala otázkou ukončenosti katastrofy.

„Katastrofa v Bhópálu pokračuje v čase a překračuje prostorové hranice. Sídí v protínání různých právních režimů a tam, kde byrokracie naráží na každodenní život. Nachází se v různých definicích zdraví, spravedlnosti a pokroku. ... Význam katastrofy nejde stabilizovat. Popsaný jako katastrofa se však Bhópál stává prizmatem pro zviditelnění se světového řádu“ [Fortune, 2001: 10]. Ve své knize se autorka především zaměřuje na uzavřenost, ukončenost katastrofy v Bhópálu. Kim Fortune ve své knize ukazuje pokračování průmyslové katastrofy v Bhópálu skrze právní procesy o odškodnění mezi společností Union Carbide a zasaženými lidmi, skrze protesty veřejnosti a skrze akce aktivistů. Jedná se o vyjednávání temporality ve veřejném prostoru. Ukončenost průmyslové havárie je tedy výsledkem konfliktů ve společenské sféře. Kim Fortune tedy uvádí, že temporalita, jak začátku, tak i konce katastrofy se nedá přesně identifikovat, protože záleží na tom, do jakých bodů se rozdělí časová rovina a co všechno se do ní započítá.

7.4. Časové roviny havárie

Konceptu časových rovin havárie se věnuje i Michael R. Edestein ve své knize *Contaminated Communities*. Autor se také zabývá problematikou ukončenosti průmyslových havárií, ale narozdíl od Kim Fortune, považuje za začátek průmyslové katastrofy prvotní únik toxických látek. Michael R. Edelstein rozděluje katastrofy do tří fází, které se odehrávají v různých časových rovinách. Fáze katastrofy rozděluje následovně:

1. Předkatastrofální fáze – inkubace
2. Fáze katastrofy – objev, přijetí, reakce komunity
3. Postkatastrofální fáze – mitigace a přetrvávající následky

Během Předkatastrofální fáze potenciální oběti zatím nevědí, že jsou vystaveni riziku. „Protože toxická katastrofa může zasáhnout pozvolna a postupně bez vědomí lidí, k varování potenciálních obětí a vnímání hrozby dochází dlouho po katastrofě. Během této „inkubační“ fáze si komunita neuvědomuje, že se katastrofa vyvíjí a existuje jen málo, pokud vůbec nějaké, přípravy nebo předtuchy“ [2018: 29]. Protože se jedná o zcela novou zkušenost, je podle Michaela Edesteina, selhání při rozpoznání a předvídání katastrofy v této fázi zcela pochopitelné. „*Představte si, že nebyla žádná oficiální informace... Nic se neříkalo... Státní ideou bylo všechno maximálně tajit, aby nikdo nic nevěděl a především, aby nevěděli, jak je to vážné,*“ uvedl při rozhovoru Vladislav. V této fázi bylo nerozpoznání katastrofy silně ovlivněno

komunistickým režimem Sovětského svazu, kterému šlo především o to, aby se havárie a její následky utajily. Michael R. Edelstein uvádí, že: „... potenciální oběti se nikdy nenaučili rozpoznávat známky takové kontaminace; a protože by se takové katastrofy stávat neměly, předpokládá se, že se nestanou“ [tamtéž]. Radiační záření člověk není schopen rozpoznat svými senzomotorickými smysly, je pro zasažené oběti naprosto nemožné rozpoznat nebezpečí. „*My jsme nevěděli. Já si myslím, že tak tři dny. V podstatě nikdo nic neřikal. A potom už začala masová dezinformace o tom, že se nic strašného neděje,*“ uvedla moje matka. V této fázi je toxické znečištění často těžko rozpoznatelné a to, jak v jeho výskytu, tak i v následcích. Zasažení obyvatel jsou proto v tuto chvíli odkázáni na expertní vědění, které bylo ovšem ovlivněné tehdejší politickým systémem. Samotný Michael R. Edelstein poukazuje na problematiku institucionální odpovědnosti, kdy často dochází k tomu, že se nesdělují informace o kontaminaci okamžitě po zjištění [2018: 29].

Následně přichází samotná Fáze katastrofy, ve které jsou zasažení lidé zcela odkázáni na expertní vědění. „Oběti se rychle stávají závislými na takových odbornících, kteří pomáhají definovat situaci a hledat řešení. Neviditelnost původce a jeho účinků vyvolávají rozdílné interpretace výskytu, jakož i požadované odpovědi týkající se testování, ochranných opatření a nápravy. Proto je shoda ohledně příčiny, průběhu a možných důsledků krize méně pravděpodobná než u přírodní katastrofy“. Každý je v této fázi odkázán na svoje individuální vnímání a interpretaci katastrofy. Na příkladu Antona jsem v kapitole *Rozpoznání a uznání toxicity* uváděla, že názory na toxické zamoření se mohou i v rodinném kruhu diametrálně lišit. Do této fáze autor zařazuje i stanovení pevných hranic kontaminované oblasti, které je produktem společenské dohody na institucionální úrovni. „Navzdory obtížím s přesnou identifikací postižené oblasti vládní úředníci běžně narýsují hranice kolem oblasti, o které se domnívají, že je zasažená. Hranice katastrofy se proto mohou stát společensky jasnými, i přestože kritéria pro její řešení jsou často vědecky nejasné“ [tamtéž].

Anna se se svým manželem seznámila při likvidačních pracích po havárii v černobylské jaderné elektrárně. Její budoucí manžel přijel se skupinou mužů z Běloruska, kteří byli vybráni jako likvidátoři. „*Oni byli úplně bez ochrany. Víte, co jim dali? Brýle a nic jiného. Nijak se nechránili. Neměli ochranu,*“ uvedla Anna. Ona samotná měla na starosti zdravotní dohled nad likvidátory. „*Ono to pořád září a září, nemohli to přede nijak zakrýt. Všechno to bylo otevření. A celé dny nám to přidávalo. Dokážete si to představit? I přes děn i v noci to všechno odtud vycházelo.*“ K uvolňování různých radionuklidů z jaderné elektrárny docházelo během deseti dnů [Medvedev, 1990: 77]. Anna pracovala v okolí Černobylu tři měsíce, její

manžel sedm. V rozhovoru také uvedla, že dokud lidé neonemocněli, mnozí z nich nevěřili, že jim hrozí nějaké nebezpečí. Většina následků radiačního ozáření se tedy projevila až ve třetí fázi katastrofy podle dělení Michela R. Edesteina.

Třetí fázi autor pojmenovává jako Postkatastrofální fázi. Do období zahrnuje nejenom mitigační opatření, ale i dlouhodobé přetrvávající následky katastrofy. „*Prostě rodiče už nemohli v klidu pustit dítě ven. Už na to mysleli a nedovolovali běhat v trávě a po tom písku a hrát si... protože chápali, že všechno určitě má nějakou radioaktivní stopu,*“ popisoval svoje vnímání kontaminovaného prostředí Vladislav. Svoje pocity ještě dále rozvedl: „*Pro mě to bylo špinavé, a proto už jsme se tolik nekoupali, neopalovali se a rozhodně v Kyjevě jsme tak poklidně už do lesa nechodil, houby jsme nikde neshbírali. To si celou dobu všichni pamatovali.*“ V zasažených oblastech často přetrvává toxické nebezpečí v dlouhodobém časovém horizontu a jednotlivé dopady katastrofy se mohou objevovat napříč generacemi. Navíc je nemožné s přesností změřit a odhadnout dopady takové katastrofy. „Smysl pro konečnost je pro toxickou oběť nepolapitelný“ [Edelstein, 2018: 29] Z důvodů dlouhodobého působení následku radiačního záření je pro oběti takové havárie těžké určit její konec. Michael R. Edelstein dále uvádí, že po mimo zdravotních důsledků, i samotný společenský proces řešení kontaminace se odráží na velké části života obětí. A monitorování pokračující několik desítek let po katastrofě významně zasahuje do života dalších generací [2018: 29-30].

Definování časových dimenzí radiačního rizika je, podle Olgy Kuchynskaye, etickou otázkou, stejně jako definování hranic kontaminovaných oblastí. „Čím více se nebezpečí nachází v minulosti, tím menší je potřeba věnovat pozornost radiační bezpečnosti v současnosti“ [2014: 58]. Autorka uvádí, že pro většinu lidí, kteří se nevyskytují v oblastech, které jsou v současnosti definovány jako kontaminované, je riziko vystavení radiaci něco, co se stalo v minulosti. Jedná se o identifikace toho, že lidé byli vystavení. Ovšem, následky radiačního záření se vyskytují ve všech časových rovinách. „Následky, které se objevují po vystavení – mohou být v minulosti, v současnosti nebo se očekává, že se objeví v budoucnosti“ [tamtéž]. Olga Kuchinskaya uvádí, že rámování Černobyly do časového horizontu minulosti může vést k tomu, že se havárie stane neviditelnou [tamtéž]. Ale i ve chvíli, kdy se havárie stane pro společnost neviditelnou, neznamena, že nepokračuje. „Vědomí rizika nemá své těžiště v přítomnosti, nýbrž v budoucnosti. V rizikové společnosti ztrácí minulost svojí determinující moc nad přítomností“ [Beck, 2018: 73].

7.5. Shrnutí kapitoly

V této kapitole jsem se věnovala temporalitě černobylské havárie. V první kapitole diplomové práce, kde jsem uváděla výsledky mediální analýzy, bylo vidět, že společenské vnímání tíhne k tomu, považovat havárii v Černobyli za ukončenou událost. Havárie je v této časové rovině vnímána jako memento, které je třeba si připomínat. V rovině přítomností se v médiích v souvislosti s Černobylem mluví o vyčíslování škod a kompenzací nebo o sarkofágů, který zakrývá zničený reaktor. Kvůli dlouhodobým důsledkům havárie a přetrvávající toxicitě, jak v prostředí, tak i lidském těle se událost nedá pokládat za uzavřenou. Ačkoliv se autoři Kim Fortune a Michael R. Edelstein, uvedení v této kapitole, rozcházejí ve vnímání časové roviny začátku katastrofy, shodují se na tom, že průmyslové havárie ve svých následcích a procesech, které je doprovází, přetrvávají i několik desetiletí. Zároveň do temporality vstupuje i problematika toho, že jakákoliv časová rovina je historickým produktem, který je založený na tom, co všechno jednotliví aktéři z různých společenských sfér rozhodnou do dané časové roviny zahrnout. Rámování temporality havárií je tedy vždy vyjednáváním procesem, který je snadno pozměnitelný a ovlivnitelný. Navíc se rámování projevuje i ve výzkumu pokračujících následků, ve kterém záleží do velké míry na tom, co všechno se do výzkumu zahrne a jaké jsou jeho možnosti. To, že je havárie rámována do časové roviny minulosti a její důsledky jsou společensky nevnímátné, neznamená, že nepokračuje v současnosti a nebude pokračovat i do budoucnosti. V temporalitě je stejně, jako i v toxicitě, přítomná nejistota, která vychází z komplexních rizik moderní společnosti. Černobylská nukleární havárie je svým způsobem unikát, jak ve své velikosti, různorodých následcích a počtu zasažených lidí, tak i v nejistotě, nevědění a dlouhodobosti svých důsledků, které se především projevují v biologické, potencionální a reprodukční dimenzi toxicity. Havárie v Černobyli je tedy zásadní událostí, která je schopná odkrýt a ukázat všechna rizika moderní společnosti.

8. ZÁVĚR

Téma nukleární havárie v Černobyli a vliv radiačního ozáření jsou stále předmětem debat a prostorem pro polemiku. Většinou je spíše černobylská havárie, stejně jako její důsledky, vnímány, jako záležitost minulosti. V mediálním prostoru navíc chybí hlas environmentálních migrantů, kterým jsem naopak touto prací chtěla dát příležitost pro vyprávění svých příběhů. Z mého antropologického výzkumu vyplývá, že černobylská havárie je stále otevřenou a bolestivou událostí, která ovlivňuje životy zasažených lidí i více než třicet let po výbuchu.

Černobylská havárie přežívá k dimenzím toxicity, jež jsou kromě biologických také sociální. Nukleární havárie je tedy hybridem, který je tvořen jak přírodní, tak i kulturní složkou, jež od sebe nejdu oddělit. Proto je třeba radiační toxicitě porozumět a nahlížet na ní v komplexitě toho, co všechno ovlivnila a stále ovlivňuje. Toxicitu způsobenou radiačním zářením nelze zkoumat lineárně. V případě černobylské nukleární havárie se vždy bude jednat o komplexní fenomén s řadou nejistot. K úplnému poznání problematiky tedy může dojít pouze skrze transdisciplinární výzkumy, protože má toxicita více dimenzí a pouze jedná specializovaná věda nedokáže dojít k úplnému poznání. Pokud máme vědecky zachytit a porozumět hybridům moderní doby je potřeba umět pracovat s komplexitou všech důsledků a nelpět pouze na lineárním dokazování. Komplexitu poznání by právě mohl zachytit antropologický výzkum.

V souvislosti s mým výzkumem mě zajímaly především tyto otázky: Zda vůbec je havárie v Černobyli na společenské úrovni spojována s environmentální migrací? Do jaké časové roviny je společensky rámována? V jakých sférách a jakým způsobem se projevuje havárie v současnosti v životech environmentálních migrantů? Pomocí mediální analýzy jsem si odpověděla na první dvě otázky. Došla jsem k závěru, že environmentální migrace v mediálním prostoru není spojována s černobylskou havárií. Přispívá k tomu i fakt, že samotný pojem *environmentální migrant* je těžko definovatelným, protože okolností migrace, i jak se ukázalo během mého antropologického výzkumu, jsou většinou komplexním souborem různých faktorů. Environmentální faktor migrace většinou není prvotním, ale doplňuje faktory ekonomické a politické. Je tedy třeba umět pracovat s komplexitou všech důvodů a nezaměřovat se pouze na lineární dokazování.

Mediální analýza ukázala, že společenské vnímání tíhne k rámování černobylské nukleární havárie, jako uzavřené události minulosti. V mediálním prostoru však zaznívají i názory z úst odborníků, kteří upozorňují na dlouhotrvající následky havárie. Ovšem v této reprezentaci nukleární havárie chybí hlasy environmentálních migrantů, kteří i v současnosti jsou neustále černobylskými následky ovlivňováni v různých sférách a v různých časových rovinách, které vyšly najevo z antropologického výzkumu.

Na základě rozhovorů s respondenty jsem rozdělila radiační toxicitu na pět dimenzí – politickou, biologickou, potenciální, reprodukční a migrační. Z rozdělení dimenzí pramenní i název diplomové práce *Mnoho tváří Černobylu*. Protože jeho následky se projevují právě v různých dimenzích a mají mnoho podob, ale přitom vždy působí v komplexu. Každá z dimenzí toxicity vychází z nějaké jiné, navzájem se ovlivňují a přetváří. Pramenní z nejistoty následků radiačního záření a individuálního vnímání toxicity, jak prostředí, tak i lidského těla. Dimenze toxicity existují a projevují se v různých časových rovinách a napříč prostorem. Environmentální migranti mohli opustit svoje rodné země a spolu s tím i kontaminované prostředí, nemohou však opustit svá těla, která jsou stále nositeli radiační toxicity, která se kromě biologické dimenze projevuje i v potenciální a mohou jí dále předávat prostřednictvím reprodukční dimenze. V návaznosti na všechny vlastnosti toxicity, by se dalo mluvit o metamorfóze toxicity, která se projevuje v různých časových rovinách a její projevy se nedají ukončit. Toxicita je tedy neuzavřeným komplexem moderní doby, protože následky nukleární havárie pokračují dodnes a pravděpodobně zasáhnou i budoucí generace. Společenský konsenzus ohledně ukončenosti černobylské havárie tedy rozhodně neznamená, že nadále nepokračuje. Na černobylskou nukleární havárii je tedy potřeba nahlížet a zkoumat, jako stále pokračující událost bez jasného konce, která stále ovlivňuje mnoho lidských životů napříč společenskými sférami, a to nejen těch, kteří zůstali žít v zasažených státech, ale i těch, kteří se rozhodli kontaminované území opustit.

Když se řekne Černobyl, opět si vzpomenu na svoji babičku. Ale už mi není šest, ale skoro třicet a mluvíme spolu přes videohovor. Pořád je v té stejné kyjevské kuchyni, ale já jsem úplně jinde. Pořád splaskává ruce, ale už říká něco jiného: „K čemu Ti to je? Proč se v tom chceš hrabat?“. A proč vlastně? Těžko se to vysvětluje a nedokážu na to najít jednoznačnou odpověď. Možná je to právě ta fascinace ruinami, kterou jsem měla od dětství, a moje diplomová práce mi tohle téma umožnila prozkoumat více do hloubky. Co jsem ovšem netušila bylo, do jakých osobních rovin mě diplomová práce zavede. Netušila jsem, že černobylská havárie se tak výrazně podepsala na mé rodině. Netušila jsem, že můj zdravotní stav byl

důvodem k migraci mých rodičů. Netušila jsem, že jsem možná předala kousek Černobylu své dceři. Jestli jsem za to ráda? Asi ano, ale už navždy zůstanu žít v nejistotě a nezbývá mi, než jen doufat, stejně jako mé matce, že jsem své dceři Černobylu nepředala moc.

9. ZDROJE

9.1. Zdroje pramenné

ALAIMO, Stacy. 2010. *Bodily natures: science, environment and the material self*. 1. vydání. Indiana: University Press. 210 s. ISBN: 978-0-253-35532-4

ALEXIJEVIČOVÁ, Světlana. 2017. *Modlitba za Černobyl: Kronika Budoucnosti*. 1. vydání. Příbram: Pistorius & Olšanská. 296 s. ISBN: 978-80-87855-76-8

ATKINSON, Paul; HAMMERSLEY, Martyn. 2007. *Ethnography: Principles in practice*. 3. vydání. London, New York: Routledge. 275 s. ISBN: 0-203-94476-3

AUYERO, Javier; SWISTUN, Debora Alejandra. 2009. *Flammable: Environmental suffering in an Argentine shantytown*. 1. vydání. New York: Oxford University Press. 188 s. ISBN: 978-0-19-537294-6

BECK, Ulrich. 2018. *Riziková společnost*. 3. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství (Slon). 431 s. ISBN 978-80-7419-267-8

DUN, Olivia V., GEMENNE, Francois. 2008. Defining 'environmental migration'. *Forced Migration Review*. In: *Research Online* [online]. 2008, vol. 31. 10-11 s. [cit. 2020-05-27].

Dostupné z:

<https://ro.uow.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://scholar.google.cz/&httpsredir=1&article=2406&context=sspapers>

CHARMAZ, Kathy. 1996. The search for Meanings – Grounded Theory. In: J.A. Smith, R. Harré, L. Van Langenhove (Eds.), *Rethinking Methods in Psychology* [online]. London: SagePublications. 27-49 s. [cit. 2020-05-8] Dostupné z:

<https://pdfs.semanticscholar.org/9d18/bca7d22b1326f1fd6cc2c73676d231cd3584.pdf>

EDELSTEIN, Michael R. 2018. *Contaminated Communities: Coping with Residential Toxic Exposure*. 2. vydání. New York, Oxon: Routledge. 287 s. ISBN: 978-0-8133-3647-3

ESCOBAR, Arturo. 2008. *Territories of Difference: place, movements, life, redes*. 1. vydání. Durham, London: Duke University Press. 456 s. ISBN: 978-0-8223-4327-1

ESCOBAR, Arturo. 2017. Complexity theory and place of the now. In: *Cultural Dynamics* [online]. 2017, vol. 29, no. 4. 333-339 s. [cit. 2020-06-28]. Dostupné z:

<https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0921374017740460?journalCode=cnya>

FORTUNE, Kim. 2001. *Advocacy after Bhopal – Environmentalism, Disaster, New Global Orders*. 1. vydání. Chicago, London: The University of Chicago Press. 488 s. ISBN 0-226-25720-7

HENDL, Jan. 2005. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál. 1. vydání. 438 s. ISBN 80-7367-040-2

IAEA. 2008. *Chernobyl: Looking Back to Go Forward*. 246 s. [cit. 2020-06-08]. Dostupné z: https://www-pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/Pub1312_web.pdf

IENGO, Ilenia; ARMIERO, Marco. 2017. The politicization of ill bodies in Campania, Italy. *Journal of Political Ecology* [online]. 2017, vol. 24, no.1. 44-58 s. [cit. 2020-05-22]. Dostupné z: <https://journals.uair.arizona.edu/index.php/JPE/article/view/20781/20373>

JIRÁK, Jan. KÖPPLOVÁ, Barbara. 2015. *Masová média*. 2. Přepřacované vydání. Praha: Portál. 392 s. ISBN: 978-80-262-0743-6

KAUFMANN, Jean-Claude. 2010. *Chápající rozhovor*. 1. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství (Slon). 151 s. ISBN 978-80-7419-0333-9

KOPNINA, Helen; SHOREMAN-OUIMET, Eleanor, (ed.). 2011. *Environmental anthropology today*. 1. vydání. New York: Routledge. 302 s. ISBN 978-0-203-80690-6

KROLL-SMITH, Steve; FLOYD, H. Hugh. 1997. *Bodies in Protest: Environmental Illness and the Struggle Over Medical Knowledge*. 1. vydání. New York: NYU Press. 238 s. ISBN 978-0814746622.

KUCHINSKAYA, Olga. 2014. *The Politics of Invisibility: Public Knowledge about Radiation Health Effects after Chernobyl*. 1. Vydání. Massachusetts, Cambridge, London: The MIT Press. 249 s. ISBN 978-0-262-02769-4

LATOUR, Bruno. 1993. *We have never been Modern*. 1. vydání. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press. 157 s. ISBN 978-06-7494-8396

LOCK, Margaret. 1993. Cultivating the body: Anthropology and epistemologies of bodily practice and knowledge. In: *Annual review of Anthropology* [online]. 131-155 s. [cit. 2020-06-16] Dostupné z: <https://www-jstor-org.ezproxy.is.cuni.cz/stable/pdf/2155843.pdf?refreqid=excelsior%3A5dcc0be2f8bb5088e34224815c5c91ae>

MARPLES, David R. 1988. *The Social Impact of the Chernobyl Disaster*. 1. vydání. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, London: The MacMillan Press. 330 s. ISBN: 978-1-349-19428-5

MEDVEDEV, Zhores A. 1990. *The Legacy of Chernobyl*. 1. Vydání. New York, London: W. W. Norton and Company. 378 s. ISBN: 978-0-393-02802-7

MINISTERSTVO VNITRA. *Definice dezinformací a propagandy* [online]. [cit. 2020-05-21]. Dostupné z: <https://www.mvcr.cz/cthh/clanek/definice-dezinformaci-a-propagandy.aspx>

- MURCHISON, Juliana M. 2010. *Ethnography essentials: Designing, Conducting, and Presenting Your Research*. 1. vydání. San Francisco: Jossey-Bass. 242 s. ISBN: 978-0-470-34389-0
- MURPHY, Michelle. 2006. *Sick Building Syndrome and the Problem of Uncertainty: Environmental Politics, Technoscience, and Women Workers*. 1. vydání. Durham, London: Duke University Press. 254 s. ISBN: 0-8223-3671-5
- MURPHY, Michelle. 2008. Chemical Regimes of Living. In: *Environmental History*. [online] 2008, vol. 13, no. 4. 675-703 s. [cit. 2020-06-05]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/25473297?origin=JSTOR-pdf>
- MYERS, Norman. 1993. Environmental refugees in a globally warmed world. In: *Bioscience* [online]. 1993, vol. 43, no. 11. 752-761 s. [cit. 2020-06-04]. Dostupné z: https://www.jstor.org/stable/1312319?seq=1#metadata_info_tab_contents
- NASH, Linda. 2007. *Inescapable Ecologies: A History of Environment, Disease, and Knowledge*. 1. vydání. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press. 346 s. ISBN: 978-0-520-24891-5.
- PETRYNA, Adriana. 2011. Chernobyl's survivors: Paralyzed by fatalism or overlooked by science?. In: *Bulletin of the atomic scientists* [online]. 2011, vol. 67, no. 2. 30-37 s. [cit. 2020-06-01]. Dostupné z : <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0096340211400177>
- PETRYNA, Adriana. 2013. *Life exposed: Biological Citizens After Chernobyl*. 2. vydání. Princeton, N.J.: Princeton University Press. 304 s. ISBN 978-0-691-15166-3
- PIOTUKH, Volha. 2015. *Biopolitics, Governmentality and Humanitarianism – Caring for the population in Afghanistan and Belarus*. 1. vydání. Oxon, New York: Routledge. 166 s. ISBN: 978-1-315-88968-9
- PLOKHY, Serhii. 2019. *Černobyl: historie jaderné katastrofy*. 1. vydání. Brno: Jota. 400 s. ISBN 978-80-7565-462-5
- RAMLOGAN, Rajendra. 1996. Environmental refugees: a review. In: *Environmental conservation* [online]. 1996, vol. 23, no. 1. 81–88 s. [cit. 2020-06-02]. Dostupné z: https://www-jstor-org.ezproxy.is.cuni.cz/stable/44519184?seq=2#metadata_info_tab_contents
- ROBERTS, Jody A.; LANGSTON, Nancy. 2008. Toxic bodies/toxic environments: An interdisciplinary forum. In: *Environmental History* [online]. 2008, vol. 13, no. 4. 629-703 s. [cit. 2020-05-22]. Dostupné z: https://www-jstor-org.ezproxy.is.cuni.cz/stable/25473289?seq=1#metadata_info_tab_contents
- SAVYASAACHI, Ravi Kumar. 2014. *Social Movements: Transformative Shifts and Turning Points*. 1. vydání. New Dehli: Routledge. 388 s. ISBN: 978-0-415-71736-6
- SMITH, Jim; BERENSFORD, Nicholas A. 2005. *Chernobyl Catastrophe and Consequences*. 1. vydání. Chichester: Praxis Publishing Ltd. 310 s. ISBN 3-540-23866-2

STÁTNÍ ÚŘAD PRO JADERNOU BEZPEČNOST. *Stručný přehled biologických účinků záření* [online]. [cit. 2020-07-22]. Dostupné z: <https://www.sujb.cz/radiacni-ochrana/oznameni-a-informace/strucny-prehled-biologickych-ucinku-zareni/>

STOLER, Anna L. 2016. *Imperial Durabilities in Our Times*. 1. vydání. Durham: Duke University Press. 448 s. ISBN: 978-0-8223-6267-8

STRAUSS, Anselm; CORBINOVÁ, Juliet. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. 1. vydání. Boskovice: Nakladatelství Albert. 105 s. ISBN: 80-85834-60-X

THOMAS, Gerry A., a kol. 2011. What Have We Learnt From Chernobyl? What have We Still To Learn?. In: *Clinical Oncology* [online]. 2011, vol. 23. 229-233 s. [cit. 2020-06-12]. Dostupné z: [https://www.clinicaloncologyonline.net/article/S0936-6555\(11\)00544-9/pdf](https://www.clinicaloncologyonline.net/article/S0936-6555(11)00544-9/pdf)

TRANSPARENCY INTERNATIONAL. 2019. *Corruption perceptions index* [online]. Dostupné z: <https://www.transparency.org/en/cpi/2019/results/ukr>

UNDP. 2002. *The Human Consequences of the Chernobyl Nuclear Accident: a Strategy for Recovery* [online]. 78 s. [cit. 2020-06-08]. Dostupné z: https://www.iaea.org/sites/default/files/strategy_for_recovery.pdf

UNDP. 2019. *Human Development Reports* [online]. Dostupné z: <http://hdr.undp.org/en/countries>

9.2. Zdroje mediální analýzy

ČTK. Vláda volyňským Čechům nepomůže. Nejsou v nebezpečí, rozhodla diplomatická mise. *Zpravy.ihned.cz* [online]. 2014, vol. 83. [cit. 2019-11-30]. ISSN 1213-7693. Dostupné z: <http://zpravy.ihned.cz/politika/c1-61908190-vlada-volynskym-cechum-nepomuze-nejsou-v-nebezpeci-rozhodla-diplomaticka-mise>

ČTK. Chceme domů! Přes 70 rodin z Ukrajiny žádá Zemana o návrat do Čech. *Lidovky / Domov* [online]. 2014, vol. 275. [cit. 2019-11-30]. ISSN 1213-1385. Dostupné z: http://www.lidovky.cz/zeman-dostal-dalsi-zadost-krajanu-z-ukrajiny-o-pomoc-s-repatriacii-pyy-/zpravy-domov.aspx?c=A141002_144331_ln_domov_ele

ČTK. Černobylský reaktor zakryje sarkofág. Začalo složité přesouvání. *IDnes.cz Zprávy / Zahraniční* [online]. 2016, vol. 319. [cit. 2019-11-30]. ISSN 1210-1168 Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/chernobyl-sarkofag-0my-/zahranicni.aspx?c=A161114_170148_zahranicni_aba

ČTK. Rusové poslali na vodu první plovoucí jadernou elektrárnu. Plovoucí Černobyl, zlobí se aktivisti. *Aktuálně.cz, Zprávy* [online]. 2018, vol. 118. [cit. 2019-11-30]. ISSN: 1213-0702.

Dostupné z: <https://zpravy.aktualne.cz/prvni-plovouci-jaderna-elektrarna-se-vydala-na-vodu-fungovat/r~11307c044afa11e88560ac1f6b220ee8/>

ČTK. Ukrajina představila nový kryt Černobylu, před radioaktivitou bude chránit 100 let. *Aktuálně.cz, Zahraničí* [online]. 2019, vol. 191. [cit. 2019-11-30]. ISSN 1213-0702. Dostupné z: <https://zpravy.aktualne.cz/zahranici/ukrajina-predstavila-novy-kryt-cernobylu-pred-radioaktivitou/r~b8a221aca34311e9a01c0cc47ab5f122/>

GALOVÁ, Klára. Je to jako Černobyl, protestovali čeští Vietnamci proti ocelárně, která znečišťuje moře. *Zpravy.ihned.cz*. [online]. 2016, vol.120. [cit. 2019-11-30]. ISSN 1213-7693. Dostupné z: <http://domaci.ihned.cz/c1-65272300-je-to-jako-cernobyl-protestovali-cesti-vietnamci-proti-ocelarne-ktera-znecistuje-more>

GIBIŠ, Vojtěch. Zemětřesení a tsunami vysoká 40 metrů. Japonský Černobyl změnil pohled na jádro. *Lidovky.cz, Zprávy / Svět* [online]. 2016, vol. 71. [cit. 2019-11-30]. ISSN 1213-1385. Dostupné z: http://www.lidovky.cz/nejsilnejsi-zemetreseni-a-tsunami-vysoka-40-metru-japonsky-cernobyl-zmenil-pohled-na-jadro-g8s-/zpravy-svet.aspx?c=A160311_030736_ln_zahranici_gib

HÁJEK, Adam. Začal úklid "mořského Černobylu", největší jaderné skládky na světě. *Idnes.cz, Zprávy / Zahraniční* [online]. 2017, vol. 184. [cit. 2019-11-30]. ISSN 1210-1168. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/zatoka-andrejeva-poloostrov-kola-rusko-jaderna-havarie-pjz-/zahranicni.aspx?c=A170703_151253_zahranicni_aha

HOLANOVÁ, Tereza. Cena za Černobyl? Vědci spočítali, jak Ukrajincům klesla kvalita života. *Aktuálně.cz, Zprávy* [online]. 2016, vol. 120. [cit. 2019-11-30]. ISSN 1213-0702. Dostupné z: <https://zpravy.aktualne.cz/ekonomika/cena-za-cernobyl-vedci-spocitali-jak-ukrajincum-klesla-kvali/r~bea18606058011e690710025900fea04/>

KALÁT, Jiří. Hedvabnastezka.cz. Kyjev se znovu zrodil z popela revoluce. Čeká na turisty a chce být milován. *Lidovky / Aktuality* [online]. 2018, vol. 27. [cit. 2019-11-30]. ISSN 1213-1385. Dostupné z: https://cestovani.lidovky.cz/kyjev-se-znovu-zrodil-z-popela-revoluce-ceka-na-turisty-a-chce-byt-milovan-151-/aktuality.aspx?c=A180926_165530_aktuality_ape

KLESLA, Jan. Stříbřitý dóm zakryl Černobyl. *Lidové noviny* [online]. 2016, vol. 282, iss. 1 [cit. 2019-11-30]. ISSN 0862-5921. Dostupné z: <http://www.lidovky.cz/>

KREJČÍ, Veronika. Dodnes nikdo netuší, proč grafit uhasl. *Lidové noviny* [online]. 2019, vol. 136, iss. 4. [cit. 2019-11-30]. ISSN 0862-5921. Dostupné z: <http://www.lidovky.cz/>

LINDNER, Tomáš. Lžou nám? *Respekt* [online]. 2016, vol. 4, iss. 24 [cit. 2019-11-30]. ISSN 0862-6545. Dostupné z: <http://respekt.ihned.cz/>

MÁLEK, Michal. Černobylská havárie není jen o síle jádra. *Hospodářské noviny* [online]. 2019, vol. 106, iss. 3. [cit. 2019-11-30]. ISSN 0862-9587. Dostupné z: <http://www.hn.IHNed.cz>

MÁZDROVÁ, Kateřina. Setkat se s monstrem. *Respekt* [online]. 2017, vol. 18, iss. 64 [cit. 2019-11-30]. ISSN 0862-6545. Dostupné z: <http://respekt.ihned.cz/>

MATULÍK, Petr. Pilot, který přežil ozáření v Černobylu, v 86 letech stále létá. *Idnes.cz, Zprávy / Zahraniční* [online]. 2018, vol.116. [cit. 2019-11-30]. ISSN 1210-1168 Dostupné z: https://zpravy.idnes.cz/pilot-mykola-volkozub-cernobyl-jaderna-elektrarna-helikoptera-ukrajina-14k-/zahranicni.aspx?c=A180426_095449_zahranicni_pmk

MF DNES. Černobylská psychóza. Dnes by to bylo stejné. *Mladá fronta Dnes* [online]. 2019, vol. 118, iss. 10 [cit. 2019-11-30]. ISSN 1210-1168. Dostupné z: <http://zpravy.idnes.cz/mfdnes.asp>

NESTERCOVA, Jelizaveta. Jako za Černobylu. Lékařům po výbuchu nikdo neřekl o ozářených pacientech. *Idnes.cz, Zprávy / Zahraničí* [online]. 2019, vol. 238. [cit. 2019-11-30]. ISSN: 1210-1168. Dostupné z: https://www.idnes.cz/zpravy/zahranicni/rusko-radiace-zdravi-nasledky-ozareni-nemocnice-cernobyl.A190826_113157_zahranicni_vlc

PROCHÁZKOVÁ, Petra. Lidé v elektrárně pili technický alkohol. Říkalo se, že pomáhá proti radiaci. *Lidovky.cz, Zprávy / Svět* [online]. 2016, vol. 121. [cit. 2019-11-30]. ISSN 1213-1385 Dostupné z: http://www.lidovky.cz/lide-v-elektrarne-pili-technicky-alkohol-rikalo-se-ze-pomaha-proti-radiaci-lrs-/zpravy-svet.aspx?c=A160425_154329_ln_zahranici_msl

PŮLPÁN, David. Do Česka jsem šel kvůli havárii v Černobylu, vypráví lékař. *Mladá fronta Dnes* [online]. 2014, vol.8, iss. 4. [cit. 2019-11-30]. ISSN 1210-1168. Dostupné z: <http://zpravy.idnes.cz/mfdnes.asp>

REUTERS INSTITUTE. *Digital News Report* [online]. 2020. Dostupné z: <http://www.digitalnewsreport.org/survey/2020/czech-republic-2020/>

RYCHLÍK, Martin. Černobyl straší i po třiceti letech. *Lidové noviny* [online]. 2016, vol. 95, iss. 13 [cit. 2019-11-30]. ISSN 0862-5921. Dostupné z: <http://www.lidovky.cz/>

SOUKUP, Ondřej. Děti narozené po Černobylu stále umírají na onkologické nemoci. *Hospodářské noviny* [online]. 2019, vol. 97, iss. 8 [cit. 2019-11-30]. ISSN 0862-9587. Dostupné z: <http://www.hn.iHNed.cz/>

TRUHLÁ, Helena. Dukovany nedostavujte. Podívejte se na Černobyl, vzkazuje šéf německého Greenpeace. *Aktuálně.cz, Zahraničí* [online]. 2019, vol. 254. [cit. 2019-11-30]. ISSN: 1213-0702. Dostupné z: <https://zpravy.aktualne.cz/zahranici/nerozsirujte-dukovany-radi-cechum-sef-nemeckeho-greenpeace/r~8bd9cc82d30f11e9926e0cc47ab5f122/>

TOTUŠEK, Jaroslav. Černobyl se prezentuje v číslech. Seriál pomohl v návštěvnosti i Wikipedii. *Lidovky.cz, Zprávy / Kultura* [online]. 2019, (155) [cit. 2019-11-30]. ISSN 1213-1385. Dostupné z: https://www.lidovky.cz/kultura/cernobyl-se-prezentuje-v-cislech-serial-pomohl-v-navstevnosti-i-wikipedii.A190604_155650_ln_kultura_jto

VAŠKŮ, Václav. Černobyl, příběh století. *Hospodářské noviny* [online]. 2019, vol. 112, iss. 18 [cit. 2019-11-30]. ISSN 0862-9587. Dostupné z: <http://www.hn.iHNed.cz/>

ZDENĚK, Hynek. Krajané prchají z Volyně, práci našli i ve Slavkově. *Mladá fronta Dnes* [online]. 2015, vol. 121, iss.1 [cit. 2019-11-30]. ISSN 1210-1168. Dostupné z: <http://zpravy.idnes.cz/mfdnes.asp>

10. PŘÍLOHY

10.1. Seznam kódů

10.1.1. Otevřené kódování

Reakce státu
Zážitek z výbuchu
Toxické tělo
Uvědomění toxicity
Dlouhodobost toxického těla
Každodennost života s toxickým tělem
Environmentální faktor
Neviditelná rizika pozdní modernity
Okolnosti migrace
Rakovina
Strach a odolnost
Nekontrolovatelnost
Nejistota
Komplexita
Jádro jako budoucnost
Děti a vnuci
Mimo senzomotorické spektrum
Linie života
Setrvační toxicita

10.1.2. Axiální kódování

Komplexita okolností migrace
Uznání a rozpoznání toxicity
Biologická dimenze toxicity
Politická dimenze toxicity

Migrační dimenze toxicity
Potenciální dimenze toxicity
Reprodukční migrace toxicity

10.1.3. Selektivní kódování

Komplexita
Environmentální migrace
Dimenze toxicity
Temporalita

10.2. Projekt diplomové práce

Projekt diplomové práce je uvedený na straně 74 -76.

Fakulta humanitních studií UK

katedra magisterského oboru
sociální a kulturní ekologie

U Kříže 8/661, 158 00 Praha 5-Jinonice

Magisterský obor
sociální a kulturní
ekologie

Projekt diplomové práce (DP) oboru sociální a kulturní ekologie

1. Jméno studenta, tituly: Valentina Podlesná, Bc.
2. Osobní číslo (UKČO): 42369475
3. Rok imatrikulace na FHS UK (bak. studium, jinak mag. studium): 2017
4. Datum zápisu na katedru sociální a kulturní ekologie FHS UK (alespoň měsíc, rok): září 2017
5. Názvy všech předchozích bakalářských (magisterských) prací, škola, obor a rok, kde a kdy byly obhájeny: Obrazová reprezentace atentátu na Bostonském maratonu v dubnu 2013 vybranými internetovými zpravodajskými portály, Fakulta sociálních věd, Žurnalistika, Praha, 2014
6. Předběžný název DP (česky): Environmentální migrace do České republiky z důvodu havárie v Černobyli
7. Předběžný název DP (anglicky): Environmental migration to the Czech Republic on account of Chernobyl disaster
8. Klíčová slova (česky): environmentální migrace, havárie Černobyl, toxické tělo, temporalita, antropologie katastrofy
9. Klíčová slova (anglicky): environmental migration, Chernobyl disaster, toxic body, temporality, anthropology of disaster
10. Obecný kontext (souvislosti tématu, širší rámec [zasazení „do světa“]): Od havárie v Černobyli uběhlo již přes třicet let. Dnes je víceméně vnímaná jako již uzavřená událost – jako něco, co se stalo v minulosti a je třeba si to připomínat např. skrze televizní seriál jako historickou katastrofu náležící minulému režimu a minulému století. Diplomová práce má za cíl problematizovat tento ústřední narativ a pít se po tom, zda kromě rámování minulostí existuje dnes sociální život havárie Černobyli jako přítomný jev a pokud ano, tak v jakých rovinách.
11. Předmět zkoumání (vlastní předmět práce [zasazení „do vědy“]): Environmentální antropologie se věnuje výzkumu katastrof již několik dekad. Za dobu své existence se jako jedno z ústředních témat ustanovilo zkoumání temporální struktury katastrofy, respektive sociální život po katastrofě; tedy toho, co a kým je bráno jako minulost, přítomnost, budoucnost, jaké spory se vedou kolem tohoto zařazování atp. Kanonickou se v tomto konceptuálním zaměření stala práce Kim Fortune *Advocacy after Bhopal*, ve které autorka mj. rozkládá časovou strukturu havárie v Bhopálu. V podobném duchu se diplomová práce bude zabývat časovou strukturou havárie v Černobyli. Výzkum diplomové práce se bude prostřednictvím environmentálních migrantů, kteří se přestěhovali do České republiky, zaměřovat na to, v čem je pro ně havárie v Černobyli minulostí a jak a zda vůbec se odráží do přítomnosti – např. v tzv. toxických tělech, různých lékařských či psychologických

- technologických péče o sebe či v sociálních trajektoriích jedinců či celých rodin. Kromě obecnějšího zapuštění do environmentální antropologie katastrof, bude práce kotvena i vůči jiným sociálněvědním výzkumům Černobylu. Jednou z mála prací, která řeší následky havárie v Černobylu v dlouhodobějším měřítku, je dílo Adriany Petryna *Life exposed: Biological Citizen after Chernobyl*. Odtud je převzat i jeden z pojmů toxická těla, ve smyslu toho, že aktéři už mají kousek Černobylu v sobě do konce života.
12. Hlavní vstupní hypotéza nebo hypotézy (2–4 na výběr); pro práci 1–2, možno však formulovat výzkumné otázky, event. jen výzkumný problém: Diplomová práce se bude zaměřovat především na tyto dvě výzkumné otázky:
1. V jakých dimenzích života je havárie v Černobylu pro zkoumané ekologické migranty otázkou minulosti a v jakých dimenzích je naopak otázkou přítomnosti?
 2. Existují kolem temporálního rámování havárie v Černobylu nějaké spory?
13. Metodologický postup: metody a techniky, které budou v práci použity: Práce bude postavená na antropologickém výzkumu, který bude založený zejména na polostrukturovaných rozhovorech a v menší míře pak na zúčastněném pozorování. Následně budou rozhovory kódovány k provedení kvalitativní analýzy.
14. Cíl DP (kromě ověření hypotéz a teoretického přínosu např. praktický přínos, vypracování metodologie, základ pro řešení problémů v praxi atd.): Cílem diplomové práce je zjistit, zda narativ o Černobylu coby minulé události je úplný a ukázat, jakou podobu životních cest nabraly po havárii trajektorie environmentálních migrantů v České republice. Výstupem výzkumu bude kromě diplomové práce i novinový článek žánru eseje.
15. Čím budou rozšířeny dosavadní znalosti (vědecká „přidaná hodnota DP“): Dosud nebyla zpracována žádná práce týkající se přímo tématu environmentální migrace do České republiky z důvodu havárie v Černobylu. Cílem tedy je představit environmentální antropologii katastrof a vstoupit s empirickým materiálem z České republiky do aktuálně probíhajících debat v tomto směru bádání.
16. Jaké bude (bude-li) jejich teoretické zobecnění a přínos:
17. Struktura DP (předběžný obsah – názvy oddílů a kapitol):
- I. Úvod
 - II. Černobyl jako minulost
 - Společenské vnímání Černobylu v dnešní době
 - III. Teoretické ukotvení
 - Pojem časové struktury katastrof
 - Toxická těla
 - Environmentální migrace
 - IV. Metodologická část
 - Metodologie a reflexe výzkumu
 - Výzkumné otázky a problém
 - Výzkumná strategie
 - Výběr respondentů pro výzkum a analýza
 - V. Empirická část – Dimenze zpřítomňování Černobylu
 - VI. Závěr
 - VII. Seznam použité literatury
 - VIII. Příloha
18. Předběžná bibliografie k tématu:
- ALEXIJEVIČOVÁ, Světlana. 2017. *Modlitba za Černobyl. Kronika budoucnosti*. 1. vydání. Příbram: Pitstorijs & Olšanská. 296 s. ISBN: 978-80-87855-76-8

Projekt diplomové práce (DP) oboru sociální a kulturní ekologie

ALEXIJEVIČOVÁ, Světlana. 2017. *Modlitba za Černobyl. Kronika budoucnosti*. 1. vydání. Příbram: Pitstorius & Olšanská. 296 s. ISBN: 978-80-87855-76-8

BECK, Ulrich. 2011. *Riziková společnost: Na cestě k jiné moderně*. 2. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON). 431 s. ISBN: 978-80-7419-047-6

FORTUN, Kim. 2001. *Advocacy after Bhopal. Environmentalims, Disaster, New Global*. 1. vydání. The University of Chicago Press. 436 s. ISBN: 0-226-25720-7

HENDL, Jan. 2005. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. 1. vydání. Praha: Portál. 408 s. ISBN 80-7367-040-2

KAUFMANN, Jean-Claude. 2010. *Chápající rozhovor*. 1. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON). 151 s. ISBN 978-80-7419-0333-9

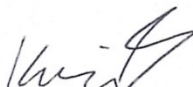
PETRYNA, Adriana. 2013. *Life exposed: Biological Citizens after Chernobyl*. 2. vydání. Princeton University Press. 304 s. ISBN: 978-0-691-1566-3

19. Předpokládaný vedoucí DP: Mgr. Bohuslav Kuřík, Ph.D.

20. Důvod volby tématu (dosavadní znalosti, zájem, praxe a zájem studenta):¹

Jinonice 11. září 2019

diplomant

vedoucí DP

vedoucí katedry SKE

¹ nepovinné